

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ
REGION OF CRETE

ΕΡΕΥΝΕΣ

Εισόδημα και Συνθήκες Διαβίωσης των Νοικοκυριών στην Κρήτη

Αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης:
Αποστέρηση και κοινωνική προστασία

07/2025

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
UNIVERSITY OF CRETE

Εργαστήριο
Κοινωνικής
Ανάλυσης &
Εφαρμοσμένης
Κοινωνικής
Έρευνας

Εισόδημα και Συνθήκες Διαβίωσης των Νοικοκυριών στην Κρήτη

Αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης:
Αποστέρηση και κοινωνική προστασία

Ομάδα έργου:

Χρίστος Παπαθεοδώρου

Επιστημονικός υπεύθυνος της 1ης Έρευνας
Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου

Ιωάννης Ζαϊμάκης

Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης

Ζώης-Γεράσιμος Κατσιμίγας

Διδάκτορας του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του ΕΚΠΑ
Μεταδιδακτορικός Ερευνητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Βλάσης Μισσός

Ερευνητής στο ΚΕΠΕ

Ιούλιος 2025

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ
REGION OF CRETE

Copyright © ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΚΡΗΤΗΣ

Περιφέρεια Κρήτης
Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης
Αβέρωφ 1, 71201, Ηράκλειο
Τ: +30 2813 412 442, -443
www.socialobservatory.crete.gov.gr

Η παρούσα έρευνα υλοποιήθηκε στο πλαίσιο της πράξης, «Στήριξη της Λειτουργίας Περιφερειακού Παρατηρητηρίου Κοινωνικής Ένταξης στην Περιφέρεια Κρήτης», του Προγράμματος «Κρήτη», του ΕΣΠΑ 2021-2027, η οποία χρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ+) και από εθνικούς πόρους.

Απαγορεύεται η με οποιοδήποτε τρόπο αναδημοσίευση του κειμένου (όλου ή και μέρος αυτού), χωρίς άδεια ή σχετική παραπομπή & αναφορά της πηγής.

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης

Εισόδημα και Συνθήκες Διαβίωσης των
Νοικοκυριών στην Κρήτη
Ιούλιος 2025

**Φτώχεια, αποστέρηση και κοινωνική προστασία στην περιφέρεια της Κρήτης:
Έκθεση αποτύπωσης της υφιστάμενης κατάστασης**

Πίνακας περιεχομένων

1. Εισαγωγή.....	2
2. Πληθυσμιακές εξελίξεις	6
3. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εργατικού δυναμικού.....	11
4. Μακροοικονομική επίδοση και παραγωγική διάρθρωση	18
5. Κίνδυνος φτώχειας, υλική αποστέρηση και κοινωνικός αποκλεισμός στην περιφέρεια Κρήτης	27
5.1 Κίνδυνος φτώχειας στην Ελλάδα και την περιφέρεια Κρήτης.....	27
5.2 Κίνδυνος φτώχειας στην Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας	32
5.3 Σύστημα κοινωνικής προστασίας και κίνδυνος φτώχειας.....	33
5.4 Υλική και κοινωνική αποστέρηση: η Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και την ΕΕ.....	35
5.5 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού: η Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και την ΕΕ.....	38
5.6 Κίνδυνος φτώχειας ανά ομάδες πληθυσμού στην Κρήτη και την επικράτεια.....	40
6. Κίνδυνος φτώχειας, υλική αποστέρηση και κοινωνικός αποκλεισμός στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης	49
6.1 Κίνδυνος φτώχειας ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη	49
6.2 Υλική και κοινωνική αποστέρηση ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη	52
6.3 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη.....	55
6.4 Κίνδυνος φτώχειας ανά ομάδες πληθυσμού στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης	57
7. Συμπεράσματα	61
Βιβλιογραφία	68
Παράρτημα Α.....	72
Α1. Πηγή δεδομένων και διαχωρισμός μεταξύ συστημάτων κοινωνικής προστασίας.....	72
Α2. Δείκτες φτώχειας και αποστέρησης	73
Παράρτημα Β.....	76
Β1. Εκτίμηση της κλαδικής μεγέθυνσης στην παραγωγικότητα των περιφερειών	76
Β2. Οικονομετρική διερεύνηση	76
Β3. Συμπέρασμα.....	77

Φτώχεια, αποστέρηση και κοινωνική προστασία στην περιφέρεια της Κρήτης: Έκθεση αποτύπωσης της υφιστάμενης κατάστασης

1. Εισαγωγή

Η περιφερειακή ανάλυση των κοινωνικοοικονομικών δεικτών συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων και των δυναμικών που διαμορφώνουν τις αναπτυξιακές προοπτικές σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Στην περίπτωση της Ελλάδας, οι ανισότητες μεταξύ των περιφερειών εμφανίζονται ιδιαίτερα έντονες, αντανακλώντας τόσο τις ιστορικές διαφοροποιήσεις στην παραγωγική δομή και την πληθυσμιακή σύνθεση όσο και τις συνέπειες των διαδοχικών κρίσεων της τελευταίας δεκαπενταετίας. Στο πλαίσιο αυτό, η Κρήτη αποτελεί μια ιδιαίτερη περίπτωση: μία περιφέρεια με θετικές εξελίξεις σε επιμέρους δείκτες επίδοσης του περιφερειακού εισοδήματος, αλλά και εμφανή περιθώρια βελτιώσεων στο αναπτυξιακό της πρότυπο.

Η παρούσα εργασία εγκαινιάζει μια σειρά εκθέσεων που εξετάζουν και διερευνούν τις μεταβολές της εισοδηματικής κατάστασης, φτώχειας και ανισοτήτων της περιφέρειας Κρήτης, σε συνέχεια των προηγούμενων εργασιών που εκπονήθηκαν από τους Παπαθεοδώρου κ.α. (2021a, 2021b, 2022 και 2023) καθώς και σε παρελθούσες ερευνητικές εργασίες με επίκεντρο την Ελλάδα.¹ Διαφοροποιώντας το πρίσμα της έρευνας, το κείμενο δίνει έμφαση στη διαχρονική εξέλιξη κρίσιμων δημογραφικών, παραγωγικών και κοινωνικοοικονομικών μεταβλητών στην περιφέρεια Κρήτης, με σκοπό την αποτύπωση τόσο των γενικότερων τάσεων όσο και των προκλήσεων που παραμένουν ανοιχτές. Η ανάλυση στηρίζεται σε συνδυασμό ποσοτικών δεδομένων και πληροφοριών που καλύπτουν την περίοδο 2000–2023, επιδιώκοντας να συμβάλει στον εμπλουτισμό της τεκμηρίωσης για την τοπική αναπτυξιακή δυναμική και τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών.

Ένα από τα βασικά ευρήματα της μελέτης αφορά τη θετική πληθυσμιακή πορεία της Κρήτης, η οποία, σε αντίθεση με την πλειονότητα των ελληνικών περιφερειών,

¹ Ενδεικτικά βλ. Παπαθεοδώρου και Δαφέρμος (2010α), Πετμεζίδου κα (2015), Παπαθεοδώρου (2018), Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου (2016), Adam & Papatheodorou (2016), Papanastasiou & Papatheodorou (2017; 2019), Papatheodorou & Pavlopoulos (2014), Papatheodorou (2014), Missos *et al.* (2024), Katsimigas & Papatheodorou (2025).

παρουσιάζει σταθερή αύξηση του πληθυσμού τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες. Το ποσοστό συμμετοχής της στο συνολικό πληθυσμό της χώρας έχει αυξηθεί από 5,15% στις αρχές της δεκαετίας του 1980 σε 5,95% στις αρχές της δεκαετίας του 2020. Ωστόσο, τα θετικά αυτά στοιχεία σκιάζονται από την πρόκληση της πληθυσμιακής γήρανσης – αν και η Κρήτη παραμένει, μαζί με το Νότιο Αιγαίο, μία από τις δύο περιφέρειες με τον χαμηλότερο δείκτη γήρανσης στη χώρα.

Σημαντική είναι και η μεταβολή της παραγωγικής δραστηριότητας της περιφέρειας, η οποία τείνει πλέον προς ένα πρότυπο οικονομίας υπηρεσιών, κυρίως μέσω της ανάπτυξης των τομέων εμπορίου και τουρισμού. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύεται από συρρίκνωση του πρωτογενούς τομέα και αλλαγές στην αγορά εργασίας, με την αυτοαπασχόληση να υπερέχει έναντι της μισθωτής εργασίας. Παρά τις διαρθρωτικές μεταβολές, η περιφέρεια παρουσιάζει χαμηλότερα ποσοστά μη χειρωνακτικών επαγγελματιών υψηλής εξειδίκευσης σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, γεγονός που περιορίζει τη δυνατότητα αύξησης του παραγόμενου εισοδήματος μέσα από επαγγέλματα εντάσεως γνώσης και καινοτομίας.

Αντίστοιχη είναι και η εικόνα της παραγωγικότητας, η οποία, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις ανά Περιφερειακή Ενότητα (ΠΕ), εμφανίζει γενικευμένη στασιμότητα. Ενδεικτικά, μόνο η ΠΕ Λασιθίου καταγράφει θετική μέση ετήσια αύξηση στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ την περίοδο 2000–2022, ενώ οι υπόλοιπες ΠΕ παρουσιάζουν μηδενικές ή αρνητικές μεταβολές. Η ετερογένεια αυτή σχετίζεται με την ανομοιογένεια της παραγωγικής βάσης, την εξειδίκευση ανά περιοχή και τη διαφοροποιημένη ανθεκτικότητα των κλάδων στις διαδοχικές κρίσεις.

Η μελέτη επιχειρεί, επίσης, μια πολυδιάστατη αξιολόγηση των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών, εστιάζοντας στους βασικούς δείκτες φτώχειας, υλικής αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Παρότι η Κρήτη καταγράφει συγκριτικά καλύτερες επιδόσεις σε επίπεδο σχετικής φτώχειας – με ποσοστά σταθερά χαμηλότερα του εθνικού μέσου όρου από το 2018 και την καλύτερη επίδοση πανελλαδικά το 2022 – εντοπίζονται σημαντικά ελλείμματα στην υλική και κοινωνική αποστέρηση. Τα υψηλά ποσοστά υλικής και κοινωνικής αποστέρησης (24,2% το 2023) και σοβαρής αποστέρησης (10,4%) υπογραμμίζουν τον περιορισμένο ρόλο των κοινωνικών μεταβιβάσεων (σε είδος αλλά και σε χρήμα) και τις υφιστάμενες ανισότητες στην πραγματική αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών.

Επιπλέον, η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση της φτώχειας, όπως και στην υπόλοιπη χώρα, βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά στις συντάξεις, γεγονός που αποτυπώνει τις διαρθρωτικές αδυναμίες της κοινωνικής πολιτικής τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Παρόλα αυτά, η χρήση πιο αυστηρών δεικτών – όπως του διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας – καταδεικνύει ότι η Κρήτη έχει επιτύχει σημαντική βελτίωση σε σχέση με το 2017, συγκλίνοντας ταχύτερα από την υπόλοιπη χώρα προς το επίπεδο διαβίωσης προ της κρίσης.

Επιπροσθέτως, διενεργείται ανάλυση του κινδύνου φτώχειας βάσει κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού – όπως η σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού, το φύλο, η ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο και η εργασιακή κατάσταση – με στόχο τον εντοπισμό των πληθυσμιακών ομάδων που αντιμετωπίζουν τις δυσμενέστερες συνθήκες διαβίωσης. Η ανάλυση αναδεικνύει τους βασικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της φτώχειας τόσο στην περιφέρεια Κρήτης όσο και στο σύνολο της χώρας, παρέχοντας κρίσιμες πληροφορίες για τον σχεδιασμό αποτελεσματικών πολιτικών αντιμετώπισης του φαινομένου.

Τέλος, αξιοποιώντας τα δεδομένα της ειδικής έρευνας που διεξήγαγε η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) για τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην περιφέρεια Κρήτης, καθίσταται για πρώτη φορά δυνατή η διεισδυτικότερη αποτίμηση των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, όχι μόνο σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά και σε επίπεδο περιφερειακών ενοτήτων. Η ειδική έρευνα, η οποία αναφέρεται στο έτος 2022, επικεντρώνεται αποκλειστικά στα νοικοκυριά της περιφέρειας Κρήτης, ακολουθώντας πιστά τη μεθοδολογία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC) της Eurostat (στην Ελλάδα διενεργείται από την ΕΛΣΤΑΤ) και σε αυξημένο δείγμα, ώστε να υπάρχει αντιπροσωπευτικότητα σε επίπεδο περιφερειακής ενότητας. Είναι επίσης η πρώτη αντίστοιχη έρευνα που γίνεται σε περιφέρεια της Ελλάδας.

Η σημαντική διεύρυνση του δείγματος στην περιφέρεια της Κρήτης, σε σύγκριση με την αντίστοιχη ετήσια πανελλαδική δειγματοληψία, καθιστά τη συγκεκριμένη πρωτοβουλία μοναδική για τα ελληνικά δεδομένα, επιτρέποντας την αποτίμηση των συνθηκών διαβίωσης και των κοινωνικών, δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού, του κινδύνου φτώχειας, της υλικής και κοινωνικής αποστέρησης και του κοινωνικού αποκλεισμού για κάθε περιφερειακή ενότητα της

Κρήτης. Η ανάλυση των τεσσάρων περιφερειακών ενότητων – Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου και Χανίων – αναδεικνύει την έκταση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων και των εσωτερικών διαφοροποιήσεων στον πληθυσμό της Κρήτης, συμβάλλοντας έτσι σε μια πιο στοχευμένη και τεκμηριωμένη κατανόηση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά της περιφέρειας. Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια πρώτη αποτίμηση αυτών των φαινομένων, με επίκεντρο την καταγραφή και αξιολόγηση βασικών δεικτών φτώχειας και υλικής αποστέρησης.

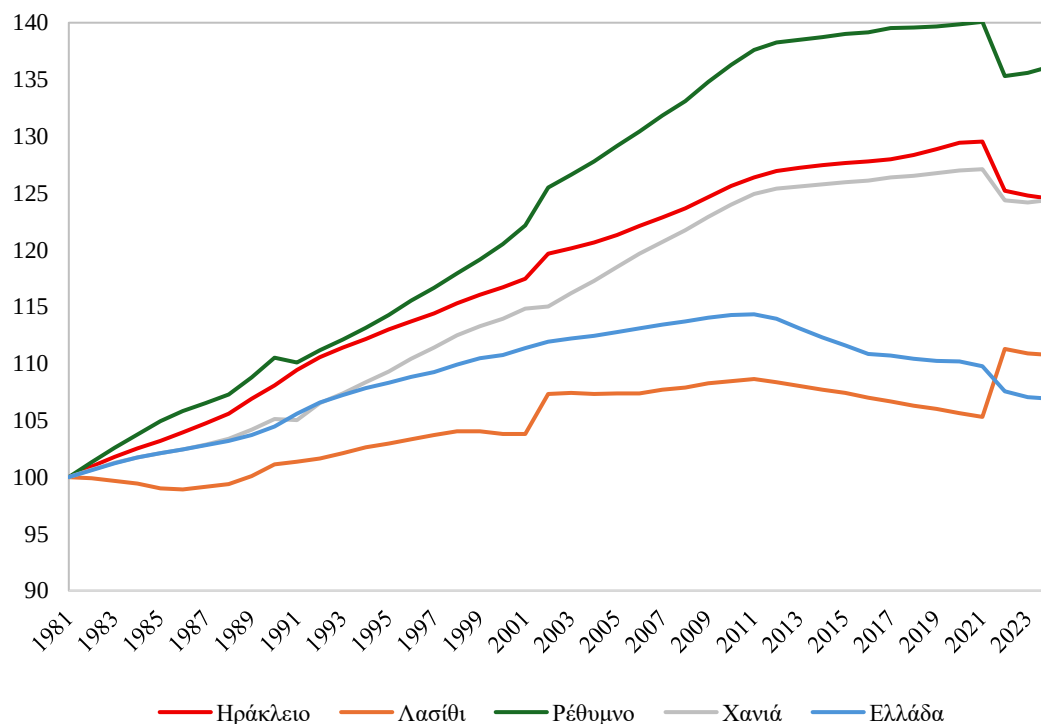
Συνολικά, η παρούσα εργασία αναδεικνύει την ανάγκη διαμόρφωσης ενός αποτελεσματικού αναπτυξιακού και κοινωνικού σχεδιασμού για την Κρήτη, με έμφαση στη δημιουργία θέσεων εργασίας υψηλής ειδίκευσης, την ενίσχυση της παραγωγικότητας, την βελτίωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας και την αντιμετώπιση της υλικής και κοινωνικής αποστέρησης. Οι ενδείξεις προόδου είναι υπαρκτές, όμως τα δομικά χαρακτηριστικά του περιφερειακού αναπτυξιακού προτύπου απαιτούν στοχευμένες παρεμβάσεις για την εξασφάλιση μιας πιο δίκαιης και βιώσιμης αναπτυξιακής πορείας.

Στην ενότητα 2 παρουσιάζονται ορισμένα συγκριτικά δεδομένα της δημογραφικής εξέλιξης των ευρωπαϊκών περιφερειών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην Κρήτη. Στην ενότητα 3 η συζήτηση αφορά στις μακροχρόνιες εξελίξεις της κλαδικής διάρθρωσης του εργατικού δυναμικού και της κατανομής του μεταξύ επαγγελματών υψηλής-χαμηλής ειδίκευσης, καθώς και του μεγέθους των επιχειρήσεων στις οποίες εργάζεται. Στην ενότητα 4 αναλύεται η δυναμική της παραγωγικότητας σε περιφερειακό επίπεδο. Στην ενότητα 5, παρουσιάζονται ορισμένα βασικά δεδομένα για την κατάσταση εισοδήματος και φτώχειας στην Κρήτη. Τέλος, στην ενότητα 6, αποδίδονται βασικοί δείκτες κινδύνου φτώχειας και υλικής αποστέρησης για τις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης. Πολλές πτυχές της τελευταίας ενότητας αναμένεται να διερευνηθούν διεξοδικά στις επόμενες εκθέσεις.

2. Πληθυσμιακές εξελίξεις

Οι μακρόχρονες πληθυσμιακές μεταβολές αποτελούν κρίσιμη παράμετρο που αντικατοπτρίζει τις επιδόσεις της οικονομικής πολιτικής, ενώ αντανακλούν μια ουσιαστική πλευρά της ανθεκτικότητας και αναπαραγωγής της παραγωγικής δραστηριότητας. Επιπλέον, η κατανομή του πληθυσμού μεταξύ των περιφερειών, η συγκέντρωσή του μεταξύ πόλεων και υπαίθρου, και οι επαγγελματικές ασχολίες που ασκούνται, αποτελούν δείκτες διαμόρφωσης των συνθηκών εισοδήματος και ευημερίας, τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Διάγραμμα 1: Μεταβολή πληθυσμού σε σύγκριση με το 1981 (100), Κρήτη και Ελλάδα, 1981-2023

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία συγγραφέων

Υπό αυτό το πρίσμα, το Διάγραμμα 1 αποτυπώνει την μεταβολή του πληθυσμού στη χώρα και στις Περιφερειακές Ενότητες (ΠΕ) της Κρήτης, από το 1981 έως και το 2023. Οι σχετικά απότομες μεταβολές του διαγράμματος που εμφανίζονται στις ΠΕ, οφείλονται στις προσαρμογές ή διορθώσεις των εκτιμήσεων που καταγράφονται λόγω των Απογραφών του πληθυσμού (έτη 1981, 1991, 2001, 2011 και 2021). Όπως είναι εμφανές, τέτοιου είδους προσαρμογές εξομαλύνονται σημαντικά όταν τις εξετάζουμε σε εθνικό επίπεδο.

Στο σύνολο της επικράτειας, μεταξύ 1981 και 2011, ο πληθυσμός καταγράφει αύξηση κατά 14,3%. Κατόπιν, με την έλευση της μακρόχρονης κρίσης και την επιδείνωση των συνθηκών γήρανσης του πληθυσμού που επήλθε τόσο με την υπογεννητικότητα, όσο και με την έξαρση των νεότερης και παραγωγικής ηλικίας μεταναστευτικών ροών προς το εξωτερικό, ο εκτιμώμενος πληθυσμός υπόκειται σε σημαντική πτώση κατά 4%. Αντίστοιχες αλλαγές επηρεάζουν τόσο το σύνολο του πληθυσμού όσο και την ηλικιακή του κατανομή (Μισσός, 2020).

Πίνακας 1: Απογραφές πληθυσμού, περιφέρεια Κρήτης και Ελλάδα, χιλιάδες άτομα

	1981	1991	2001	2011	2021
Ηράκλειο	243,5	266,4	286,0	307,7	315,4
Λασιθί	69,8	70,8	72,5	75,8	73,5
Ρέθυμνο	62,7	69,0	76,6	86,3	87,8
Χανιά	125,9	132,2	144,6	157,3	160,0
Κρήτη	501,9	529,5	579,7	627,1	636,8
Ελλάδα	9.729,4	10.272,7	10.836,0	11.123,4	10.678,6

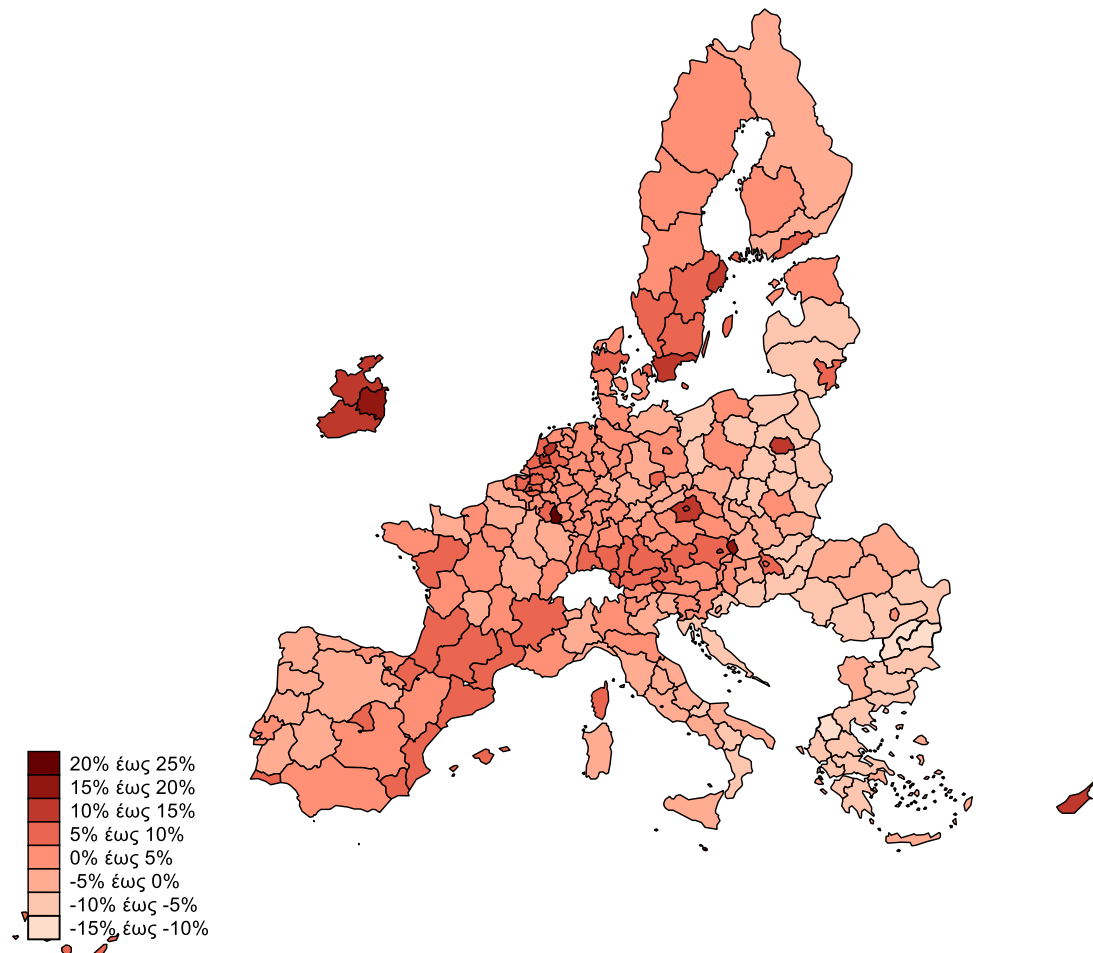
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Στην περιφέρεια Κρήτης οι μεταβολές εμφανίζονται αρκετά εντονότερες. Συγκεκριμένα, σε διάρκεια τριών δεκαετιών (1981-2011), ο πληθυσμός του Ρεθύμνου παρουσιάζει αύξηση 38%, του Ηρακλείου 26%, των Χανίων 25% και του Λασιθίου κατά 9%. Μετά την κρίση του 2009, οι τάσεις μεταβάλλονται εμφανώς και οι ρυθμοί αύξησης επιβραδύνονται. Σε κάθε περίπτωση πάντως, και λαμβάνοντας υπόψη και την απογραφή του πληθυσμού το 2021, το επίπεδο αύξησης των ΠΕ της Κρήτης υπερβαίνει εκείνο της επικράτειας. Όπως αποτυπώνεται και στον Πίνακα 1, η συμμετοχή του πληθυσμού της Κρήτης στον συνολικό πληθυσμό της επικράτειας αυξάνεται. Η Κρήτη υπολογίζεται ότι διατηρεί έναν πληθυσμό άνω των 636 χιλ. ατόμων. Παρά τις όποιες μεταβολές καταγράφονται μακροχρόνια, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αντίστοιχες αλλαγές που εμφανίζονται κατά την τελευταία δεκαετία όπου υπάρχει η σύμπτωση πολλαπλών κρίσεων (οικονομικής, υγειονομικής, γεωπολιτικής κτλ.) με έντονα διεθνή χαρακτήρα.

Οι τάσεις των πληθυσμιακών μεταβολών ποικίλουν τόσο στην επικράτεια, όσο και στις χώρες που απαρτίζουν την ΕΕ27. Σημαντικό ρόλο στις πληθυσμιακή κινητικότητα διαδραματίζει και ο βαθμός ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, με τις μετακινήσεις για εύρεση

εργασίας να είναι ολοένα ευκολότερες και ταχύτερες. Στον Χάρτη 1, απεικονίζεται η ποσοστιαία μεταβολή του πληθυσμού σε επίπεδο 237 Περιφερειών (NUTS 2) των χωρών της ΕΕ27 για μια περίοδο δέκα ετών (2014-2023), για την οποία διατίθενται επαρκή και συνεπή δεδομένα. Περιοχές με σκούρο χρώμα εμφανίζουν σημαντικές αυξήσεις του συνολικού τους πληθυσμού κατά την τελευταία δεκαετία ενώ, οι περιφέρειες με ανοιχτό χρώμα έχουν μικρότερες ή και αρνητικές επιδόσεις. Η θέση των ελληνικών περιφερειών στον ευρωπαϊκό χάρτη, προσομοιάζει με τις αντίστοιχες μεταβολές των χωρών της ανατολικής Ευρώπης, των Βαλκανίων και της νότιας Ιταλίας. Ο πληθυσμός των περιοχών φαίνεται να μειώνεται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές.

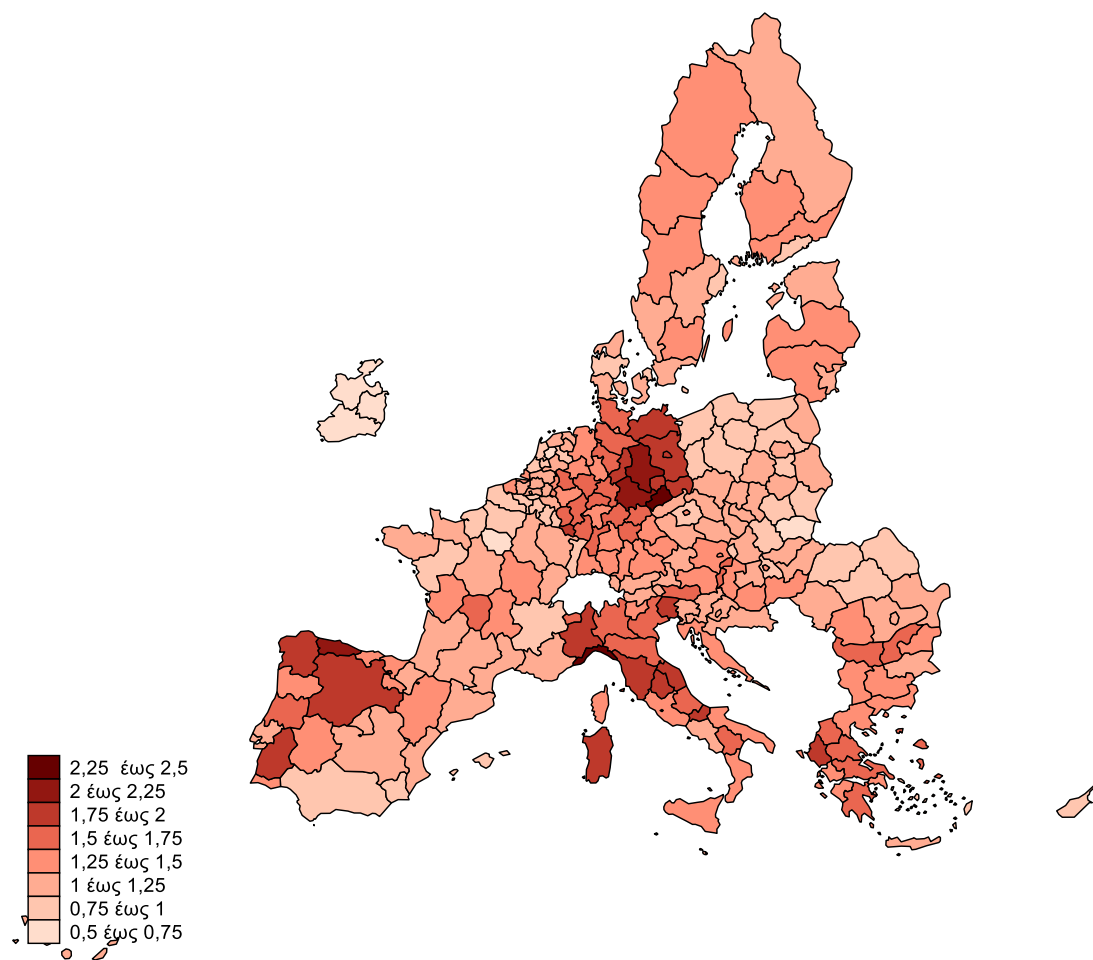
Χάρτης 1: Ποσοστιαία (%) μεταβολή πληθυσμού 2014-2023, σε επίπεδο περιφερειών (NUTS 2), για τις χώρες της ΕΕ27

Πηγή: Eurostat και επεξεργασία των συγγραφέων

Σημείωση: Ο χάρτης απεικονίζει 237 περιφέρειες (NUTS 2) των χωρών της ΕΕ27, όπως διαμορφώνεται μετά το 2018. Δεν περιλαμβάνονται οι Αλβανία, Βόρεια Μακεδονία, Σερβία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Κόσοβο, Ελβετία, Ηνωμένο Βασίλειο (και Β. Ιρλανδία), Λιχτενστάιν, Νορβηγία, Ισλανδία καθώς και οι υπερπόντιες κτήσεις της Γαλλίας.

Χάρτης 2: Βασικός δείκτης γήρανσης, λόγος πληθυσμού άνω των 65 ετών προς 0-14 ετών, σε επίπεδο περιφερειών (NUTS 2) της ΕΕ27, 2023

Πηγή: Eurostat και επεξεργασία των συγγραφέων
Σημείωση: Βλ. Χάρτη 1.

Περαιτέρω, μια ακόμα βασική παράμετρος που προσδίδει ουσιαστική πληροφόρηση, αφορά στο επίπεδο γήρανσης του πληθυσμού. Εκτός των σύνθετων δεικτών αποτύπωσης της γήρανσης του πληθυσμού, ένας απλός τρόπος αποδίδεται από τον λόγο του αριθμού των ατόμων ηλικίας άνω των 65 ετών, προς τον αντίστοιχο πληθυσμό των ατόμων ηλικίας έως 14 ετών (0-14). Στον Χάρτη 2, εάν ο λόγος είναι μεγαλύτερος της μονάδας (σκούρα απόχρωση), ο πληθυσμός των γηραιότερων είναι μεγαλύτερος των νεότερων. Το αντίστροφο ισχύει για περιοχές όπου ο δείκτης γήρανσης είναι μικρότερος της μονάδας (ανοιχτή απόχρωση).

Είναι εμφανές ότι περιοχές της κεντρικής ΕΕ που εμφανίζουν αυξήσεις στον πληθυσμό τους, δεν επιδεικνύουν απαραίτητα καλές επιδόσεις πληθυσμιακής αναπλήρωσης. Αντίστοιχα, οι διαφορές αυτές αφορούν και περιοχές της ανατολικής Ευρώπης, της βόρειας Ιταλίας, καθώς και της Ελλάδας. Στον αντίποδα, η Κρήτη φαίνεται να

αποκλίνει από την γενική τάση της επικράτειας, καθώς ο δείκτης γήρανσης που αποτυπώνεται από τον λόγο των ηλικιακών ομάδων υπολογίζεται λίγο υψηλότερος της μονάδας, στο 1,09 (η υψηλότερη τιμή καταγράφεται στην περιφέρεια Ηπείρου, 1,85 και η χαμηλότερη στο Νότιο Αιγαίο, 0,96).

3. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του εργατικού δυναμικού

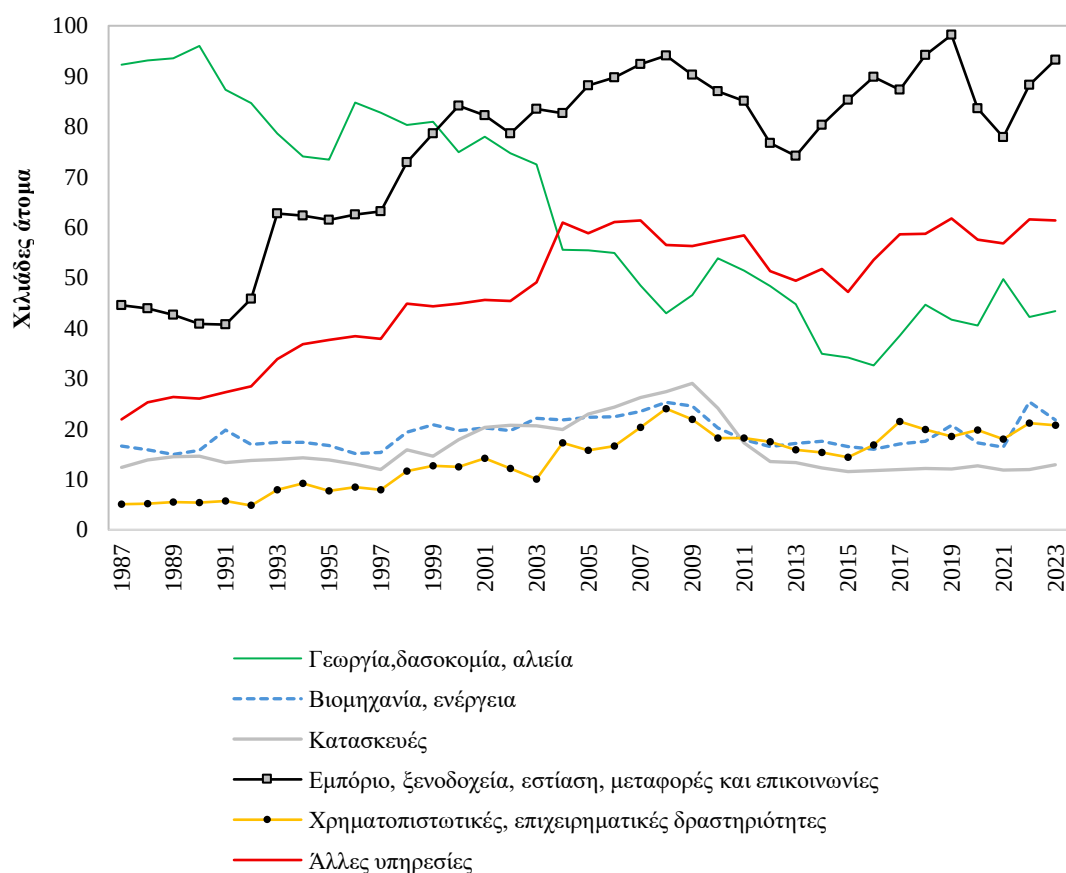
Ακόμα μία πτυχή που αποτυπώνει τις μακροχρόνιες εξελίξεις οικονομικής δραστηριότητας στην περιφέρεια Κρήτης αφορά στη διαφοροποίηση της απασχόλησης σε τομείς παραγωγής. Οι αλλαγές που αποτυπώνονται καταδεικνύουν την έκταση της μεταστροφής του παραγωγικού προτύπου στην Κρήτη, με την εξαιρετικά βαθιά επίδραση στις συνθήκες διαβίωσης και κατανομής των δραστηριοτήτων. Στο Διάγραμμα 2 παρουσιάζονται οι μακροχρόνιες (1987-2023) τάσεις της απασχόλησης κατά οικονομικό τομέα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, οι αγροτικές ασχολίες αποτελούσαν το βασικό πεδίο εργασίας στην Κρήτη. Η διαφορά τους με τις διαφορετικού τύπου δραστηριότητες του εμπορίου και των υπηρεσιών «εστίασης και καταλυμάτων» καταγράφεται αρκετά έντονη, σχεδόν υπερδιπλάσια. Κατά τη δεκαετία του 1990 συντελείται ένας εκτεταμένος μετασχηματισμός της οικονομικής ζωής, με τις αγροτικές εργασίες να υποχωρούν στη διάρκεια δύο διαδοχικών φάσεων. Η πρώτη αφορά στην περίοδο γρήγορης μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας (1995-2007), ενώ η δεύτερη σχετίζεται με την οικονομική κρίση 2009-2016. Αποτέλεσμα αυτών των γεγονότων είναι οι αγροτικές εργασίες να υποβιβαστούν στην 3^η θέση, σχετικά με τους υπόλοιπους τομείς, ενώ η ανερχόμενη τάση των υπηρεσιών κάθε είδους έρχεται σε υποκατάσταση της απασχόλησης του πρωτογενούς τομέα. Τέτοιες διαφοροποιήσεις, με βάθος χρόνου και σταδιακή εξέλιξη, επιφέρουν ριζικές αλλαγές στον τρόπο καταμερισμού εργασίας και απαιτούμενων γνώσεων, αναμορφώνοντας τον τρόπο διαβίωσης.

Παράλληλα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αύξηση και πτώση της απασχόλησης του κατασκευαστικού τομέα, ο οποίος φαίνεται να μην έχει ξεπεράσει τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης. Από το 2009 έως και το 2023, ο τομέας των κατασκευών καταγράφεται υποτονικός και περιορισμένος στην δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, ακολουθώντας την ευρύτερη τάση της επικράτειας. Από την άλλη μεριά, στην Κρήτη, ο αριθμός των εργαζομένων στον ευρύτερο χρηματοπιστωτικό τομέα (τράπεζες, ασφαλιστικές και κτηματομεσιτικές εργασίες) κινήθηκε ήπια και ανοδικά για μια μακρά σειρά ετών (1987-2008), κατόπιν χαρακτηρίζεται από έντονες τάσεις συρρίκνωσης (2009-2015) ενώ, στη συνέχεια, ο συγκεκριμένος τομέας εμφανίζεται να

ανακάμπτει, αντανακλώντας άλλη μία πτυχή των αλλαγών που έχουν επέλθει στο παραγωγικό πρότυπο της Κρήτης κατά την φάση της ήπιας ανάκαμψης από την κρίση.

Διάγραμμα 2: Μακροχρόνιες διακυμάνσεις του επιπέδου απασχόλησης κατά τομείς παραγωγικής δραστηριότητας, περιφέρεια Κρήτης, χιλιάδες άτομα, 1987-2023

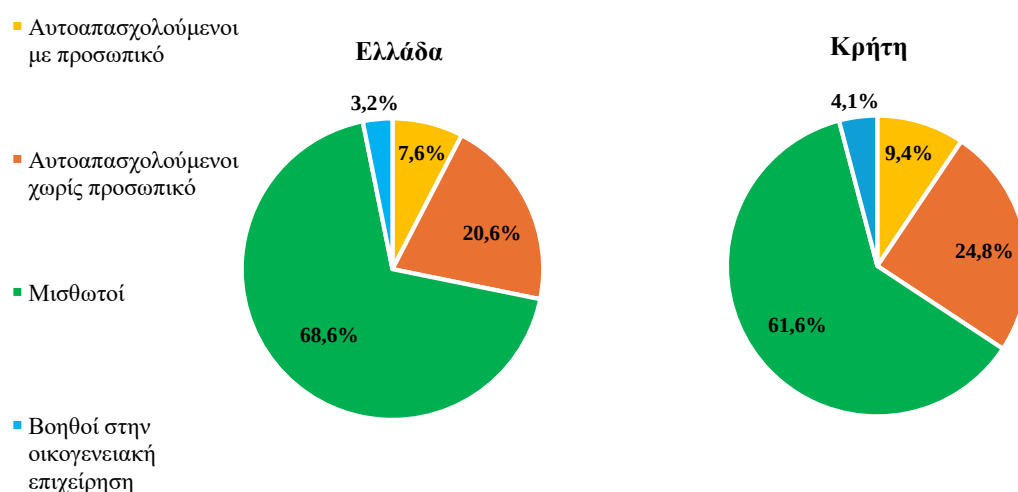
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Τέλος, οι δραστηριότητες μεταποίησης, βιομηχανίας και θέσεων απασχόλησης σε επαγγέλματα που σχετίζονται με την ενέργεια και την ύδρευση, δεν εμφανίζουν κάποια σημαντική μεταβολή. Η ιδιαίτερως ήπια ανοδική τάση που καταγράφεται κατά την περίοδο 1987-2009, πρέπει να συνδεθεί με την έκταση των δραστηριοτήτων επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας, παρά με τις επενδύσεις στον δευτερογενή τομέα.

Η τάση της περιφέρειας Κρήτης να δημιουργεί νέες θέσεις απασχόλησης στον ευρύτερο τομέα του τουρισμού, είναι ιδιαίτερα εμφανής. Κάτι τέτοιο, είναι συνεπές με τις ευρύτερες εξελίξεις που παρουσιάζονται και στην επικράτεια, ιδιαίτερα μετά το 2009/10. Προωθώντας επενδυτικά σχήματα και χρηματοδοτήσεις που σχετίζονται με τους κλάδους του τουρισμού, οι αλλαγές σε δημόσιες υποδομές, οι μεταβολές στις χρήσεις γης και κτηριακού αποθέματος, καθώς και η προσφορά νέων θέσεων εργασίας,

προσαρμόζονται στις νέες ανάγκες ανακατανομής των πόρων. Από την άλλη πλευρά όμως, τέτοιες διαφοροποιήσεις λειτουργούν και δεσμευτικά, προσανατολίζοντας τον χαρακτήρα της απασχόλησης προς μία σειρά επαγγελμάτων με σαφείς ανάγκες γνώσεων και δεξιοτήτων. Επιπλέον, η ανάπτυξη τουριστικών εργασιών διαμορφώνει και την επιχειρηματική δραστηριότητα της περιφέρειας και το μέγεθος των επιχειρήσεων, καθώς σε αυτούς τους κλάδους υπηρεσιών, η ύπαρξη μικρών επιχειρήσεων είναι εντονότερη.

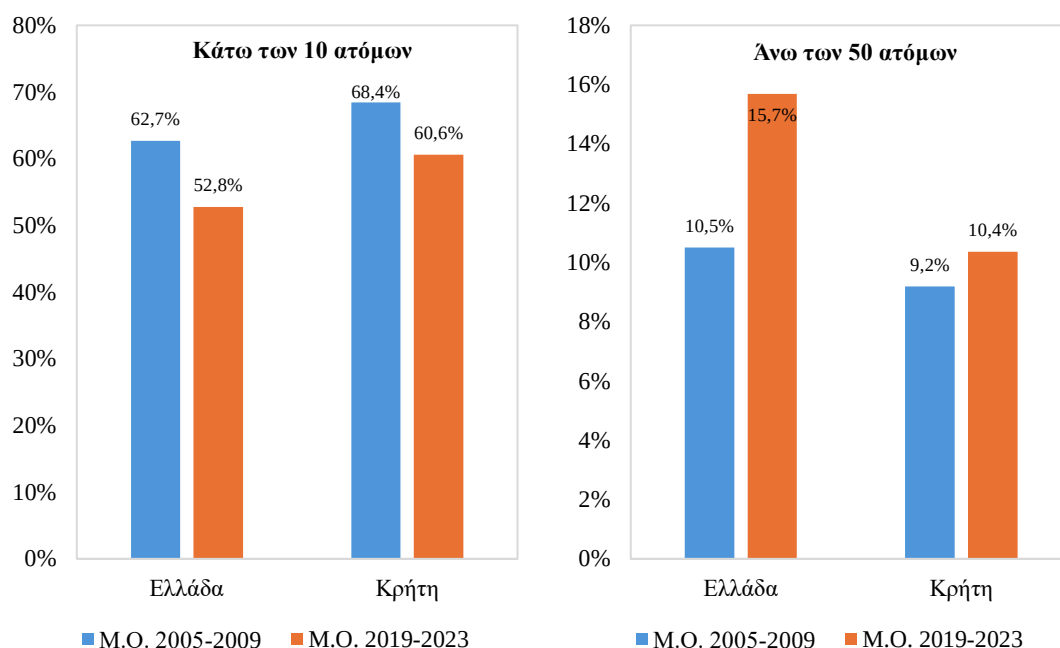
Διάγραμμα 3: Καθεστώς απασχόλησης, ως ποσοστό (%) της συνολικής απασχόλησης, μέσος όρος 2019-2023, Κρήτη και Ελλάδα

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Στο Διάγραμμα 3 εμφανίζεται η μέση ποσοστιαία κατανομή των εργαζομένων σύμφωνα με το καθεστώς απασχόλησης. Κατά την περίοδο 2019-2023, η συντριπτική πλειοψηφία των εργαζομένων, τόσο στην περιφέρεια Κρήτης όσο και στην επικράτεια αφορά σε μισθωτούς, με την πρώτη να υπολείπεται κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες, 61,6% έναντι 68,6%. Από την άλλη πλευρά, οι αυτοαπασχολούμενοι επιχειρηματίες με προσωπικό, κατέχουν υψηλότερο ποσοστό στην Κρήτη (9,4%) έναντι της επικράτειας (7,6%), κάτι που αντανάκλα την εντονότερη επιχειρηματική δραστηριότητα της περιφέρειας στους τομείς των υπηρεσιών. Επιπλέον, οι απασχολούμενοι χωρίς προσωπικό στην Κρήτη εμφανίζονται αυξημένοι σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Επικράτειας, ένδειξη που συνδέεται με συνθήκες εργασιακής επισφάλειας ή/και αβεβαιότητας ως προς τις αποδοχές τους.

Διάγραμμα 4: Μέσο ποσοστό εργαζομένων σε επιχειρήσεις με προσωπικό «κάτω των 10 ατόμων» και σε επιχειρήσεις με προσωπικό «άνω των 50 ατόμων», Κρήτη και Επικράτεια, μέσοι όροι 2005-2009 και 2019-2023.

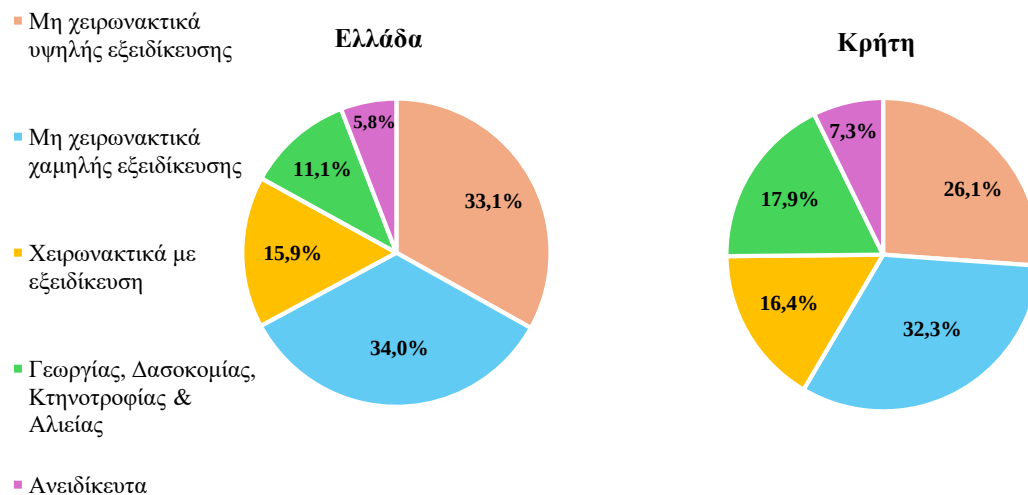

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Σύμφωνα με τα δεδομένα του Διαγράμματος 4, η επιχειρηματική δραστηριότητα στην Κρήτη, σε σύγκριση με την επικράτεια, αφορά περισσότερο τη μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρηματικότητα, δηλαδή επιχειρήσεις που απασχολούν λιγότερους των 50 ατόμων. Το αριστερό τμήμα του Διαγράμματος 4 υπογραμμίζει ότι ενώ μεταξύ των περιόδων 2005-2009 και 2019-2023 παρατηρείται μια γενική μείωση των εργαζομένων σε πολύ μικρές επιχειρήσεις, το εκτιμώμενο ύψος στην Κρήτη είναι αρκετά μεγαλύτερο από εκείνο της επικράτειας. Ως εκ τούτου, η παραγωγικότητα των πολύ μικρών επιχειρήσεων αφορά σημαντικό τμήμα του απασχολούμενου πληθυσμού και οι δράσεις για την τόνωσή της σχετίζεται με την ενίσχυση του εισοδήματος και την άμβλυνση της φτώχειας (Bertsatos κα., 2025). Περαιτέρω, το δεξιό τμήμα του Διαγράμματος 4 πληροφορεί για την αντίστοιχη αύξηση των εργαζομένων σε επιχειρήσεις των 50 και πλέον ατόμων το ίδιο χρονικό διάστημα. Ενώ μεταξύ των περιόδων 2005-2009 και 2019-2023 στην Ελλάδα οι τάσεις αύξησης καταγράφονται έντονες, από το 10,5% στο 15,7% των εργαζομένων σε τέτοιες επιχειρήσεις, στην Κρήτη οι αντίστοιχες αυξήσεις είναι ηπιότερες και αισθητά χαμηλότερου ύψους, από 9,2% σε 10,4% των εργαζομένων. Κάτι τέτοιο, αποτελεί παράγοντα που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής καθώς κατά κανόνα, η υψηλή συμμετοχή μικρών επιχειρήσεων στον παραγωγικό ιστό, περιορίζει την ανάπτυξη οικονομιών κλίμακας και δημιουργίας υψηλών

προστιθέμενων αξιών, ενώ δεν επιτρέπει την εμβάθυνση του καταμερισμού εργασίας και την ενίσχυση θέσεων υψηλής ειδίκευσης. Τούτο οφείλεται στο ότι σε αντίθεση με τις μεγάλες επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν υψηλό ποσοστό ακατέργαστων πρώτων υλών ή εισροών προς περαιτέρω επεξεργασία, οι μικρές επιχειρήσεις εξαρτώνται από υψηλό ποσοστό τελικών προϊόντων και δεν έχουν την απαραίτητη υποδομή για την δημιουργία υψηλών προστιθέμενων αξιών που απαιτούν εκτεταμένες επενδύσεις. Έτσι, στην περίπτωση υψηλού ποσοστού μικρών επιχειρήσεων του τομέα των υπηρεσιών, ο καταμερισμός εργασίας έχει την τάση να παραμένει ρηχός χωρίς τη δημιουργία παραγωγικών διασυνδέσεων με την υπόλοιπη τοπική οικονομία.

Διάγραμμα 5: Χαρακτήρας επαγγελματικής θέσης, ως ποσοστό (%) της συνολικής απασχόλησης, μέσος όρος 2019-2023, Κρήτη και Ελλάδα

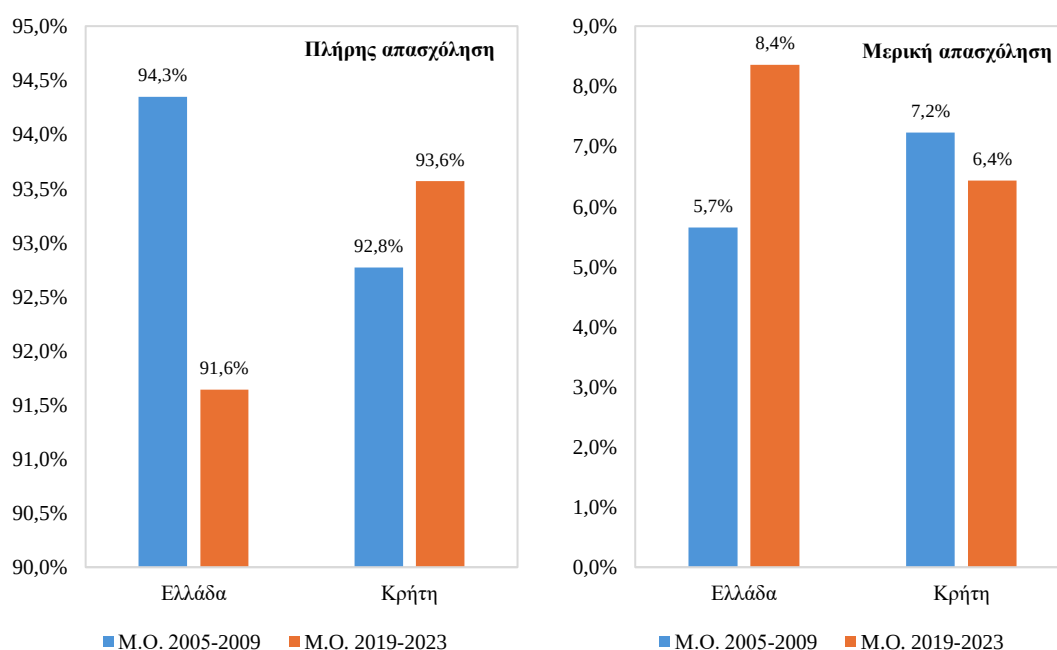

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

Γενικά, κάθε μεταβολή της κλαδικής σύνθεσης του παραγωγικού συστήματος συμπορεύεται με την ζήτηση κατάλληλης εργασίας και προσόντων. Έτσι, η αύξηση των δραστηριοτήτων τριτογενούς τομέα είναι αναμενόμενο να επηρεάζει και τα απαιτούμενα προσόντα του εργατικού δυναμικού. Οι δεξιότητες και οι γνώσεις που είναι απαραίτητες για τη διεκπεραίωση της παραγωγικής λειτουργίας καθορίζονται από τον υφιστάμενο καταμερισμό εργασίας, αλλά και προσδιορίζουν προοπτικά τον βαθμό αξιοποίησης της προσφερόμενης απασχόλησης. Κατά συνέπεια τέτοιες μεταβολές, δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως συγκυριακές. Αντιθέτως, προκαλούν μια σειρά από βαθιές αναδιατάξεις του παραγωγικού προτύπου και προσδιορίζουν το εύρος των επενδυτικών και οικονομικών προοπτικών.

Υπό αυτό το πρίσμα, το Διάγραμμα 5 αποτυπώνει ορισμένες όψεις του χαρακτήρα της επαγγελματικής θέσης, βάσει του επιπέδου ειδίκευσης που απαιτείται ανάλογα με τις θέσεις εργασίας που προσφέρονται. Τα δεδομένα αποδίδουν ένα πρώτο τεκμήριο που υποστηρίζει τις προηγούμενες ενδείξεις. Σε σύγκριση με τον μέσο όρο της επικράτειας, την περίοδο 2019-2023 η Κρήτη απασχολεί υψηλότερο ποσοστό ανειδίκευτης εργασίας, 7,3% έναντι 5,8%. Από την άλλη πλευρά, η ποσοστιαία απασχόληση στον αγροτικό τομέα είναι αισθητά υψηλότερη στην Κρήτη, γεγονός που σχετίζεται με τις ιδιαιτερότητες της περιοχής, αλλά υπολείπεται κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες σε μη-χειρωνακτικά επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης από την επικράτεια, 26,1% έναντι 33,1%. Αυτό σηματοδοτεί μια σχετική υστέρηση στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας εντάσεως γνώσης και υψηλών προσόντων, με δεδομένο ότι τέτοιες θέσεις σχετίζονται άμεσα με υψηλότερες αποδοχές. Κατά συνέπεια, καταγράφεται ένα σαφές περιθώριο εξέλιξης στο επίπεδο της περιφέρειας.

Διάγραμμα 6: Μέσο ποσοστό (%) εργαζομένων πλήρους και μερικής απασχόλησης επί του συνόλου των εργαζομένων, Κρήτη και Επικράτεια, μέσοι όροι 2005-2009 και 2019-2023

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού

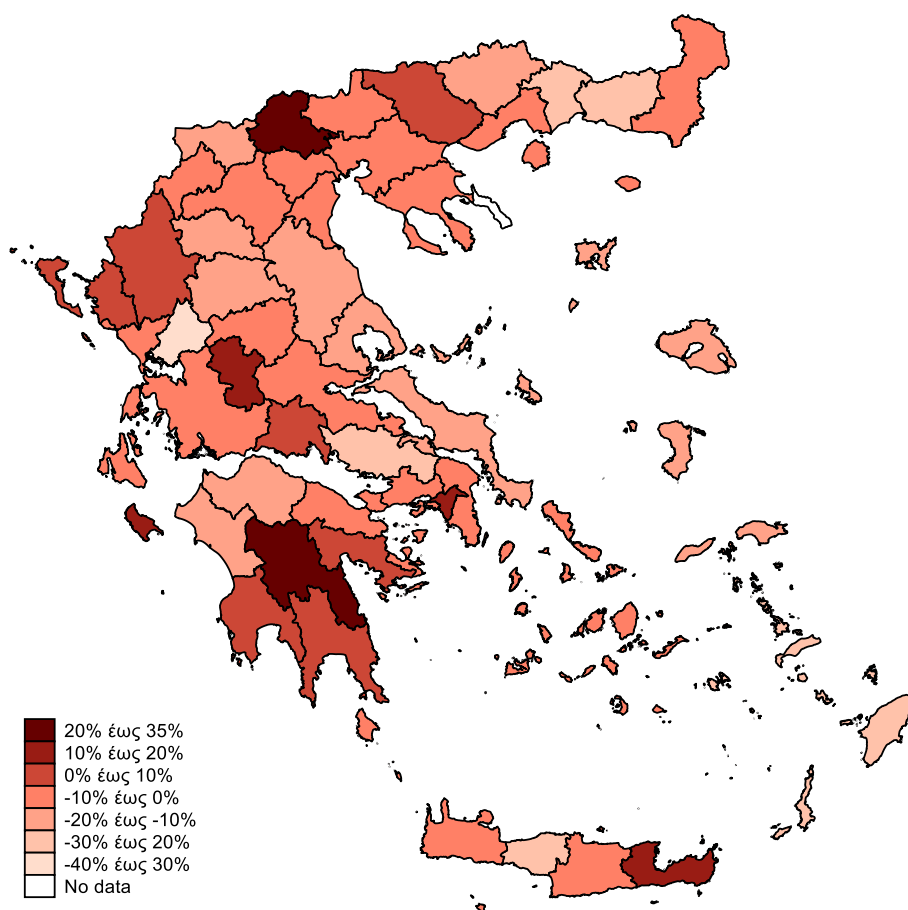
Από την άλλη μεριά, προσεγγίζοντας το σύνολο των θέσεων εργασίας (μισθωτών και αυτοαπασχολούμενων) από τη σκοπιά της πλήρους και μερικής απασχόλησης, παρατηρούμε ότι η Κρήτη έχει μεταβάλλει επαρκώς την σύνθεσή της στη διάρκεια του χρόνου. Ενώ την περίοδο πριν από την κρίση του 2009, το ποσοστό πλήρους

απασχόλησης υπολειπόταν σε σύγκριση με το αντίστοιχο της επικράτειας (92,8% έναντι 94,3%), κατά την περίοδο 2019-2023, το ποσοστό έχει αυξηθεί στην Κρήτη και κατέγραψε σημαντική μείωση στην επικράτεια. Ειδικότερα για την περίπτωση της Κρήτης, η μελέτη θα όφειλε να επεκταθεί στον ρόλο και τον βαθμό επιρροής της εποχικής απασχόλησης, αλλά κάτι τέτοιο θα απαιτούσε τη σύνταξη ειδικής έρευνας και την εύρεση ειδικής βάσης δεδομένων απασχόλησης.

4. Μακροοικονομική επίδοση και παραγωγική διάρθρωση

Από το 2000 έως και σήμερα, η διεθνής οικονομία – και ειδικότερα η ευρωπαϊκή – έχει διέλθει πολλαπλών φάσεων και αναταράξεων, επηρεάζοντας έντονα και την τροχιά των επιδόσεων στην Ελλάδα. Παρά τις όποιες γενικεύσεις, η κατανομή της μεγέθυνσης και της ύφεσης που ακολούθησε δεν ήταν η ίδια μεταξύ των αυτοδιοικητικών οντοτήτων της χώρας. Έτσι, κατά την περίοδο 2000 έως 2008, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σταθερές τιμές, εμφάνισε μια γενικά αυξητική τάση αλλά έκτοτε, το πλαίσιο παραγωγικής διάρθρωσης στη χώρα άλλαξε ριζικά, μέσα από μια σειρά βαθύτατων μεταρρυθμίσεων που ακολούθησαν. Παράλληλα, η μακρά περίοδος των δυο και πλέον δεκαετιών χαρακτηρίστηκε από μια εκτεταμένη οικονομική κρίση, μια εξαιρετικά έντονη υγειονομική κρίση και από το 2020 και ύστερα, μια σειρά γεωπολιτικών ανακατατάξεων που επέφεραν έντονες πληθωριστικές πιέσεις σε βασικά αγαθά κατανάλωσης.

Χάρτης 3: Σωρευτική ποσοστιαία (%) μεταβολή κατά κεφαλήν ΑΕΠ (σταθερές τιμές), κατά περιφερειακή ενότητα κατά την περίοδο 2000-2022

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Χάρτης 3 αποτυπώνει μια γενική, *σωρευτική* μακροχρόνια τάση οικονομικής επίδοσης, για ένα διάστημα που εκτείνεται λίγο πριν από την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωζώνη έως και το 2022. Όπως είναι ευρύτατα γνωστό, το μέτρο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ δεν είναι ικανοποιητικό μέγεθος καταγραφής της ευημερίας του πληθυσμού. Πέραν διαφόρων σημαντικών παρατηρήσεων για τον τρόπο καταγραφής του και για τον όγκο ετερογενών οικονομικών συναλλαγών που περιλαμβάνει, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ – αν και διαδεδομένο στις οικονομικές αναλύσεις – δεν αποτυπώνει το πως αυτό διανέμετε στον πληθυσμό. Παρ’ όλα αυτά, η μεταβολή του οπωσδήποτε σχετίζεται με τη δυνατότητα της οικονομίας να προσφέρει εισόδημα και απασχόληση.

Στη διάρκεια δύο και πλέον δεκαετιών, σημαντικό τμήμα της επικράτειας έχει απωλέσει έως και 40% του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, ενώ οι περιοχές που καταγράφουν ενίσχυση είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Στην περιφέρεια Κρήτης, συγκεκριμένα, οι μεταβολές μεταξύ των ΠΕ ποικίλουν (βλ. Πίνακα 2). Η ΠΕ Λασιθίου καταγράφει σημαντική άνοδο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιοχές, για τις οποίες οι εκτιμώμενες πτώσεις του κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι ιδιαίτερα ανησυχητικές. Είναι η μόνη ΠΕ της Κρήτης που την περίοδο 2000-2022 εμφανίζει σημαντική αύξηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ σε σύγκριση με την επικράτεια (17,0% έναντι 0,8%). Οι υπόλοιπες περιφερειακές ενότητες εμφανίζουν μειωμένο κατά κεφαλή ΑΕΠ το 2022 σε σχέση με το 2000, με την μεγαλύτερη μείωση (-21,4%) να καταγράφεται στην ΠΕ Ρεθύμνου. Ειδικότερα για την περίπτωση του Ρεθύμνου, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ υπολογίζεται ότι συρρικνώθηκε ακόμα και κατά την περίοδο 2005-2008, κατά την οποία στην επικράτεια αυξήθηκε κατά 9,9%. Επιπρόσθετα, την περίοδο 2009-2015, που επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης ήταν πιο δριμείς, οι ΠΕ Ηρακλείου και Χανίων καταγράφουν μεγαλύτερη μείωση του κατά κεφαλή ΑΕΠ από αυτή της επικράτειας. Η οικονομική μεγέθυνση της περιόδου 2016-2022 δεν ήταν ικανή να αντισταθμίσει την μεγάλη μείωση στο κατά κεφαλή ΑΕΠ που παρατηρήθηκε την περίοδο 2009-2015 σε όλες τις ΠΕ.

Πίνακας 2: Ποσοστιαία (%) μεταβολή κατά κεφαλήν ΑΕΠ, σταθερές τιμές

	2000-2004	2005-2008	2009-2015	2016-2022	Συνολική μεταβολή περιόδου 2000-2022
Ηράκλειο	24,8%	11,5%	-30,5%	7,9%	-6,5%
Λασιίθι	18,2%	6,9%	-21,1%	17,5%	17,0%
Ρεθύμνο	12,7%	-7,5%	-25,4%	8,1%	-21,4%
Χανιά	24,2%	7,9%	-28,4%	8,2%	-5,1%
Επικράτεια	19,9%	9,9%	-27,2%	8,6%	0,8%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και επεξεργασία των συγγραφέων

Οι παραπάνω επιδόσεις αντανakλούν τη σφοδρότητα των πολλαπλών κρίσεων που εξελίσσονται από το 2008/9 και ύστερα, καθιλώνοντας την ελληνική οικονομία σε ιδιαίτερα χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης. Κατά μέσο όρο, ο ρυθμός μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στα 22 έτη που αναφέρθηκαν, είναι εξαιρετικά χαμηλός. Ο Πίνακας 3 απεικονίζει τη μέση μεγέθυνση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, καθώς και τον αντίστοιχο μέσο ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας και του βαθμού συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό.² Όπως είναι εμφανές, πέντε περιφέρειες καταγράφουν θετικό ή σχεδόν μηδενικό μέσο ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ενώ, οκτώ έχουν αρνητικό μέσο όρο.

Μεταξύ πολλών παραγόντων, ένα από τα στοιχεία που συμβάλλει περισσότερο στις περιορισμένες επιδόσεις των περιφερειών αφορά στην *παραγωγικότητα* – δηλαδή στο λόγο ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας προς τη συνολική απασχόληση (βλ. Πίνακα 3). Στον αντίποδα, ο βαθμός συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό φαίνεται ότι επιδρά ως αντιστάθμισμα που συγκρατεί την μέση μακροχρόνια επίδοση, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Αττικής και του Νοτίου Αιγαίου. Στην Κρήτη, η μέση μακροχρόνια πραγματική αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι σχεδόν μηδενική.

² Σύμφωνα με τη στοιχειώδη μακροοικονομική λογιστική της οικονομικής μεγέθυνσης, ισχύει η ταυτότητα: $GDP/N = (GDP/L) * (L/N)$, όπου GDP το ακαθάριστο εγχώριο προϊόν, όπου N ο πληθυσμός, και όπου L, το επίπεδο απασχόλησης. Με άλλα λόγια, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι το γινόμενο της *παραγωγικότητας* (β στήλη Πίνακα 3) και του *βαθμού συμμετοχής του πληθυσμού στην απασχόληση* (γ στήλη Πίνακα 3). Σε όρους ρυθμών μεγέθυνσης (ρ.μ.), η ίδια ταυτότητα γράφεται $g_Y = g_P + g_N$, δηλαδή ο ρ.μ. του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ισούται με το άθροισμα των ρ.μ. της παραγωγικότητας και του βαθμού συμμετοχής.

Πίνακας 3: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης (%) του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και των συνιστωσών του, Περιφέρειες, περίοδος 2000-2022

	Κατά κεφαλήν ΑΕΠ	Παραγωγικότητα	Βαθμός συμμετοχής του πληθυσμού στο εργατικό δυναμικό
	$(\alpha) = (\beta) + (\gamma)$	(β)	(γ)
Αττική	0,6%	-0,6%	1,2%
Θεσσαλία	0,4%	-0,4%	0,8%
Πελοπόννησος	0,4%	-0,2%	0,6%
Κεντρική Μακεδονία	0,1%	-0,5%	0,6%
Κρήτη	0,0%	-0,1%	0,1%
Δυτική Ελλάδα	-0,1%	-0,6%	0,5%
Δυτική Μακεδονία	-0,3%	-0,9%	0,6%
Ιόνια Νησιά	-0,3%	-1,3%	1,0%
Νότιο Αιγαίο	-0,5%	-1,7%	1,3%
Στερεά Ελλάδα	-0,5%	-1,2%	0,7%
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	-0,5%	-0,6%	0,1%
Βόρειο Αιγαίο	-0,5%	-0,9%	0,4%
Ήπειρος	-0,6%	-1,1%	0,5%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, Εθνικοί Λογαριασμοί και επεξεργασία των συγγραφέων

Η ενίσχυση της παραγωγικότητας απαιτεί μια σειρά από μακρόχρονες επενδύσεις σε τομείς ικανούς να ενεργοποιήσουν οικονομική δραστηριότητα με υψηλή προστιθέμενη αξία. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δεν αποτελεί απλή υπόθεση. Η παραγωγική βάση των περιφερειών δεν μεταβάλλεται άμεσα ούτε αναδιατάσσεται εύκολα, μέσω βραχύχρονων επενδυτικών προγραμμάτων. Σε μεγάλο βαθμό, οι παραγωγικές δυνατότητες προσδιορίζονται από την υφιστάμενη κλαδική σύνθεση, τον τρέχοντα καταμερισμό εργασίας, τις υποδομές υπό λειτουργία και τον γενικό βαθμό ειδίκευσης του εργατικού δυναμικού. Όλα τα παραπάνω, συνθέτουν ένα πλαίσιο παραγωγικών ικανοτήτων το οποίο καθορίζει την αποτελεσματικότητα των επενδυτικών πρωτοβουλιών και συνιστά οδηγό στους τρόπους διαχείρισης των πόρων.

Ο Πίνακας 4 δείχνει τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεγέθυνσης της ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας των περιφερειών κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, για την μακρά περίοδο 2000-2022. Για παράδειγμα, στην Κρήτη, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης της αγροτικής παραγωγής [Α] καταγράφεται σε 0,5% ενώ, εκείνος της μεταποίησης, ορυχείων και μονάδων κοινής ωφέλειας ([Β], ύδρευση, ενέργεια κτλ.), καταγράφεται σε 2%. Για λόγους πληρότητας, χρησιμοποιώντας μια μέθοδο εκτίμησης τύπου Kaldor-Verdoorn, υπολογίζουμε την επίδραση των ρυθμών μεγέθυνσης των διαφορετικών κλάδων στην συνολική παραγωγικότητα (βλ. Παράρτημα Β). Η

υψηλότερη μέση επίδοση για την Κρήτη καταγράφεται στις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες [F] ενώ, η χειρότερη, στον τομέα των κατασκευών [B].

Πίνακας 4: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης πραγματικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά κλάδο, περιφέρειες, 2000-2022

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Αττική	4,0%	0,9%	-2,6%	0,3%	1,1%	0,9%	0,8%	0,5%	0,4%	1,6%
Βόρειο Αιγαίο	-0,2%	3,1%	-1,6%	-1,2%	-1,0%	2,2%	0,9%	1,2%	2,2%	0,9%
Νότιο Αιγαίο	-0,5%	0,7%	-2,5%	0,3%	-0,7%	1,4%	1,4%	2,4%	0,4%	1,6%
Κρήτη	0,5%	2,0%	-2,2%	0,6%	0,9%	2,3%	1,1%	0,7%	0,6%	1,2%
Ανατολική Μακεδονία, Θράκη	-4,2%	1,3%	-4,0%	-0,9%	0,0%	0,5%	1,9%	0,2%	0,9%	0,1%
Κεντρική Μακεδονία	0,2%	0,3%	-1,5%	0,0%	0,6%	0,0%	1,1%	-0,8%	1,3%	0,3%
Δυτική Μακεδονία	-1,5%	0,5%	-3,5%	-1,1%	-1,3%	1,0%	0,7%	-1,0%	1,1%	0,0%
Ήπειρος	-5,0%	1,0%	-3,0%	-0,6%	-0,6%	1,6%	0,9%	-0,1%	0,1%	-0,1%
Θεσσαλία	2,0%	1,7%	-2,0%	-0,7%	-1,5%	1,0%	0,8%	-0,1%	1,1%	0,3%
Ιόνια Νησιά	-1,2%	1,2%	-1,7%	-0,2%	-1,4%	1,0%	1,3%	1,5%	-0,5%	0,4%
Δυτική Ελλάδα	-2,0%	1,8%	-3,4%	-0,9%	-0,3%	0,4%	0,8%	0,0%	0,6%	1,3%
Στερεά Ελλάδα	-4,3%	0,4%	-4,2%	-0,7%	-1,5%	1,0%	1,0%	0,6%	0,3%	2,0%
Πελοπόννησος	0,3%	1,7%	-2,8%	-0,5%	-1,7%	1,0%	1,0%	-1,2%	0,5%	1,8%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί και επεξεργασία των συγγραφέων

Σημείωση: Η κλαδική κατανομή του Πίνακα 4 είναι ως εξής: [A] Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, [B] Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης, [C] Κατασκευές, [D] Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης, [E] Ενημέρωση και επικοινωνία, [F] Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, [G] Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, [H] Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, [I] Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα, [J] Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

Η μέθοδος οικονομετρικής διερεύνησης τύπου Kaldor-Verdoorn στο Παράρτημα Β, βασίζεται στην ανταπόκριση των περιφερειών για την περίοδο 2000-2022, και παρέχει τη δυνατότητα κατάταξης της επίδρασης που μία αύξηση του παραγόμενου προϊόντος των κλάδων έχει στην παραγωγικότητα και, κατ' επέκταση, στο περιθώριο βελτίωσης του εισοδήματος. Σύμφωνα με τη διαχείριση των δεδομένων και τα αποτελέσματα που προκύπτουν από το σύνολο των δεκατριών περιφερειών, η σημαντικότερη επίδραση στην παραγωγικότητα προκύπτει από τον εξαιρετικά ετερογενή κλάδο που περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο εύρος διοικητικών υπηρεσιών που παρέχονται από δημόσιους οργανισμούς και φορείς, αλλά και από επαγγέλματα που σχετίζονται με τις τέχνες και την ψυχαγωγία (βλ., Πίνακα Β1, στο Παράρτημα Β). Πρόκειται για τους

κλάδους I και J του Πίνακα 4, στους οποίους η Κρήτη φαίνεται ότι έχει αρκετά καλές επιδόσεις συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιφέρειες.

Ο επόμενος κατά σειρά κλάδος με σημαντική επίδραση στην παραγωγικότητα ανήκει επίσης στον τομέα των υπηρεσιών και σχετίζεται με τις δραστηριότητες εμπορίου (χονδρικού και λιανικού), τις μεταφορές, τα καταλύματα και την εστίαση. Πρόκειται για τον κλάδο D του Πίνακα 4, στον οποίο η Κρήτη διατηρεί μια σχετικά ικανοποιητική μέση μακροχρόνια επίδοση. Εδώ, εντάσσεται και σημαντικό τμήμα του τουριστικού κλάδου, ο οποίος είναι ιδιαίτερα δυναμικός.

Τέλος, ο κλάδος των μεταποιητικών δραστηριοτήτων που ανήκει στον δευτερογενή τομέα, κατέχει την τρίτη σημαντικότερη επίδραση στην παραγωγικότητα, (βλ. κλάδο B του Πίνακα 4), όπου η Κρήτη εμφανίζει μια από τις υψηλότερες επιδόσεις στη μέση ετήσια μεγέθυνση. Για την σημασία των μεταποιητικών και βιομηχανικών δραστηριοτήτων, η βιβλιογραφία είναι εξαιρετικά πλούσια (Μισσός κ.ά., 2024). Αποτελεί πλέον κοινή παραδοχή ότι η αύξηση της μεταποίησης τονώνει το επίπεδο παραγωγικότητας της οικονομίας και κινητοποιεί δυνάμεις που παραμένουν αναξιοποίητες. Συνεπώς, επενδυτικές πρωτοβουλίες που τονώνουν το ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων της μεταποίησης αναμένεται να επιφέρουν αισθητή βελτίωση στην παραγωγικότητα.

Επομένως, σε σύγκριση με το επίπεδο μεγέθυνσης των διαφόρων κλάδων στις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας, το παραγωγικό υπόβαθρο της Κρήτης εμφανίζει ένα σχετικά καλό περιβάλλον, με καλά αποτελέσματα σε οικονομικές δραστηριότητες που τονώνουν το επίπεδο παραγωγικότητας.

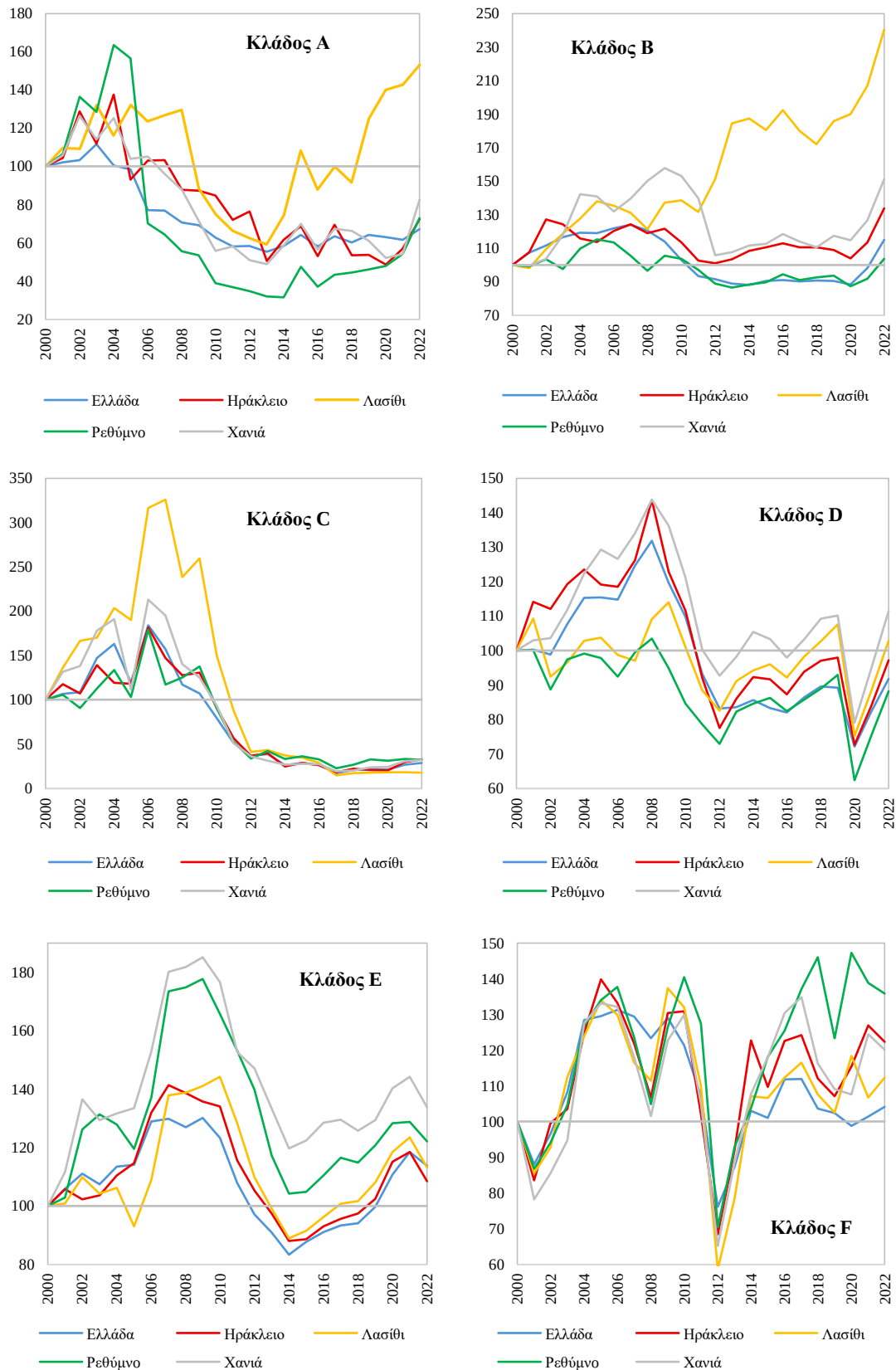
Το Διάγραμμα 7 αποτυπώνει τη μακροχρόνια διακύμανση των βασικών κλάδων (βλ. αντίστοιχα Πίνακα 4) στις ΠΕ της Κρήτης και στην επικράτεια, σε σύγκριση με το έτος 2000. Από την εξέταση των μεταβολών τα βασικά συμπεράσματα είναι τα εξής:

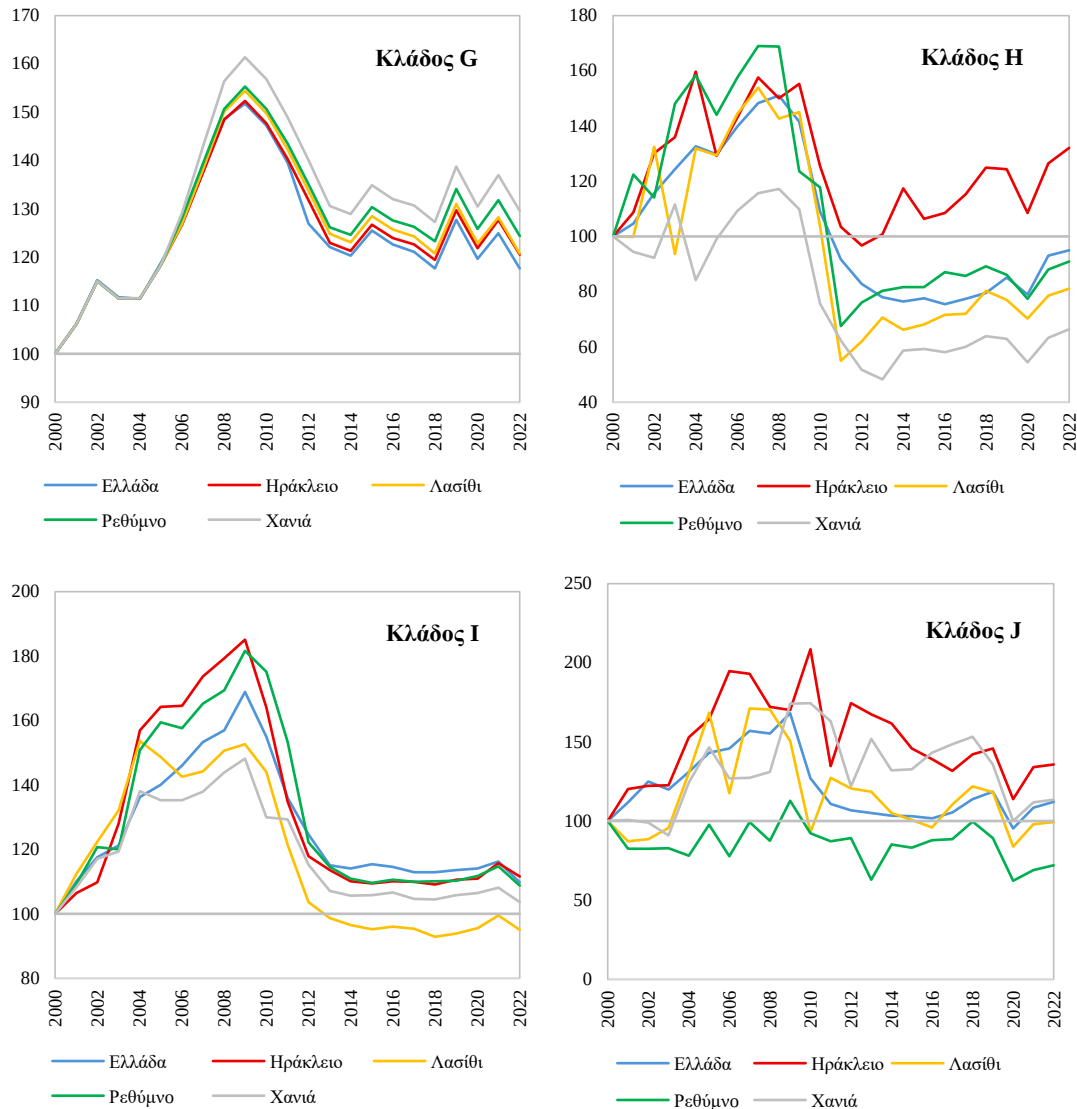
- Το Ρέθυμνο καταγράφει διαχρονικά τις περισσότερες αρνητικές επιδόσεις. Οι κλάδοι A, B, D και J, οι οποίοι σύμφωνα με την οικονομετρική διερεύνηση του Παραρτήματος Β επιδρούν πολύ σημαντικά στην μεγέθυνση της παραγωγικότητας, παρουσιάζουν ιδιαίτερα πτωτικές τάσεις. Οι C, G και I ακολουθούν τον γενικό μέσο όρο των υπολοίπων. Από το 2016 και ύστερα, ο κλάδος με σημαντική ενίσχυση στην περιοχή είναι εκείνος των

χρηματοπιστωτικών και ασφαλιστικών δραστηριοτήτων (F) καθώς και των κτηματομεσιτικών ασχολιών (G).

- Η ΠΕ Λασιθίου εμφανίζει ιδιαίτερα σημαντική ενίσχυση των κλάδων Α και Β που αφορούν τον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα. Πέραν τούτων, ο κλάδος Ι παρουσιάζει σχετικά εντονότερη πτώση από εκείνη στις υπόλοιπες περιοχές ενώ κατά την περίοδο 2000-2009 ο κλάδος των κατασκευών αποτύπωσε ιδιαίτερη αύξηση, προτού υποστεί την συρρίκνωση που ακολούθησε. Στους υπόλοιπους κλάδους η ΠΕ Λασιθίου βρίσκεται πολύ κοντά στον μέσο όρο της επικράτειας.
- Σε γενικές γραμμές, η ΠΕ Ηρακλείου ακολουθεί τις τάσεις της επικράτειας, εκτός από τον πολύ δυναμικό κλάδο Η, που αφορά στον κλάδο μέσης και υψηλής ειδίκευσης, τα οποία είθισται να προσφέρουν υπηρεσίες εντάσεως γνώσης στους παραγωγούς. Η συγκεκριμένη ανοδική τάση πρέπει να συνδυαστεί και με τα δεδομένα του Διαγράμματος 5 σύμφωνα με το οποίο η Κρήτη υπολείπεται σε επαγγέλματα υψηλής ειδίκευσης σε σύγκριση με την επικράτεια. Η συμβολή της ΠΕ Ηρακλείου είναι σημαντική.
- Η ΠΕ Χανίων, καταγράφει σημαντικές επιδόσεις στον κλάδο Ε (ενημέρωση και επικοινωνία). Την περίοδο 2000-2008 εμφανίζεται να ενισχύει ιδιαίτερα τις μεταποιητικές δραστηριότητες, οι οποίες φαίνεται να επανέρχονται μετά από μία δεκαετή υποτονική περίοδο. Επιπλέον, μετά από μακρά περίοδο συρρίκνωσης, ο κλάδος του χονδρικού-λιανικού εμπορίου (D) εμφανίζει σημάδια ανάκαμψης, γρηγορότερα από τον αντίστοιχο μέσο όρο της επικράτειας. Στους υπόλοιπους κλάδους η ΠΕ Χανίων, φαίνεται να ακολουθεί τον μέσο όρο με μικρές αποκλίσεις.

Διάγραμμα 7: Μακροχρόνιες επιδόσεις ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανά περιφερειακή ενότητα, Κρήτη, 2000-2022

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Εθνικοί Λογαριασμοί και επεξεργασία των συγγραφέων

Σημείωση: Η κλαδική κατανομή του Διαγράμματος 7 είναι ως εξής: [Α] Γεωργία, δασοκομία και αλιεία, [Β] Ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης, [C] Κατασκευές, [D] Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης, [Ε] Ενημέρωση και επικοινωνία, [F] Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, [G] Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, [H] Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες, [I] Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα, [J] Τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

5. Κίνδυνος φτώχειας, υλική αποστέρηση και κοινωνικός αποκλεισμός στην περιφέρεια Κρήτης

Σε αυτή την ενότητα, επιχειρούμε την ανάλυση και αποτίμηση των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών της περιφέρειας Κρήτης, αξιοποιώντας τα πιο πρόσφατα δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (Statistics on Income and Living Conditions) της Eurostat (στην Ελλάδα διενεργείται από την ΕΛΣΤΑΤ).³ Η εν λόγω έρευνα αφορά το 2023 και αναφέρεται στα εισοδήματα του 2022.⁴ Η ανάλυσή μας επικεντρώνεται στα πλέον ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού, αποτιμώντας τον κίνδυνο φτώχειας, την υλική αποστέρηση και τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού στην περιφέρεια Κρήτης το 2023 (εισοδήματα 2022). Για την πληρέστερη αποτύπωση της εξέλιξης των συνθηκών διαβίωσης, όπου κρίνεται απαραίτητο, διενεργείται συγκριτική ανάλυση σε βάθος πενταετίας, καθώς και διαπεριφερειακή σύγκριση, με σκοπό την ανάδειξη των τάσεων, των διαφοροποιήσεων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιφέρειας Κρήτης.

5.1 Κίνδυνος φτώχειας στην Ελλάδα και την περιφέρεια Κρήτης

Το Διάγραμμα 8 απεικονίζει την εξέλιξη του κινδύνου φτώχειας στην περιφέρεια Κρήτης και την Ελλάδα την περίοδο 2017-2022, χρησιμοποιώντας δύο διαφορετικούς δείκτες αποτίμησης της φτώχειας. Αρχικά χρησιμοποιείται ο δείκτης σχετικής φτώχειας, ο οποίος τοποθετεί το όριο φτώχειας στο 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (βλ., Παράρτημα Α3). Σύμφωνα με τον ορισμό του δείκτη, ένα νοικοκυριό (ή άτομο) θεωρείται «φτωχό» όταν το (διαθέσιμο) ισοδύναμο εισόδημά του κατατάσσεται χαμηλότερα από το «κατώφλι» φτώχειας της εκάστοτε χώρας.⁵ Αναφερόμαστε δε σε «ισοδύναμο εισόδημα» γιατί χρησιμοποιούμε μια κλίμακα ισοδυναμίας για την σύγκριση εισοδημάτων νοικοκυριών (ή ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά) διαφορετικού μεγέθους και σύνθεσης. Ο συγκεκριμένος δείκτης,

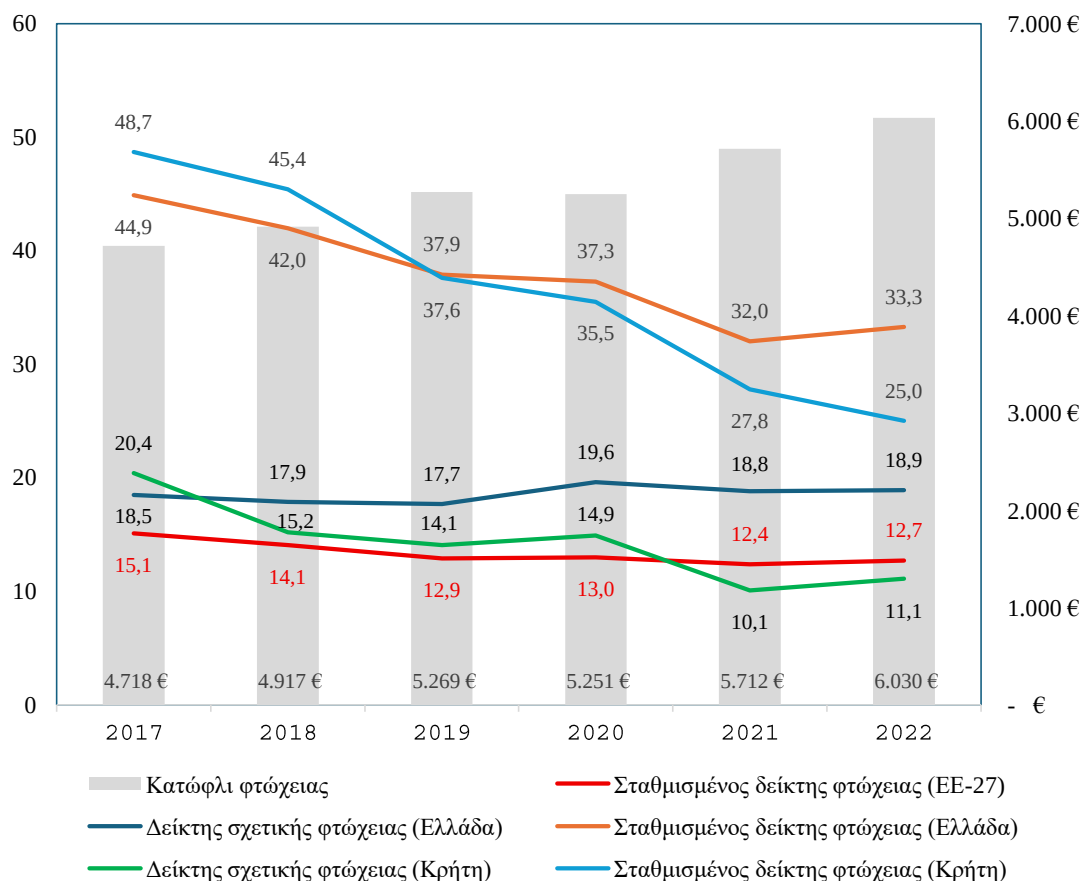
³ Σχετικά με τα δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) βλ., Παράρτημα Α1.

⁴ Επομένως, κατά την ανάλυση των δεικτών εισοδηματικής φτώχειας αναφερόμαστε στο εισοδηματικό έτος και όχι στο έτος διενέργειας της έρευνας.

⁵ “At-risk-of-poverty rate” (Eurostat, 2025a).

αν και δεν απορρέει από κάποια ισχυρή θεωρητική ή εμπειρική τεκμηρίωση,⁶ χρησιμοποιείται ευρέως σε σχετικές μελέτες καθώς είναι ιδιαίτερα λειτουργικός και κατανοητός, ενώ προσφέρει μια σχετικά εύκολα υπολογίσιμη εκτίμηση του μεριδίου των ατόμων με χαμηλό εισόδημα σε σύγκριση με τους κατοίκους της ίδιας χώρας ή περιφέρειας.⁷

Διάγραμμα 8: Δείκτης σχετικής και «διαχρονικά σταθερού ορίου» φτώχειας (έτος βάσης 2007) στην Ελλάδα και την Κρήτη 2017-2023 (έρευνες 20018-2022)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Σημείωση: Οι τιμές των δεικτών σχετικής και βάση ενός «διαχρονικά σταθερού ορίου» φτώχειας αποτελούν ποσοστά που αντιστοιχούν στην κλίμακά του αριστερού άξονα. Το κατώφλι φτώχειας αντιστοιχεί στην κλίμακα του δεξιού άξονα.

Τα αποτελέσματά βάσει του δείκτη σχετικής φτώχειας δείχνουν ότι σε επίπεδο χώρας το ποσοστό του πληθυσμού που τοποθετείται εισοδηματικά κάτω από το όριο φτώχειας

⁶ Για μία κριτική επισκόπηση του ορισμού του δείκτη σχετικής φτώχειας, βλ. Παπαθεοδώρου (2006; 2008; 2018; 2020).

⁷ Ο δείκτης σχετικής φτώχειας έχει υιοθετηθεί από πληθώρα σχετικών μελετών (βλ. πχ., Ανδριοπούλου κ.ά., 2013, Δαφέρμος κ.ά., 2008, Ιωαννίδης κ.ά., 2012, Παπαθεοδώρου & Δαφέρμος, 2010, Παπαθεοδώρου & Μισσός, 2013, Παπαθεοδώρου κ.ά., 2008; 2020; 2021; 2022; 2023, Μισσός, 2019), ενώ χρησιμοποιείται από την Eurostat για την απόδοση του κινδύνου φτώχειας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

κατέγραψε μικρές διακυμάνσεις την υπό εξέταση περίοδο (2017-2022), παρουσιάζοντας ισχνή αύξηση μεταξύ 2017 (18,5%) και 2022 (18,9%). Σε αντίθεση με το σύνολο της χώρας, φαίνεται ότι ο κίνδυνος φτώχειας στην περιφέρεια Κρήτης φθίνει σημαντικά, καθώς το ποσοστό σχετικής φτώχειας βαίνει μειούμενο σχεδόν καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, επιδεικνύοντας αισθητή μείωση της τάξης των (περίπου) 9 ποσοστιαίων μονάδων (20,4% το 2017 έναντι 11,1% το 2022).

Χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ η περιφέρεια Κρήτης παρουσίασε το 2017 (20,4%) υψηλότερο ποσοστό φτώχειας σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας (18,5%), η εικόνα αλλάζει δραστικά τα επόμενα έτη, με το ποσοστό φτώχειας της Κρήτης να μειώνεται σημαντικά και να απομακρύνεται όλο και περισσότερο του μέσου όρου της χώρας. Ενδεικτικά, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις χαρακτηριστικές περιόδους όσον αφορά την διακύμανση του ποσοστού σχετικής φτώχειας στην Κρήτη: (i) την περίοδο που ακολούθησε της οικονομικής ύφεσης (2017-2019), κατά την οποία το ποσοστό φτώχειας μειώθηκε περισσότερο από 6 ποσοστιαίες μονάδες (20,4% το 2017 έναντι 14,1% το 2019), (ii) την περίοδο της πανδημίας (2020), κατά την οποία ανακόπτεται η καθοδική τάση του ποσοστού φτώχειας, παρουσιάζοντας αύξηση περίπου 1 ποσοστιαίας μονάδας (14,9%), και (iii) την πιο πρόσφατη περίοδο (2021), που χαρακτηρίζεται από την εκ νέου σημαντική μείωση της φτώχειας, κατά περίπου 5 ποσοστιαίες μονάδες (10,1%). Τέλος, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι παρά την ευδιάκριτη τάση μείωσης του δείκτη σχετικής φτώχειας τα τελευταία έτη, το 2022 παρουσιάστηκε αύξηση 1 ποσοστιαίας μονάδας. Για το αν αυτή η αύξηση αντανakλά μία πρόσκαιρη διακύμανση συγκεκριμένων οικονομικών παραγόντων ή προμηνύει την διακοπή ή ακόμη και την αντιστροφή της καθοδικής τάσης των τελευταίων ετών, αναμένεται να αποσαφηνιστεί στις επερχόμενες μελέτες.

Αν και ο δείκτης σχετικής φτώχειας προσφέρει μία άμεση και συγκρίσιμη αποτύπωση της φτώχειας στην περιφέρεια Κρήτης και στο σύνολο της χώρας, η ερμηνεία του σχετικά με την διαχρονική εξέλιξη του επιπέδου διαβίωσης χρήζει ιδιαίτερης προσοχής, λόγω της εγγενούς αδυναμίας του να συλλάβει πλήρως τις διαφοροποιήσεις που διενεργούνται στη διανομή και το ύψος των εισοδημάτων σε περιόδους πχ., έντονων οικονομικών αναταραχών. Σε μία τέτοια περίπτωση, τα εισοδήματα μεγάλης μερίδας του πληθυσμού μειώνονται σημαντικά, παρασύροντας παράλληλα το διάμεσο εισόδημα και κατά συνέπεια το «κατώφλι» φτώχειας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα,

νοικοκυριά των οποίων το εισόδημα ταξινομείται κάτω από τη γραμμή φτώχειας την μία περίοδο, μπορεί την αμέσως επόμενη να χαρακτηριστούν ως μη φτωχά, χωρίς απαραίτητα η εισοδηματική τους κατάσταση να έχει βελτιωθεί. Επίσης είναι πιθανό, εφόσον το «κατώφλι» φτώχειας έχει υποστεί μεγαλύτερη μείωση από τα εισοδήματα των εν λόγω νοικοκυριών, ο κίνδυνος σχετικής φτώχειας να παραμείνει σταθερός ή ακόμα και να μειωθεί, παρόλο που οι συνθήκες διαβίωσης έχουν επιδεινωθεί.

Σε περιόδους όπου παρατηρούνται έντονες μεταβολές στο ύψος του ΑΕΠ και στα εισοδήματα των νοικοκυριών μιας χώρας ή περιοχής, ο δείκτης φτώχειας με βάση ένα διαχρονικά σταθερό όριο αποδίδει ευκρινέστερα τις διαχρονικές διακυμάνσεις του επιπέδου διαβίωσης του πληθυσμού σε σχέση με τον δείκτη σχετικής φτώχειας. Ο συγκεκριμένος δείκτης ορίζεται ως το ποσοστό της σχετικής φτώχειας για ένα έτος βάσης, προσαρμοσμένο στον πληθωρισμό. Συγκεκριμένα, ο δείκτης αποτιμά τον κίνδυνο φτώχειας χρησιμοποιώντας ένα διαχρονικά σταθερό «κατώφλι» φτώχειας ενός συγκεκριμένου έτους (πχ., 2007) και σταθμίζοντας παράλληλα τα εισοδήματα ως προς τις αλλαγές στην αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών. Ακολουθώντας αυτή την διαδικασία, ο δείκτης του διαχρονικά σταθερού ορίου φτώχειας αποτυπώνει την πραγματική εικόνα των συνθηκών διαβίωσης μεταξύ διαφορετικών περιόδων, καθώς δεν επηρεάζεται από αλλαγές στο διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα.

Το Διάγραμμα 8 απεικονίζει τον κίνδυνο φτώχειας την περίοδο 2017-2022 με βάση το όριο φτώχειας του 2007, προσαρμοσμένο στον πληθωρισμό. Ο δείκτης, τόσο για το σύνολο της χώρας όσο και για την περιφέρεια Κρήτης, αν και φθίνει συνεχώς, κυμαίνεται αισθητά υψηλότερα από τον αντίστοιχο δείκτη σχετικής φτώχειας. Το γεγονός αυτό επαληθεύει την τάση που είχε καταγραφεί σε προγενέστερες μελέτες⁸ και υποδεικνύει ότι η ελληνική οικονομία δεν έχει ανακάμψει πλήρως της οικονομικής κρίσης και των πολιτικών δημοσιονομικής προσαρμογής της περασμένης δεκαετίας. Λαμβάνοντας υπόψη τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών, προκύπτει ότι το 2017 το 44,9% του πληθυσμού της χώρας είχε αντίστοιχο επίπεδο διαβίωσης με αυτό του φτωχότερου 18% του πληθυσμού το 2009. Το επίπεδο διαβίωσης στη χώρα φαίνεται να βελτιώνεται σταδιακά από το 2017 έως το 2022, με τον κίνδυνο φτώχειας να υποχωρεί κατά περίπου 11 ποσοστιαίες μονάδες (44,9% το 2007 έναντι 33,3% το

⁸ Βλ. Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020; 2021; 2022; 2023).

2022), παραμένοντας όμως αρκετά υψηλότερα από τα επίπεδα πριν την οικονομική κρίση.

Στην περίπτωση της Κρήτης, η σύγκριση του επιπέδου διαβίωσης με το 2009 θα επιχειρηθεί με βάση το μέσο όρο της χώρας, καθώς τα στοιχεία σε επίπεδο περιφέρειας είναι διαθέσιμα από το 2018 (εισοδήματα 2017). Επομένως, ο κίνδυνος φτώχειας που παρουσίασε η Κρήτη το 2017 (48,7%) καταδεικνύει ότι σχεδόν ένας στους δύο κατοίκους της περιφέρειας διαβιούσε σε συνθήκες παρόμοιες με αυτές του φτωχότερου 18% του πληθυσμού της χώρας το 2009. Αν και τα αποτελέσματα εκ πρώτης όψης κρίνονται ανησυχητικά, το ενθαρρυντικό στην περίπτωση της Κρήτης είναι ότι ο εν λόγω δείκτης υποχωρεί ραγδαία τα επόμενα έτη, επιτυγχάνοντας μείωση σχεδόν κατά το ήμισυ έως το 2022 (25%). Σύμφωνα με τα ευρήματα, αυτό που θα μπορούσαμε να επισημάνουμε είναι ότι η περιφέρεια Κρήτης προσεγγίζει ταχύτερα το επίπεδο διαβίωσης πριν την οικονομική κρίση σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας.

Παρά τη βελτίωση που καταγράφεται τα τελευταία έτη, το επίπεδο διαβίωσης τόσο στην Κρήτη όσο και στο σύνολο της χώρας εξακολουθεί να υπολείπεται σημαντικά του μέσου όρου των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (ΕΕ-27). Σύμφωνα με το Διάγραμμα 8, ο κίνδυνος φτώχειας το 2022 για το σύνολο των χωρών της ΕΕ-27, υπολογισμένος βάσει του αντίστοιχου ορίου φτώχειας του 2007, ανήλθε σε 12,7%. Το ποσοστό αυτό είναι σχεδόν το ήμισυ του κινδύνου φτώχειας που καταγράφεται στην Κρήτη (25%) και υπολείπεται περισσότερο από 20 ποσοστιαίες μονάδες του εθνικού μέσου όρου (33,3%).

Η απόκλιση της Ελλάδας από τον μέσο όρο της ΕΕ-27 είναι ιδιαίτερα έντονη, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς ότι τα δύο ποσοστά κυμαίνονταν σχετικά κοντά το 2009 (15,6% για την ΕΕ-27 και 18% για την Ελλάδα). Η διεύρυνση της διαφοράς παρατηρείται κυρίως την περίοδο 2010-2013, όταν ο κίνδυνος φτώχειας αυξήθηκε τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο, αλλά με σαφώς διαφορετική ένταση. Ενδεικτικά, το 2013 – έτος κατά το οποίο καταγράφεται η μεγαλύτερη απόκλιση από το επίπεδο διαβίωσης του 2007 τόσο για την Ελλάδα όσο και για την ΕΕ-27 –, ο κίνδυνος φτώχειας στην Ελλάδα ανήλθε σε 48%, ενώ στην ΕΕ-27 σε 19,2%.

Στη συνέχεια, ο κίνδυνος φτώχειας φθίνει στην ΕΕ-27, καταφέροντας όχι μόνο να προσεγγίσει το ποσοστό του 2009, αλλά και να επιτύχει χαμηλότερες τιμές τα

τελευταία έτη (2017-2022), υποδεικνύοντας τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού στις περισσότερες χώρες της ΕΕ-27. Αντιθέτως, στην Ελλάδα, παρά τη σταδιακή μείωση του κινδύνου φτώχειας, οι συνθήκες διαβίωσης συνεχίζουν να υπολείπονται αισθητά του 2009. Η μεγάλη διαφορά στον κίνδυνο φτώχειας, βάσει του ορίου φτώχειας του 2007, ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ-27 υπογραμμίζει αφενός τη δυσμενή θέση της χώρας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, και αφετέρου την αδυναμία του συστήματος κοινωνικής προστασίας να διασφαλίσει συνθήκες διαβίωσης συγκρίσιμες με τον μέσο όρο της ΕΕ-27.

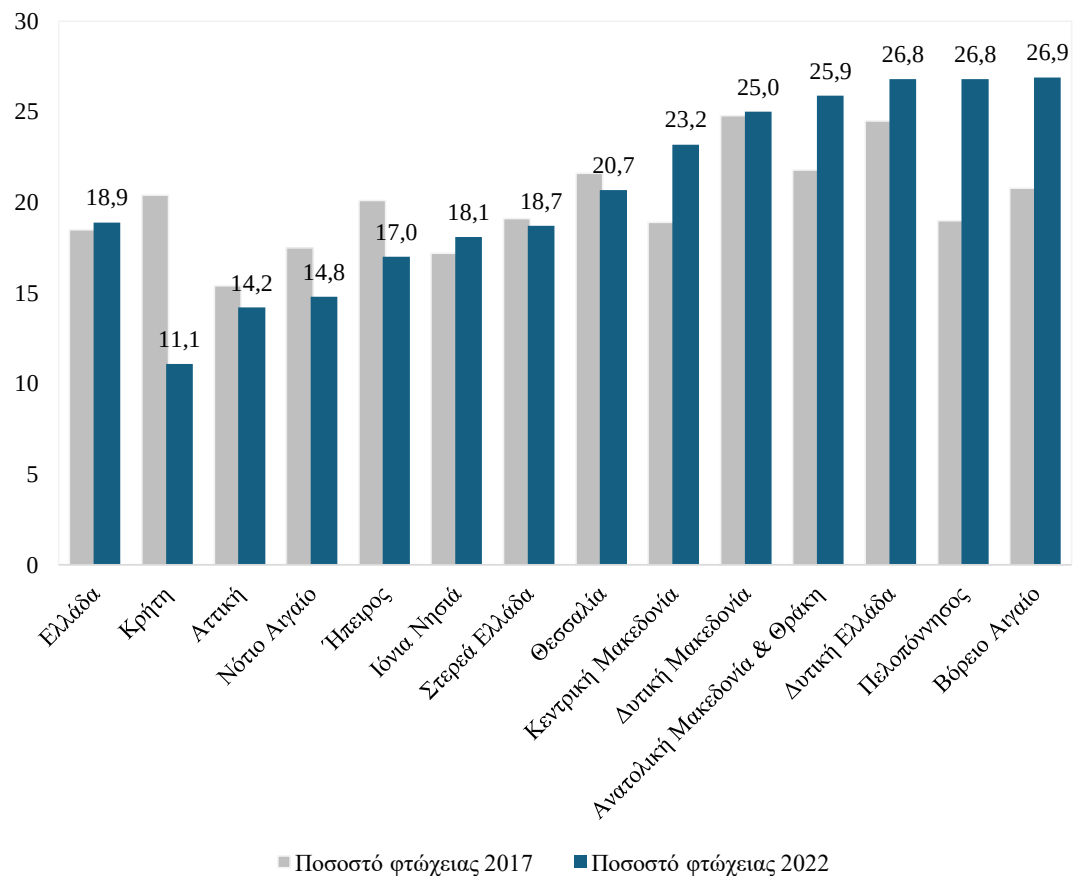
5.2 Κίνδυνος φτώχειας στην Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας

Η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην περιφέρεια Κρήτης αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 9, το οποίο περιλαμβάνει τον δείκτη σχετικής φτώχειας των 13 περιφερειών της Ελλάδας για το 2017 και το 2022. Συγκεκριμένα, η περιφέρεια Κρήτης παρουσιάζει τον χαμηλότερο κίνδυνο σχετικής φτώχειας το 2022 (11,1%) ανάμεσα στις περιφέρειες της χώρας, μικρότερο κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες από τον εθνικό μέσο όρο (18,9%). Επίσης, χαμηλό κίνδυνο φτώχειας για το 2022 επιδεικνύουν τόσο η περιφέρεια Αττικής (14,2%) όσο και η περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου (14,8%), ενώ στον αντίποδα συναντάμε τις περιφέρειες Βορείου Αιγαίου και Πελοποννήσου, οι οποίες παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά σχετικής φτώχειας την υπό εξέταση περίοδο, με 26,9% και 26,8% αντίστοιχα.

Η θέση της Κρήτης σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας βελτιώθηκε σταδιακά, αν αναλογιστούμε ότι το 2017 παρουσίαζε το 8^ο μεγαλύτερο ποσοστό σχετικής φτώχειας. Η σταδιακή βελτίωση επιβεβαιώνεται και από τα ευρήματα προηγούμενων μελετών, όπου η περιφέρεια Κρήτης παρουσίαζε το 2019 το 4^ο μικρότερο ποσοστό σχετικής φτώχειας, πίσω από την Αττική, τα Ιόνια Νησιά και το Νότιο Αιγαίο (Παπαθεοδώρου κ.ά., 2021), και το 2020 το 2^ο, πίσω από την Αττική (Παπαθεοδώρου κ.ά., 2022). Η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στην Κρήτη, πέρα από σταδιακή δύναται να χαρακτηριστεί και έντονη, αν αναλογιστούμε ότι από τις έξι περιφέρειες της χώρας που βελτίωσαν τη θέση τους μεταξύ 2017 και 2022, η Κρήτη παρουσίασε την σημαντικότερη μείωση του κινδύνου φτώχειας (περισσότερο από 9%)

και μάλιστα με αξιοσημείωτη διαφορά από τις υπόλοιπες περιφέρειες. Ενδεικτικά, στις περιφέρειες Ηπείρου και Νοτίου Αιγαίου, οι οποίες παρουσίασαν τις αμέσως καλύτερες επιδόσεις, το ποσοστό σχετικής φτώχειας μειώθηκε περίπου κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες μεταξύ 2017 και 2022. Σε αντίθεση με τις παραπάνω, οι περιφέρειες Πελοποννήσου (περίπου 8%) και Βορείου Αιγαίου (περίπου 6%) παρουσίασαν τις υψηλότερες αυξήσεις του ποσοστού φτώχειας κατά την υπό εξέταση περίοδο.

Διάγραμμα 9: Ποσοστό φτώχειας ανά περιφέρεια στην Ελλάδα (εισοδηματικά έτη 2017 & 2022)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

5.3 Σύστημα κοινωνικής προστασίας και κίνδυνος φτώχειας

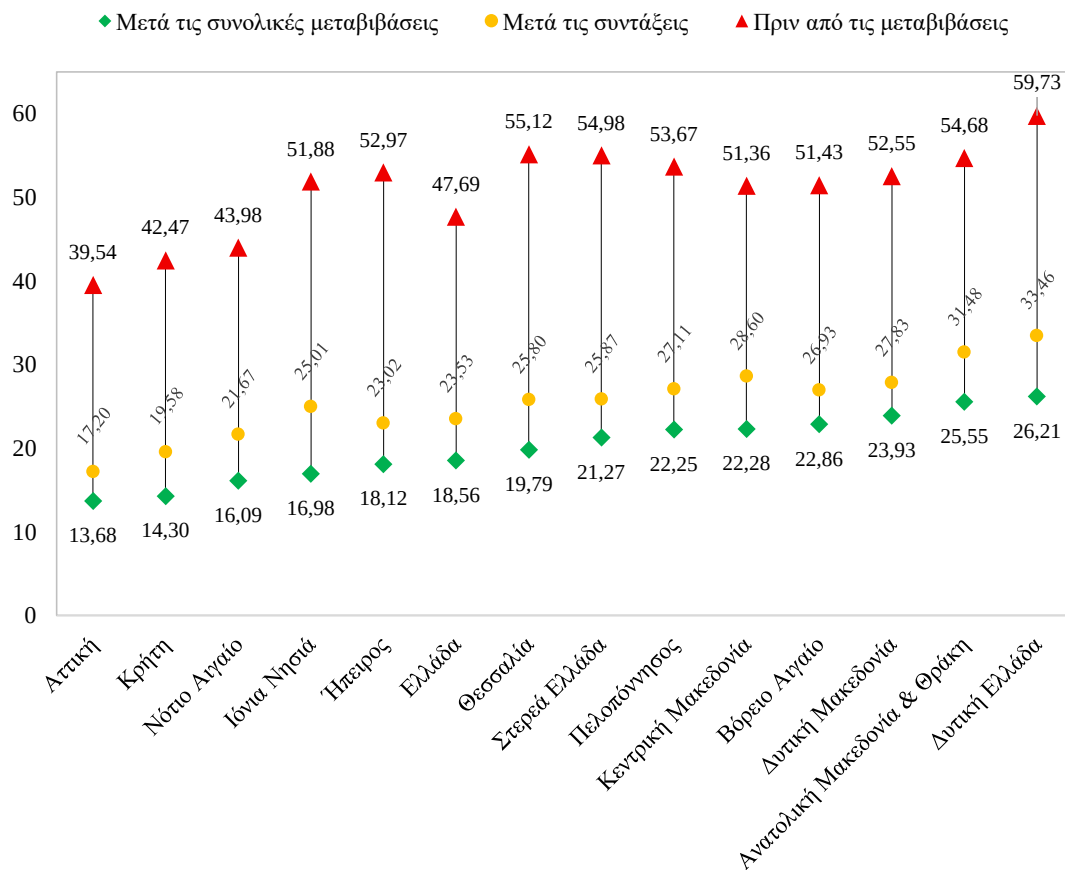
Στο Διάγραμμα 10 αποτυπώνεται η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση της φτώχειας κάθε περιφέρειας την περίοδο 2017-2022, όπως επιτυγχάνεται μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων σε χρήμα. Οι κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα και σε είδος στοχεύουν στην αντιμετώπιση κινδύνων που συνδέονται με το γήρας, τη χηρεία, την οικογένεια, την ανεργία, την ασθένεια, την

αναπηρία, τη στέγαση και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Για τις ανάγκες της εμπειρικής ανάλυσης και αξιοποιώντας τη μεθοδολογία προγενέστερων ερευνών (βλ. πχ., Παπαθεοδώρου κ.ά., 2020; 2021; 2022; 2023), διακρίνουμε τις χρηματικές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε δύο κατηγορίες: (i) τις συντάξεις γήρατος και χηρείας, και (ii) τις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (παροχές προς την οικογένεια, τους ανέργους, τους ασθενείς/αναπήρους, κοκ.). Για να αποτιμήσουμε τη συνεισφορά του συστήματος κοινωνικής προστασίας μέσω των χρηματικών κοινωνικών μεταβιβάσεων στην άμβλυνση της φτώχειας, υπολογίζουμε το ποσοστό φτώχειας κάθε περιφέρειας πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, εν συνεχεία μετά την παροχή συντάξεων και τέλος μετά από την καταβολή όλων των χρηματικών κοινωνικών παροχών. Έτσι, στο Διάγραμμα 10, σε κάθε χωρική ενότητα (περιφέρεια και σύνολο χώρας) το άνω τριγωνικό σημείο δείχνει το ποσοστό σχετικής φτώχειας για τα εισοδήματα πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα, το κυκλικό σημείο το ποσοστό φτώχειας για τα εισοδήματα μετά τις συντάξεις αλλά χωρίς τις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα, και το σημείο ρόμβος δείχνει τον κίνδυνο φτώχειας για τα συνολικά εισοδήματα έχοντας συμπεριλάβει όλες τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα. Κατά συνέπεια η απόσταση από το τριγωνικό σημείο στο κυκλικό αποτυπώνει την διανεμητική επίδραση των συντάξεων στην μείωση της φτώχειας και από το κυκλικό σημείο στον ρόμβο την επίδραση των λοιπών κοινωνικών μεταβιβάσεων.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε όλες τις περιφέρειες, και ως εκ τούτου στο σύνολο της χώρας, οι συντάξεις είναι αυτές που ευθύνονται κατά κύριο λόγο για τη μείωση του κινδύνου φτώχειας, εν αντιθέσει με τις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις που χαρακτηρίζονται από περιορισμένη συνεισφορά. Συγκεκριμένα, οι συντάξεις περιορίζουν το ποσοστό φτώχειας από 22 έως 30 ποσοστιαίες μονάδες ανάλογα την περιφέρεια, ενώ οι κοινωνικές μεταβιβάσεις από 3 έως 8 ποσοστιαίες μονάδες. Στην περιφέρεια Κρήτης, οι συντάξεις επιτυγχάνουν μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά μέσο όρο 22 ποσοστιαίες μονάδες ετησίως την περίοδο 2017-2022, ενώ οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις μειώνουν τον κίνδυνο φτώχειας κατά μόλις 5 ποσοστιαίες μονάδες ετησίως την ίδια περίοδο. Σημαντικότερο ρόλο στην άμβλυνση της φτώχειας διαδραματίζουν οι συντάξεις στις περιφέρειες Ηπείρου, Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας (μέσο όρο 30 ποσοστιαίες μονάδες ετησίως), ενώ οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις στις περιφέρειες Ιονίων Νήσων και Δυτικής Ελλάδας (μέσο όρο 8 ποσοστιαίες μονάδες ετησίως). Τα αποτελέσματα αυτά επιβεβαιώνουν τα ευρήματα

προγενέστερων ερευνών ως προς τις εγγενείς αδυναμίες του συστήματος κοινωνικής προστασίας της χώρας, όπου ο διανεμητικός ρόλος των κοινωνικών μεταβιβάσεων σε χρήμα στην άμβλυνση της φτώχειας εξαντλείται σε αυτόν των συντάξεων ενώ η επίδραση των λοιπών κοινωνικών μεταβιβάσεων παραμένει ιδιαίτερα ασθενής.⁹

Διάγραμμα 10: Ποσοστό φτώχειας ανά περιφέρεια πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (μ.ο. 2017-2022, εισοδηματικά έτη 2017-2022)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

5.4 Υλική και κοινωνική αποστέρηση: η Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και την ΕΕ

Για την πληρέστερη αποτύπωση του επιπέδου διαβίωσης των νοικοκυριών στην περιφέρεια Κρήτης, είναι σκόπιμο να παραθέσουμε επιπρόσθετα του δείκτη σχετικής

⁹ Για μελέτες σχετικές με την αναδιανεμητική επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων βλ. πχ., Δαφέρμος & Παπαθεοδώρου (2012), Μισσός (2021), Παπαθεοδώρου & Δαφέρμος (2010), Παπαθεοδώρου & Μισσός (2013), Παπαθεοδώρου & Πετμεζίδου (2004; 2005), Παπαθεοδώρου κ.ά. (2020; 2021; 2022; 2023).

φτώχειας, τον δείκτη υλικής και κοινωνικής αποστέρησης.¹⁰ Ο συγκεκριμένος δείκτης δεν βασίζεται σε στοιχεία εισοδήματος αλλά αποτυπώνει την ικανότητα του νοικοκυριού να καλύψει ορισμένες βασικές ανάγκες (αγαθά, υπηρεσίες και δραστηριότητες), οι οποίες θεωρούνται κρίσιμες για την ευημερία και το επίπεδο διαβίωσης. Η χρησιμότητα του εν λόγω δείκτη έγκειται στο ότι η πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που είναι κρίσιμα για το επίπεδο διαβίωση των ατόμων και των νοικοκυριών δεν αποτυπώνεται πάντα επαρκώς από το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών. Ο βαθμός λχ κάλυψης μέσω της κοινωνικής προστασίας και ευρύτερα της κοινωνικής πολιτικής αγαθών και υπηρεσιών όπως περίθαλψη, στέγαση, φροντίδα παιδιών και ηλικιωμένων, εκπαίδευση κλπ βελτιώνουν σημαντικά τις συνθήκες διαβίωσης του νοικοκυριού ενώ ταυτόχρονα αποδεσμεύσουν εισοδηματικούς πόρους για την ικανοποίηση άλλων αναγκών.

Ο δείκτης υλικής και κοινωνικής αποστέρησης περιλαμβάνει 13 ανάγκες, από τις οποίες 7 αφορούν την ικανότητα του νοικοκυριού να:

- ✓ αντιμετωπίζει απροσδόκητες δαπάνες
- ✓ πραγματοποιεί διακοπές διάρκειας μιας εβδομάδας τον χρόνο
- ✓ ανταπεξέρχεται στην αποπληρωμή δανείων, λογαριασμών κοινής ωφέλειας, ενοικίου, κλπ.
- ✓ πραγματοποιεί γεύμα με κρέας ή ψάρι (ή χορτοφαγικό ισοδύναμο) κάθε δεύτερη μέρα
- ✓ διατηρεί επαρκή θέρμανση στο σπίτι
- ✓ έχει πρόσβαση σε αυτοκίνητο
- ✓ αντικαθιστά φθαρμένα έπιπλα

και 6 αφορούν την ικανότητα του ατόμου να:

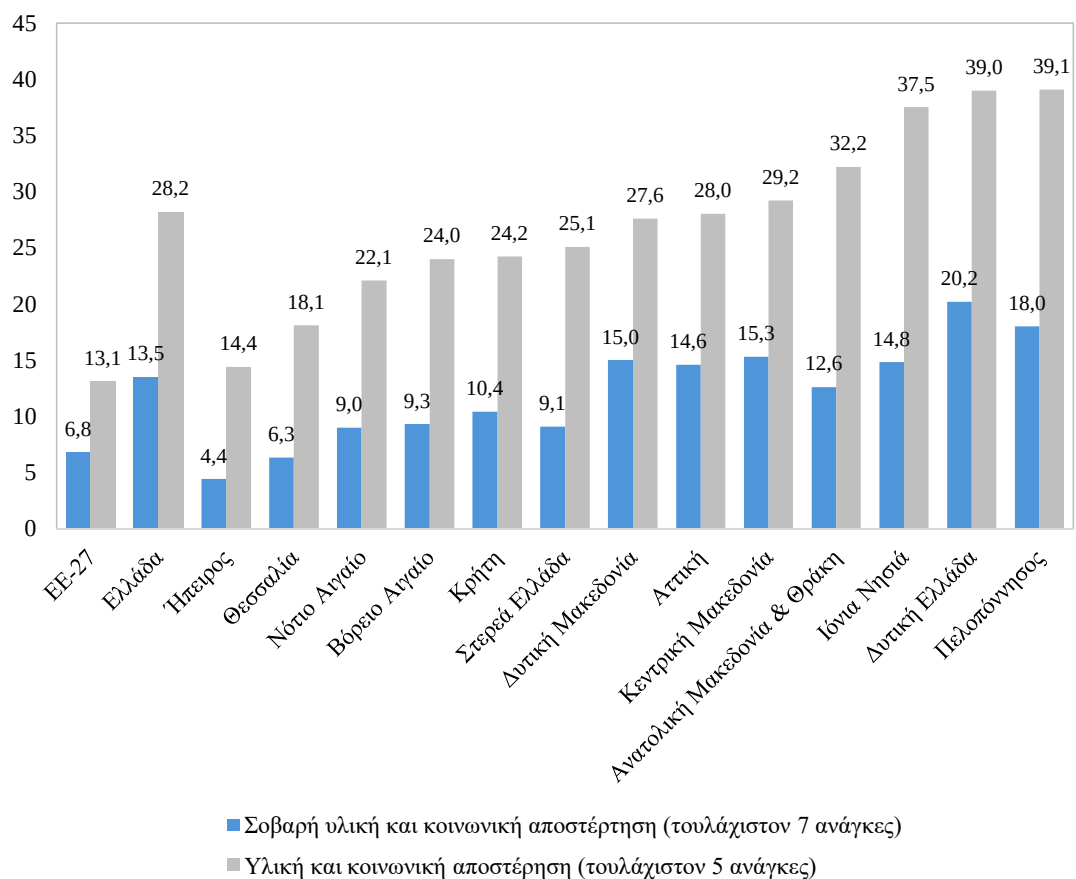
- ✓ έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο
- ✓ αντικαθιστά φθαρμένα ρούχα με καινούρια
- ✓ έχει δύο ζευγάρια παπούτσια
- ✓ διαθέτει εισόδημα για προσωπική χρήση κάθε εβδομάδα
- ✓ πραγματοποιεί τακτικές δραστηριότητες αναψυχής

¹⁰ “Severe material and social deprivation (SMSD)” (Eurostat, 2025b; 2017).

- ✓ πραγματοποιεί συναντήσεις με συγγενείς και φίλους τουλάχιστον μία φορά το μήνα

Ένα άτομο (ή νοικοκυριό) θεωρείται ότι βιώνει υλική και κοινωνική αποστέρηση εάν αδυνατεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον 5 από τις παραπάνω ανάγκες και σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση εάν αδυνατεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον 7 από αυτές τις ανάγκες. Το Διάγραμμα 11 απεικονίζει τους δύο δείκτες για την περιφέρεια Κρήτης και τις υπόλοιπες περιφέρειες της Ελλάδας το 2023.

Διάγραμμα 11: Ποσοστό πληθυσμού που αδυνατεί να καλύψει βασικές υλικές και κοινωνικές ανάγκες ανά περιφέρεια στην Ελλάδα (έτος 2023)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Παρόλο που η περιφέρεια Κρήτης εμφανίζει το χαμηλότερο ποσοστό εισοδηματικής φτώχειας ανάμεσα στις 13 περιφέρειες της χώρας, δεν συμβαίνει το ίδιο όσον αφορά τους δείκτες υλικής και κοινωνικής αποστέρησης. Συγκεκριμένα, το 24,2% του πληθυσμού στην Κρήτη βιώνει υλική και κοινωνική αποστέρηση το 2023, ενώ το 10,4% βιώνει έντονη (σοβαρή) υλική και κοινωνική αποστέρηση, κατατάσσοντας την περιφέρεια Κρήτης στην 5^η και 6^η θέση αντίστοιχα μεταξύ των περιφερειών της χώρας.

Το γεγονός αυτό ενδέχεται να αντανakλά τις διαφοροποιήσεις ως προς το επίπεδο των κοινωνικών παροχών σε είδος (ή πρόσβασης σε άλλους μη χρηματικούς πόρους και παροχές), που επιδρούν σημαντικά στο διαθέσιμο εισόδημα που απομένει στα χαμηλά εισοδηματικά νοικοκυριά για την κάλυψη άλλων αναγκών. Το μεγαλύτερο ποσοστό νοικοκυριών που διαβιών σε συνθήκες σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης παρουσιάζει η περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (20,2%), ενώ αντιθέτως αξιοσημείωτο (χαμηλό) ποσοστό εμφανίζει η περιφέρεια Ηπείρου (4,4%).

Παρότι η Κρήτη εμφανίζει υψηλότερα ποσοστά υλικής και κοινωνικής αποστέρησης σε σύγκριση με αρκετές περιφέρειες το 2023, αυτά κυμαίνονται χαμηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο, ενώ επιδεικνύουν σημαντική μείωση σε σχέση με τα αντίστοιχα ποσοστά της περιόδου 2021-2022. Συγκεκριμένα, ο δείκτης σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης το 2021 ανήλθε σε 17%, ενώ το 2022 σε 10,9%. Παρά την βελτίωση των δεικτών κατά την διάρκεια της τριετίας, αυτοί εξακολουθούν να απέχουν σημαντικά το 2023 από τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (6,8%), τόσο για την περιφέρεια Κρήτης (10,4%) όσο και για το σύνολο της χώρας (13,5%). Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την τάση που είχε σκιαγραφηθεί σε προηγούμενες μελέτες (Παπαθεοδώρου κ.ά., 2021; 2022; 2023), υποδεικνύοντας τη δυσμενή θέση της χώρας όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού συγκριτικά με τον μέσο όρο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

5.5 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού: η Κρήτη σε σύγκριση με τις υπόλοιπες περιφέρειες της χώρας και την ΕΕ

Τέλος, για μία πολυδιάστατη εκτίμηση της φτώχειας υπολογίζουμε τον δείκτη κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού¹¹ για κάθε περιφέρεια της χώρας το 2023. Ο εν λόγω δείκτης εμπεριέχει τα στοιχεία φτώχειας και υλικής αποστέρησης των νοικοκυριών που παραθέσαμε, συνδυάζοντάς τα με στοιχεία αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης υπολογίζει τα άτομα που βρίσκονται είτε σε κίνδυνο φτώχειας, είτε σε σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση, είτε ζουν σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένσταση εργασίας.¹² Λόγω της πολυδιάστατης εκτίμησης

¹¹ “At risk of poverty or social exclusion (AROPE)” (Eurostat, 2025c).

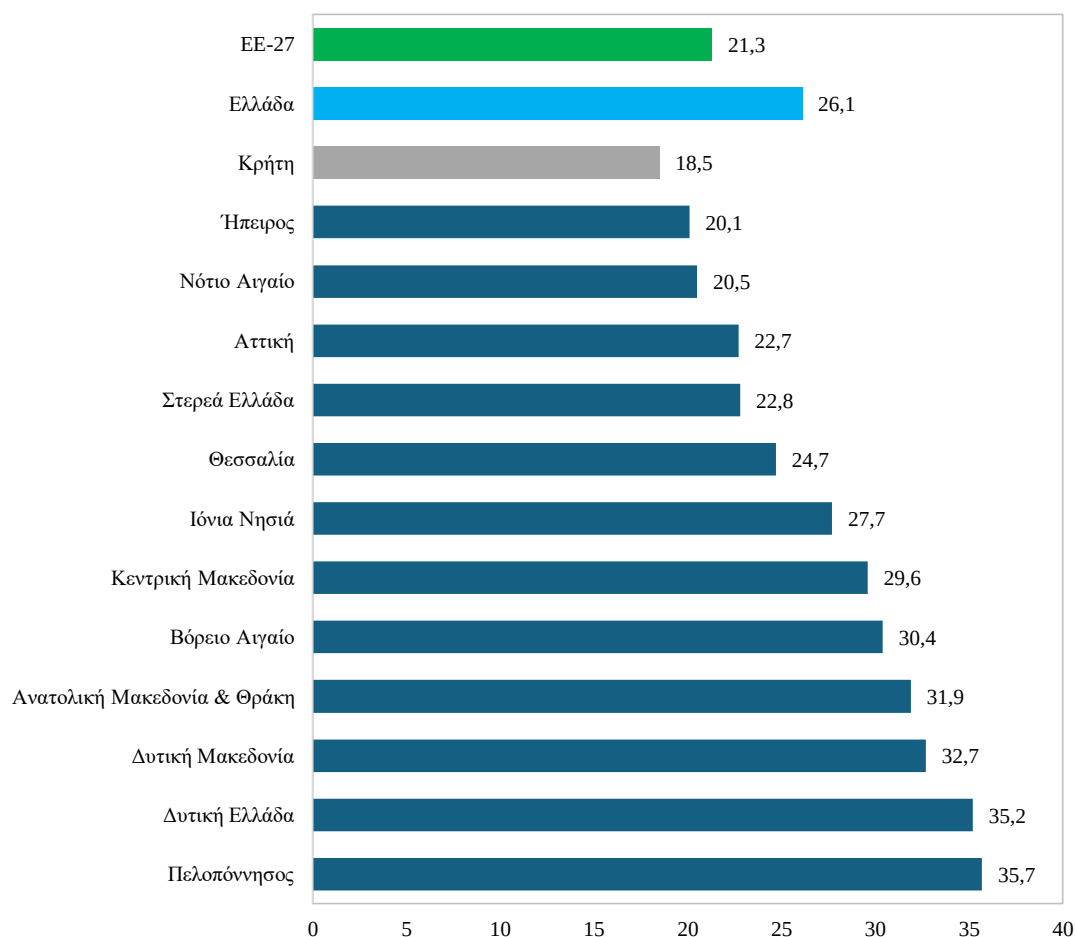
¹² Σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση υφίσταται ένα άτομο που αδυνατεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον 7 από τις 13 βασικές ανάγκες που παρουσιάστηκαν στην Ενότητα 5.4. Σχετικά με την ένταση εργασίας, ο δείκτης αναφέρεται στα άτομα ηλικίας 0-64 ετών που ζουν σε νοικοκυριά όπου οι

των συνθηκών διαβίωσης, ο δείκτης αποτελεί σημείο αναφοράς για την παρακολούθηση του στόχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού έως το 2030.

Σύμφωνα με το Διάγραμμα 12, η περιφέρεια Κρήτης επιδεικνύει αξιοσημείωτη επίδοση όσον αφορά τον εν λόγω δείκτη, καθώς όχι μόνο παρουσιάζει το χαμηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού μεταξύ των περιφερειών της χώρας (18,5%), απέχοντας σχεδόν 8 ποσοστιαίες μονάδες από τον εθνικό μέσο όρο (26,1%), αλλά υπολείπεται περίπου 3 ποσοστιαίες μονάδες από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (21,3%). Σε αντίθεση με την Κρήτη, πέντε περιφέρειες της χώρας παρουσιάζουν ποσοστό υψηλότερο του 30% (Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας, Δυτικής Μακεδονίας, Ανατολικής Μακεδονίας & Θράκης, Βορείου Αιγαίου), κάτι που συνεπάγεται ότι σχεδόν ένα στους τρεις κατοίκους αυτών των περιοχών αντιμετωπίζει είτε συνθήκες φτώχειας, είτε υλικής και κοινωνικής αποστέρησης είτε αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

ενήλικες εργάστηκαν ίσο ή μικρότερο χρόνο από το 20% του συνολικού χρόνου εργασίας τους κατά το προηγούμενο έτος. Σημειώνεται ότι κάθε άτομο προσμετράται μία φορά στον υπολογισμό του δείκτη κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, ακόμη και αν αντιμετωπίζει περισσότερες από μία από τις παραπάνω καταστάσεις.

Διάγραμμα 12: Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφέρεια στην Ελλάδα (έτος 2023)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

5.6 Κίνδυνος φτώχειας ανά ομάδες πληθυσμού στην Κρήτη και την επικράτεια

Στην παρούσα υποενότητα αναλύεται ο κίνδυνος φτώχειας για την Ελλάδα και την περιφέρεια Κρήτης, κατηγοριοποιώντας τον πληθυσμό σε διακριτές ομάδες βάσει κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων. Τα εν λόγω κριτήρια αφορούν τόσο χαρακτηριστικά του νοικοκυριού που διαβιεί κάθε άτομο – όπως η σύνθεση και το μέγεθος – όσο και ατομικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης και η εργασιακή κατάσταση. Στόχος είναι ο εντοπισμός των πληθυσμιακών ομάδων που αντιμετωπίζουν τις δυσμενέστερες συνθήκες διαβίωσης (δηλαδή παρουσιάζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας), καθώς και η ανάδειξη των παραγόντων που προσδιορίζουν την έκθεση στον κίνδυνο φτώχειας. Η κατανόηση αυτών των στοιχείων

είναι κρίσιμη για την αποτελεσματικότερη χάραξη αλλά και αξιολόγηση των πολιτικών αντιμετώπισης του φαινομένου.

Για τον αποτελεσματικότερο σχεδιασμό τέτοιων πολιτικών, είναι εξίσου σημαντικό, πέρα από την αναγνώριση των παραγόντων που συνδέονται με τη φτώχεια, να διερευνηθεί και η συμβολή αυτών των παραγόντων στη συνολική έκτασή της. Για παράδειγμα, ενώ τα μονογονεϊκά νοικοκυριά εμφανίζουν υψηλό κίνδυνο φτώχειας, η συμβολή τους στο συνολικό ποσοστό φτώχειας είναι περιορισμένη, λόγω της μικρής τους πληθυσμιακής βαρύτητας. Συνεπώς, πολιτικές που εστιάζουν αποκλειστικά σε αυτή την ομάδα, παρότι μπορούν να μειώσουν δραστικά τον κίνδυνο φτώχειας για τα συγκεκριμένα νοικοκυριά, ενδέχεται να έχουν περιορισμένο αντίκτυπο στη συνολική μείωση της φτώχειας. Υπό αυτό το πρίσμα, πέρα από την αποτύπωση του κινδύνου φτώχειας για κάθε επιμέρους πληθυσμιακή ομάδα, κρίθηκε σκόπιμο να αποδοθεί και η σχετική συμμετοχή κάθε ομάδας στο συνολικό πληθυσμό των φτωχών. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει μία ουσιαστικότερη κατανόηση του φαινομένου της φτώχειας και δύναται να συνεισφέρει στη διαμόρφωση πιο αποδοτικών πολιτικών για την αντιμετώπισή του.

Ο Πίνακας 5 παρουσιάζει το ποσοστό και τη συμμετοχή στη φτώχεια των πληθυσμιακών ομάδων βάσει της σύνθεσης του νοικοκυριού στο οποίο διαβιούν. Σύμφωνα με τα στοιχεία, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά εμφανίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας, τόσο στο σύνολο της χώρας (37,1%) όσο και στην περιφέρεια Κρήτης (30%), εύρημα που επιβεβαιώνεται και από προγενέστερες μελέτες (Παπαθεοδώρου κ.ά., 2021; 2023, Μισσός, 2021). Ωστόσο, η συμβολή των μονογονεϊκών νοικοκυριών στο συνολικό ποσοστό φτώχειας είναι περιορισμένη – 3,7% για την Ελλάδα και 5% για την Κρήτη – λόγω του πολύ χαμηλού μεριδίου του συνολικού πληθυσμού που αντιπροσωπεύει η ομάδα αυτή.

Αντίθετα, τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη φτώχεια, τόσο στο σύνολο της χώρας (17,3%), όσο και στην περιφέρεια Κρήτης (32,9%), καταγράφουν τα μονομελή νοικοκυριά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι, ενώ οι επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες (βάσει της σύνθεσης του νοικοκυριού) στην Κρήτη εμφανίζουν μικρότερο κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με τον αντίστοιχο εθνικό μέσο όρο, τα μονομελή νοικοκυριά αποτελούν αξιοσημείωτη εξαίρεση. Συγκεκριμένα, τα εν λόγω νοικοκυριά παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό φτώχειας (27,4%) σε σύγκριση με τις

υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες της Κρήτης, το οποίο επίσης υπερβαίνει και το αντίστοιχο ποσοστό του συνόλου της χώρας (24%).

Οι διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει η περιφέρεια Κρήτης ως προς το ποσοστό και τη συμβολή των μονομελών νοικοκυριών στη φτώχεια σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας, απορρέουν από τα επιμέρους χαρακτηριστικά των ατόμων που απαρτίζουν τα εν λόγω νοικοκυριά. Εμβαθύνοντας την ανάλυση, διαπιστώνεται ότι η πλειονότητα (65,2%) των φτωχών μονομελών νοικοκυριών στην Κρήτη αποτελείται από άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω, ενώ στο σύνολο της χώρας το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 51,6%. Επίσης, ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η συντριπτική πλειονότητα των “ηλικιωμένων” ατόμων που διαβιούν σε φτωχά μονομελή νοικοκυριά είναι γυναίκες (82,4%), κάτι που παρατηρείται και σε εθνικό επίπεδο (86,5%). Τα στοιχεία αυτά συνάδουν σε μεγάλο βαθμό με τα ευρήματα για τη φτώχεια βάσει των υπολοίπων κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων που αναλύονται στη συνέχεια, σκιαγραφώντας με σαφήνεια το προφίλ των πιο ευάλωτων νοικοκυριών στην περιφέρεια Κρήτης.

Η χαρακτηριστικότερη διαφορά που απορρέει από τη σύγκριση της περιφέρειας με το σύνολο της χώρας, αφορά στον κίνδυνο φτώχειας των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά (εξαιρουμένων των μονογονεϊκών νοικοκυριών). Σε επίπεδο χώρας παρατηρείται ότι ο κίνδυνος φτώχειας αυξάνεται όσο αυξάνεται και ο αριθμός των παιδιών στο νοικοκυριό. Αντιθέτως στην Κρήτη, ενώ τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και ένα εξαρτώμενο παιδί παρουσιάζουν ποσοστό φτώχειας 11,8%, τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο παιδιά (3,3%), καθώς και τα νοικοκυριά με τρία ή περισσότερα παιδιά (9,4%) παρουσιάζουν μικρότερο κίνδυνο φτώχειας. Ο χαμηλός κίνδυνος φτώχειας για τα νοικοκυριά με παιδιά στην Κρήτη (εξαιρουμένων των μονογονεϊκών νοικοκυριών) παρατηρείται ήδη από το 2022 (εισοδηματικό έτος 2021), σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνας EU-SILC, όπου τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και ένα παιδί παρουσίασαν ποσοστό φτώχειας 8,5%, τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο παιδιά 5,9% και τα πολύτεκνα νοικοκυριά 9,7%.

Πίνακας 5: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια ανά τύπο (σύνθεση) νοικοκυριού στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Σύνθεση νοικοκυριού	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
Μονομελές	24,0	17,3	27,4	32,9
Δύο ενήλικες χωρίς παιδιά	14,0	17,0	6,7	13,9
Λοιπά νοικοκυριά χωρίς παιδιά	12,8	11,4	9,9	14,4
Μονογονεϊκό	37,1	3,7	30,0	5,0
Δύο ενήλικες με ένα παιδί	17,0	10,1	11,8	12,5
Δύο ενήλικες με δύο παιδιά	18,7	15,2	3,3	4,8
Δύο ενήλικες με τρία ή περισσότερα παιδιά	29,2	13,2	9,4	8,6
Λοιπά νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά	24,1	12,1	11,5	7,8

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Όσον αφορά το μέγεθος των νοικοκυριών (Πίνακας 6), όπως παρατηρήθηκε και προηγουμένως τα μονομελή νοικοκυριά εμφανίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στην Κρήτη (27,4%) και έχουν την μεγαλύτερη συνεισφορά στη συνολική φτώχεια (32,9%), παρότι αποτελούν τη μικρότερη πληθυσμιακή ομάδα της κατηγορίας (13,3%). Ποσοστό φτώχειας μεγαλύτερο από το σύνολο της περιφέρειας (11,1%) παρουσιάζουν και τα τριμελή νοικοκυριά (11,5%), ενώ η συμμετοχή τους στη συνολική φτώχεια καθίσταται επίσης σημαντική (23,5%), κάτι που εξηγείται από το γεγονός ότι αποτελούν το δεύτερο μεγαλύτερο πληθυσμιακό μερίδιο της κατηγορίας (22,7%), μετά από τα τετραμελή νοικοκυριά (22,9%).

Τα τελευταία καταγράφουν το μικρότερο ποσοστό φτώχειας (5,3%) και τη μικρότερη συμμετοχή στη συνολική φτώχεια (11%) μεταξύ των νοικοκυριών της Κρήτης. Αντίθετα, σε επίπεδο χώρας, τα τετραμελή νοικοκυριά παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό φτώχειας (17,6%), ενώ ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό εμφανίζουν τα νοικοκυριά με πέντε ή περισσότερα μέλη (27,8%). Το τελευταίο δεν συναντάται στην Κρήτη, καθώς τα πολυμελή νοικοκυριά στην περιφέρεια καταγράφουν σχετικά περιορισμένο κίνδυνο φτώχειας (9,9%).

Πίνακας 6: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια με βάση το μέγεθος των νοικοκυριών στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Μέγεθος νοικοκυριού	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
Ένα άτομο	24,0	17,3	27,4	32,9
Δύο άτομα	14,9	18,9	8,0	17,7
Τρία άτομα	15,5	18,9	11,5	23,5
Τέσσερα άτομα	17,6	22,1	5,3	11,0
Πέντε ή περισσότερα άτομα	27,8	22,7	9,9	14,8

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Ο Πίνακας 7 παρουσιάζει το ποσοστό φτώχειας και τη συμβολή στη συνολική φτώχεια αντρών και γυναικών, τόσο σε επίπεδο χώρας όσο και στην περιφέρεια Κρήτης.¹³ Σε αμφότερα τα επίπεδα παρατηρείται υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας για τις γυναίκες συγκριτικά με τους άντρες. Η διαφορά μεταξύ των δύο φύλων είναι εντονότερη στην Κρήτη, όπου το ποσοστό φτώχειας για τις γυναίκες ανέρχεται σε 14,5%, έναντι 8,6% για τους άντρες. Αντίστοιχα, σε εθνικό επίπεδο, η διαφορά περιορίζεται στις περίπου 2,5 ποσοστιαίες μονάδες.

Το υψηλό ποσοστό φτώχειας για τις γυναίκες αντανακλάται στη δυσανάλογη συμβολή των δύο φύλων στη συνολική φτώχεια της Κρήτης. Παρότι η κατανομή του πληθυσμού μεταξύ αντρών (46,6%) και γυναικών (53,4%) είναι σχετικά ισορροπη, η συμμετοχή των γυναικών στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας ανέρχεται στο 65,7%. Λαμβάνοντας υπόψιν τους περιορισμούς των δεδομένων της έρευνας (EU-SILC),¹⁴ καθώς και τα ευρήματα που σχετίζονται με τη σύνθεση και το μέγεθος των νοικοκυριών, η κύρια διαφορά στο ποσοστό φτώχειας μεταξύ αντρών και γυναικών αποδίδεται στα φτωχά μονομελή νοικοκυριά, τα οποία αποτελούνται κατά συντριπτική πλειονότητα από γυναίκες (77,7%). Ειδικότερα, το 82,4% των εν λόγω νοικοκυριών αφορά γυναίκες ηλικίας 65 ετών και άνω, γεγονός που αντανακλά τις ανεπάρκειες του

¹³ Αφορά τον πληθυσμό ηλικίας 18 ετών και άνω.

¹⁴ Θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα στοιχεία της έρευνας (EU-SILC) δεν μπορούν να αποτυπώσουν με σαφήνεια τις έμφυλες ανισότητες στην διανομή του εισοδήματος και την φτώχεια, και τα σχετικά ευρήματα θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν με προσοχή και σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία. Αυτό γιατί στον προσδιορισμό του ισοδύναμου εισοδήματος του κάθε ατόμου χρησιμοποιείται συνολικό εισόδημα του νοικοκυριού με την υπόθεση ότι όλα τα μέλη του νοικοκυριού απολαμβάνουν το ίδιο επίπεδο ευημερίας. Δεν μπορεί δηλαδή να αποτυπωθεί η εισοδηματική συμβολή του κάθε μέλους ξεχωριστά ούτε αντίστοιχα η πιθανή προνομιακή αξιοποίηση των πόρων του νοικοκυριού.

συστήματος κοινωνικής προστασίας, όπως αυτές εκδηλώνονται μέσω των χαμηλών συντάξεων.

Δευτερεύοντας, στη διαφορά μεταξύ αντρών και γυναικών ως προς τον κίνδυνο φτώχειας συμβάλλουν και τα φτωχά μονογονεϊκά νοικοκυριά – αν και σε μικρότερο βαθμό λόγω του περιορισμένου αριθμού τους στο συνολικό πληθυσμό –, στα οποία ο γονέας είναι γυναίκα σε ποσοστό 76,3%. Στο σύνολο της χώρας τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 69% για τα φτωχά μονομελή νοικοκυριά που διαβιούν γυναίκες και σε 80,3% για τα φτωχά μονογονεϊκά νοικοκυριά με γονέα γυναίκα. Τα ευρήματα συμφωνούν με συμπεράσματα προηγούμενων ερευνών (Παπαθεοδώρου κ.ά., 2021; 2023) και αναδεικνύουν ότι οι έμφυλες ανισότητες σε βασικούς τομείς συνυφασμένους με το διαθέσιμο εισόδημα – όπως η αγορά εργασίας – εξακολουθούν να υφίστανται και να μην έχουν αντιμετωπιστεί επαρκώς.

Πίνακας 7: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια με βάση το φύλο στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Φύλο	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
Άντρας	17,0	44,6	8,6	34,3
Γυναίκα	19,6	55,4	14,5	65,7

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Σχετικά με τον κίνδυνο φτώχειας ανά ηλικιακή ομάδα, παρατηρείται μία διαφορετική τάση μεταξύ της Κρήτης και του συνόλου της χώρας. Σύμφωνα με τον Πίνακα 8, ενώ σε εθνικό επίπεδο η παιδική φτώχεια (0-17 ετών) εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό (21,8%), στην Κρήτη το αντίστοιχο ποσοστό κυμαίνεται αρκετά χαμηλότερα (8,1%). Ο (σχετικά) περιορισμένος κίνδυνος φτώχειας στην παιδική ηλικία, εναρμονίζεται με τα χαμηλά ποσοστά φτώχειας που παρουσιάζει η περιφέρεια στα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά (εξαιρουμένων των μονογονεϊκών νοικοκυριών). Αντίθετα, στην περιφέρεια Κρήτης το φαινόμενο της φτώχειας φαίνεται να εντοπίζεται εντονότερα στον μεγαλύτερο ηλικιακό πληθυσμό – 65 ετών και άνω – ο οποίος παρουσιάζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (16,7%).

Ενδεικτικό του τελευταίου είναι ότι τα άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω αποτελούν σχεδόν το ένα τρίτο του πληθυσμού που διαβιεί σε συνθήκες φτώχειας στην Κρήτη

(32,6%), έναντι 21,2% σε επίπεδο χώρας. Πέρα των ηλικιακών ομάδων έως 17 ετών και 65 ετών και άνω, η Κρήτη και το σύνολο της χώρας φαίνεται να ακολουθούν παρόμοια τάση, καθώς οι ηλικιακές ομάδες μεταξύ 18-64 ετών παρουσιάζουν ποσοστά φτώχειας κοντά στο μέσο περιφερειακό (11,1%) και εθνικό επίπεδο (18,9%). Εξαίρεση αποτελούν τα άτομα ηλικίας 18-24 ετών στο σύνολο της χώρας που παρουσιάζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των ηλικιακών ομάδων (28,2%), καθώς και τα άτομα ηλικίας 35-44 ετών στην Κρήτη, τα οποία εμφανίζουν τον χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των ηλικιακών ομάδων (6,5%).

Πίνακας 8: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια ανά ηλικιακή ομάδα στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Ηλικιακή ομάδα	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
0-17 ετών	21,8	19,3	8,1	13,0
18-24 ετών	28,2	9,9	13,5	9,3
25-34 ετών	16,5	9,0	10,0	9,6
35-44 ετών	17,1	12,5	6,5	8,5
45-54 ετών	18,4	15,0	9,3	13,0
55-64 ετών	17,5	13,1	12,7	14,1
65 ετών και άνω	17,6	21,2	16,7	32,6

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Όσον αφορά το επίπεδο εκπαίδευσης (Πίνακας 9), παρατηρείται παρόμοια τάση στην Κρήτη και στο σύνολο της χώρας: όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο που έχει ολοκληρώσει το άτομο, τόσο χαμηλότερος είναι ο κίνδυνος φτώχειας.¹⁵ Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ Κρήτης και Ελλάδας εντοπίζονται κυρίως στη συνεισφορά κάθε εκπαιδευτικής βαθμίδας στη συνολική φτώχεια. Στην Κρήτη, τη μεγαλύτερη συνεισφορά στη φτώχεια έχουν τα άτομα με καθόλου ή μόνο πρωτοβάθμια εκπαίδευση (45,2%), ποσοστό αισθητά υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο εθνικό (33,4%). Η διαφορά αυτή έγκειται στο ότι στην Κρήτη το 25,5% των ατόμων έχει ως ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης την πρωτοβάθμια, έναντι του 21,9% σε επίπεδο χώρας.

¹⁵ Αφορά τον πληθυσμό ηλικίας 18 ετών και άνω.

Πίνακας 9: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια ανά επίπεδο εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Επίπεδο εκπαίδευσης	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
Καθόλου ή πρωτοβάθμια εκπαίδευση	27,8	33,4	20,8	45,2
Πρώτο στάδιο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	26,8	13,7	13,2	12,0
Δεύτερο στάδιο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης	19,1	38,6	9,6	31,2
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	14,2	4,6	6,1	2,6
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	6,7	9,7	5,1	9,0

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

Τέλος, ο Πίνακας 10 παρουσιάζει το ποσοστό φτώχειας και τη συμμετοχή στη συνολική φτώχεια των ατόμων σύμφωνα με την κύρια (επαγγελματική) δραστηριότητά τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι άνεργοι εμφανίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας τόσο σε εθνικό επίπεδο (44,4%) όσο και στην περιφέρεια Κρήτης (32%). Ωστόσο, παρά το υψηλό ποσοστό φτώχειας, η ομάδα των ανέργων *συμβάλει σχετικά περιορισμένα στη συνολική φτώχεια*. Ιδιαίτερα στην Κρήτη, η συνεισφορά της εν λόγω ομάδας στην φτώχεια είναι η χαμηλότερη μεταξύ όλων των επιμέρους ομάδων (13%).

Αντίθετα, τη μεγαλύτερη συμβολή στη φτώχεια έχουν οι εργαζόμενοι (27,8% στην Ελλάδα και 22,6% στην Κρήτη) – παρότι παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας – και οι συνταξιούχοι στην περίπτωση της Κρήτης (29,5%). Το γεγονός αυτό επαφίεται στη μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση των εργαζομένων, που αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα τόσο σε εθνικό επίπεδο (46,5%) όσο και στην Κρήτη (51,5%). Τα ευρήματα αναδεικνύουν τη σημασία των εργαζόμενων-φτωχών (in-work poverty), επιβεβαιώνοντας παράλληλα τα συμπεράσματα παλαιότερων μελετών, σύμφωνα με τα οποία η ανεργία δεν συνιστά τον κυριότερο προσδιοριστικό παράγοντα της φτώχειας (βλ. πχ., Παπαθεοδώρου κ.ά., 2012; 2020; 2021; Μισσός, 2024).

Πίνακας 10: Ποσοστό και συμμετοχή στη φτώχεια με βάση την οικονομική δραστηριότητα στην Ελλάδα και την Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2022)

Οικονομική δραστηριότητα	Ελλάδα		Κρήτη	
	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)	Ποσοστό φτώχειας (%)	Συμμετοχή στη φτώχεια (%)
Εργαζόμενος	11,0	27,8	5,2	22,6
Άνεργος	44,4	19,6	32,0	13,0
Συνταξιούχος	12,6	16,1	15,0	29,5
Μη οικονομικά ενεργός	30,9	36,5	20,4	34,9

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων Eurostat

6. Κίνδυνος φτώχειας, υλική αποστέρηση και κοινωνικός αποκλεισμός στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης

Στην παρούσα ενότητα, επιχειρούμε την ανάλυση και αποτίμηση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού στις τέσσερις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης (Ηρακλείου, Λασιθίου, Ρεθύμνου και Χανίων), αξιοποιώντας τα δεδομένα της ειδικής έρευνας που διενήργησε η ΕΛΣΤΑΤ για τα νοικοκυριά της περιφέρειας. Η έρευνα αφορά το 2022 και αναφέρεται στα εισοδήματα του 2021. Πρόκειται για έρευνα που διενεργήθηκε από την ΕΛΣΤΑΤ για λογαριασμό της Περιφέρειας Κρήτης και του Περιφερειακού Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης, αξιοποιώντας το ερωτηματολόγιο και την μεθοδολογία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC), και αυξάνοντας κατάλληλα το αντίστοιχο δείγμα στην περιφέρεια της Κρήτης ώστε επιτευχθεί αντιπροσωπευτικότητα ανά περιφερειακή ενότητα. Η ανάλυση επικεντρώνεται στην αξιολόγηση βασικών δεικτών κινδύνου φτώχειας, υλικής αποστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Όπου κρίνεται αναγκαίο, πραγματοποιούνται ενδοπεριφερειακές συγκρίσεις μεταξύ των περιφερειακών ενοτήτων, με στόχο την ανάδειξη ανισοτήτων ή διαφοροποιήσεων εντός της Κρήτης. Τυχόν μικρές αποκλίσεις που ενδέχεται να παρουσιάζουν οι δείκτες σε σύγκριση με τα αντίστοιχα αποτελέσματα της έρευνας EU-SILC για την Κρήτη το 2022, αποδίδονται στους διαφορετικούς αναγωγικούς συντελεστές που χρησιμοποιήθηκαν στις δύο έρευνες. Συγκεκριμένα, οι αναγωγικοί πίνακες της EU-SILC στηρίζονται στην απογραφή πληθυσμού της Ελλάδας το 2011, ενώ εκείνοι της ειδικής έρευνας της ΕΛΣΤΑΤ βασίζονται στην πιο πρόσφατη απογραφή του 2021.

6.1 Κίνδυνος φτώχειας ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη

Το Διάγραμμα 13 απεικονίζει το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας το (εισοδηματικό) έτος 2021 για τις τέσσερις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης, αξιολογώντας παράλληλα τη συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας – μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων σε χρήμα – στην άμβλυνση του εν λόγω κινδύνου. Μία αρχική επισκόπηση των στοιχείων αποκαλύπτει ότι οι περιφερειακές ενότητες παρουσιάζουν ήπιες αποκλίσεις – της τάξης των 2 ποσοστιαίων

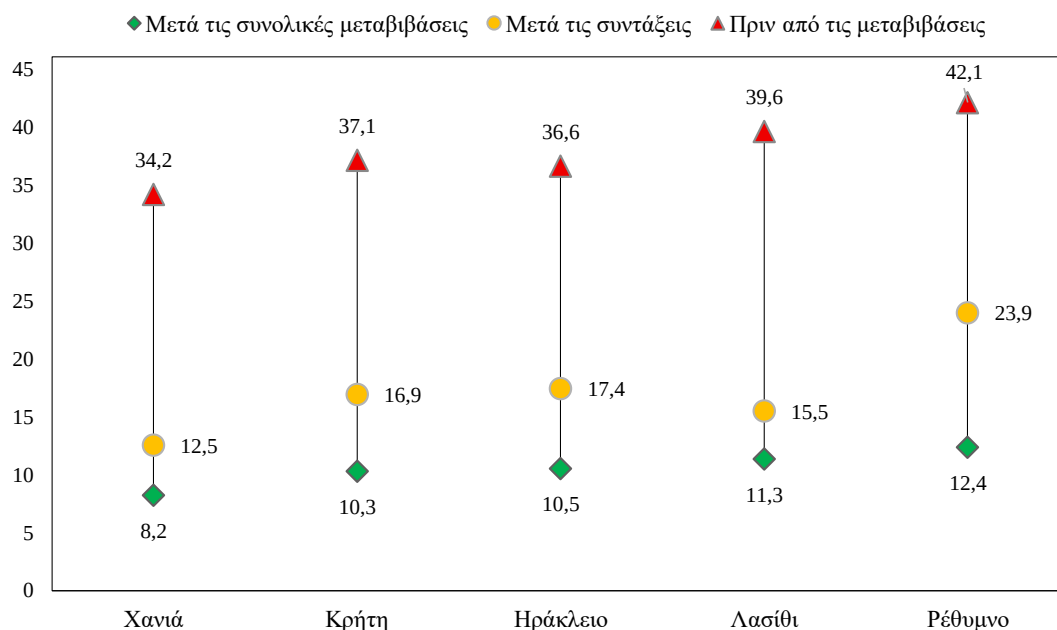
μονάδων – από το μέσο όρο της Κρήτης (10,3%), υποδηλώνοντας σχετικά ομοιογενή κατανομή του βιοτικού επιπέδου εντός της περιφέρειας.

Η περιφερειακή ενότητα Χανίων καταλαμβάνει την πλεονεκτικότερη θέση ως προς το επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού, καταγράφοντας ποσοστό κινδύνου φτώχειας 8,2%, το οποίο κυμαίνεται περίπου 2 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερα από το μέσο όρο της περιφέρειας. Αυτό καθιστά τα Χανιά τη μοναδική περιφερειακή ενότητα που υπολείπεται του ποσοστού φτώχειας της Κρήτης. Στον αντίποδα, το Ρέθυμνο τοποθετείται στην υψηλότερη θέση όσον αφορά τον κίνδυνο φτώχειας του πληθυσμού, με ποσοστό 12,4%. Παρόλο που η απόκλιση του Ρεθύμνου από το μέσο όρο της περιφέρειας δεν κρίνεται σημαντική, η διαφορά που παρουσιάζει από το αντίστοιχο ποσοστό των Χανίων χρήζει περαιτέρω διερεύνησης για τυχόν παρουσία ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων.

Όσον αφορά την περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου, αυτή εμφανίζει κίνδυνο φτώχειας (10,5%) παρόμοιο με αυτόν της περιφέρειας Κρήτης στο σύνολό της. Δεδομένης της δημογραφικής του βαρύτητας – καθώς φιλοξενεί σχεδόν το ήμισυ (49%) του συνολικού πληθυσμού της περιφέρειας – μπορούμε να πούμε ότι το Ηράκλειο αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της Κρήτης, αποτυπώνοντας ευκρινέστερα, σε σχέση με τις υπόλοιπες περιφερειακές ενότητες, τις συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν σε αυτήν. Τέλος, η περιφερειακή ενότητα του Λασιθίου καταγράφει ποσοστό κινδύνου φτώχειας 11,3%, το οποίο υπερβαίνει τον μέσο όρο της περιφέρειας κατά 1 ποσοστιαία μονάδα.

Συμπερασματικά, ενώ οι αναλυθείσες διαφορές μεταξύ των περιφερειακών ενότητων απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση για την πλήρη κατανόηση των αιτιών τους, η συνολική εικόνα δείχνει ότι όλες οι περιφερειακές ενότητες της Κρήτης κινούνται σε επίπεδα κοντά στον μέσο όρο της περιφέρειας. Αυτό, εφόσον η Κρήτη παρουσίασε τον χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας μεταξύ των περιφερειών της χώρας το 2021, επιβεβαιώνει τις ευνοϊκότερες συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού στην Κρήτη σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ελλάδα.

Διάγραμμα 13: Ποσοστό φτώχειας ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις (εισοδηματικό έτος 2021)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Για την αξιολόγηση της συμβολής του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση της φτώχειας σε κάθε περιφερειακή ενότητα, ακολουθείται η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε στην Ενότητα 5.3. Σύμφωνα με αυτή, οι κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα διακρίνονται στις συντάξεις (γήρατος και χοίρειας) και στις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις (παροχές προς την οικογένεια, τους ανέργους, τους ασθενείς/αναπήρους, κοκ.). Αυτή η διάκριση επιτρέπει τον υπολογισμό του ποσοστού φτώχειας πριν από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις, μετά την παροχή των συντάξεων και μετά από την καταβολή όλων των χρηματικών κοινωνικών παροχών.

Στο σύνολο της περιφέρειας, οι συντάξεις το (εισοδηματικό) έτος 2021 ευθύνονται για την μείωση του κινδύνου φτώχειας σχεδόν κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες, σε αντίθεση με τις λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις που συνεισφέρουν μόλις 6,6 ποσοστιαίες μονάδες. Σε επίπεδο περιφερειακών ενοτήτων, τα αποτελέσματα συνάδουν με τα ευρήματα τόσο για την Κρήτη όσο και για το σύνολο της χώρας που εντοπίσαμε νωρίτερα (βλ. Ενότητα 5.3). Συγκεκριμένα επιβεβαιώνεται η βαρύνουσα σημασία των συντάξεων στη μείωση του κινδύνου φτώχειας και, επιπροσθέτως, η ασθενής αναδιανεμητική συνεισφορά των υπολοίπων χρηματικών μεταβιβάσεων. Σημαντικότερο ρόλο στην άμβλυνση της φτώχειας διαδραματίζουν οι συντάξεις στο

Λασιίθι (περίπου 24 ποσοστιαίες μονάδες) και εν συνεχεία στα Χανιά και στο Ηράκλειο (21 και 19 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα). Από την άλλη πλευρά, οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις μειώνουν τον κίνδυνο φτώχειας στις εν λόγω περιφερειακές ενότητες μόλις 4 με 7 ποσοστιαίες μονάδες.

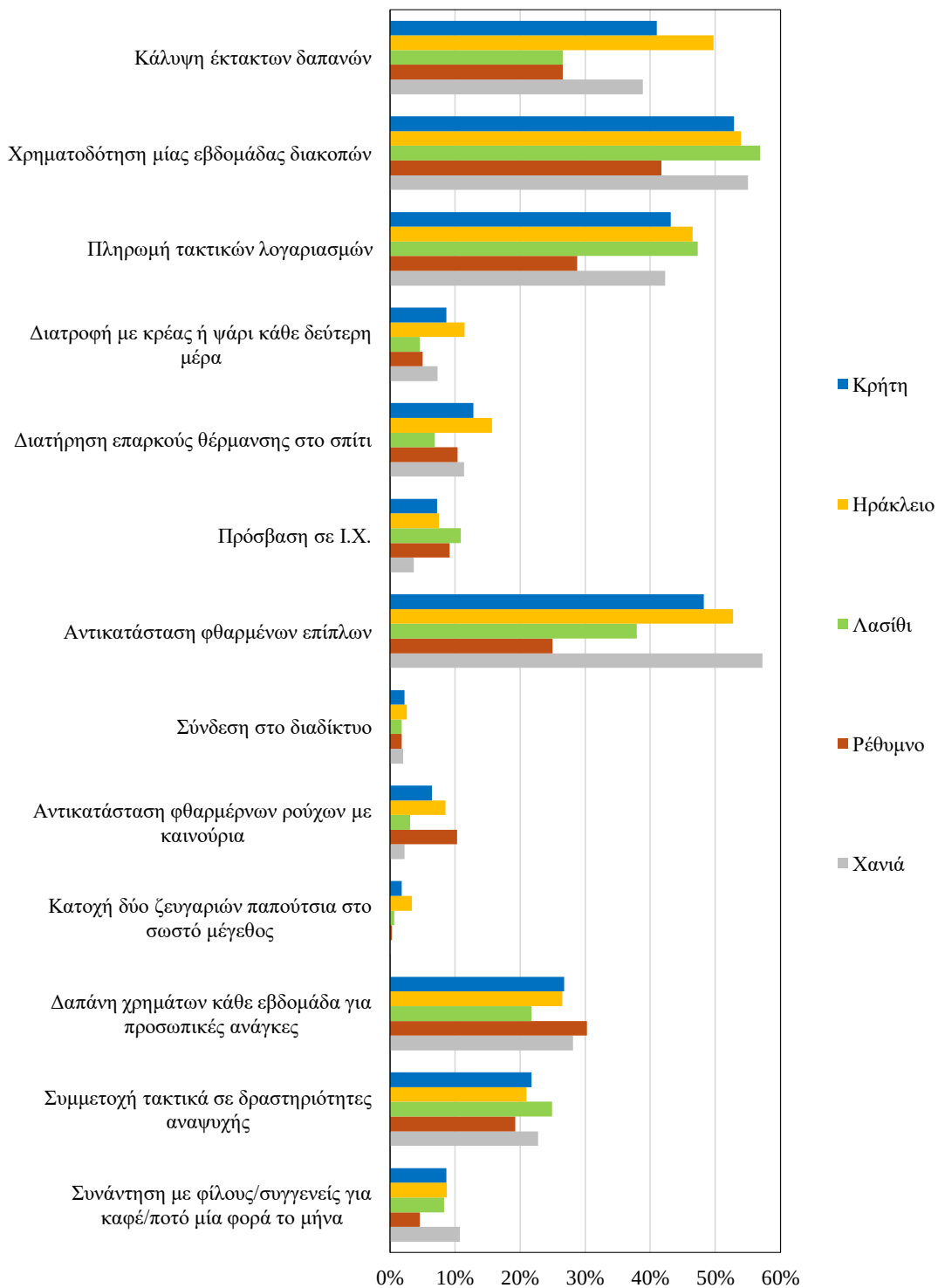
Ιδιαίτερη αναφορά χρειάζεται να γίνει για την περιφερειακή ενότητα Ρεθύμνου, καθώς παρουσιάζει διαφοροποιημένη εικόνα σε σύγκριση τόσο με την υπόλοιπη Κρήτη όσο και με τη χώρα συνολικά. Η περιφερειακή ενότητα Ρεθύμνου εμφανίζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στην Κρήτη για τα εισοδήματα πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα (42,1%), ενώ οι χρηματικές κοινωνικές μεταβιβάσεις στο σύνολό τους περιορίζουν τον κίνδυνο κατά σχεδόν 30 ποσοστιαίες μονάδες – επίδοση υψηλότερη μεταξύ των περιφερειακών ενότητων της Κρήτης. Παρά τη μεγάλη συνεισφορά των κοινωνικών μεταβιβάσεων σε χρήμα στη μείωση της φτώχειας στο Ρέθυμνο, οι συντάξεις συμβάλουν ηπιότερα – περίπου κατά 18 ποσοστιαίες μονάδες – σε σύγκριση με την επίδρασή τους στις υπόλοιπες περιφερειακές ενότητες. Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην υψηλή αναλογικά συμβολή των λοιπών χρηματικών παροχών, οι οποίες μειώνουν το ποσοστό φτώχειας περίπου κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες – ποσοστό που υπερβαίνει σημαντικά τόσο τον μέσο όρο της Κρήτης όσο και τον εθνικό μέσο όρο (βλ. Ενότητα 5.3). Η διαφοροποίηση αυτή αναδεικνύει μια πιο ισομερώς κατανομημένη αναδιανεμητική λειτουργία του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην εν λόγω περιφερειακή ενότητα.

6.2 Υλική και κοινωνική αποστέρηση ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη

Στο πλαίσιο της πολύπλευρης διερεύνησης του βιοτικού επιπέδου στην περιφέρεια Κρήτης εστιάζουμε στην ικανότητα των νοικοκυριών να καλύπτουν βασικές ανάγκες που είναι καθοριστικές για την ευημερία τους. Τα στοιχεία που ακολουθούν αποτελούν τις συνιστώσες του δείκτη υλικής και κοινωνικής αποστέρησης (βλ. Ενότητα 5.4). Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη Ενότητα 5.4, σε αντίθεση με τον δείκτη κινδύνου φτώχειας, ο οποίος βασίζεται σε εισοδηματικά κριτήρια, ο δείκτης υλικής και κοινωνικής αποστέρησης προσεγγίζει εγγύτερα τις πραγματικές συνθήκες διαβίωσης μέσα από τις δηλώσεις των ίδιων των νοικοκυριών σχετικά με την δυνατότητά τους να καλύψουν 13 βασικές ανάγκες. Το Διάγραμμα 14 παρουσιάζει το ποσοστό των ατόμων

που αντιμετωπίζουν δυσκολία στην ικανοποίηση αυτών των αναγκών για κάθε περιφερειακή ενότητα αλλά και το σύνολο της Κρήτης.

Διάγραμμα 14: Αδυναμία ικανοποίησης βασικών αναγκών ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (έτος 2022)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Η αδυναμία κάλυψης των εξόδων διακοπών αναδεικνύεται ως το σημαντικότερο πρόβλημα, καθώς περισσότερα από τα μισά νοικοκυριά στην Κρήτη (53%) δηλώνουν αδυναμία χρηματοδότησης του κόστους μιας εβδομάδας διακοπών ετησίως. Η παραπάνω αδυναμία είναι εντονότερη στις περιφερειακές ενότητες Λασιθίου (57%), Χανίων (55%) και Ηρακλείου (54%), ενώ στο Ρέθυμνο παρουσιάζεται συγκριτικά ηπιότερη (42%). Επίσης, υψηλό ποσοστό εμφανίζει η περιφέρεια και ως προς την αδυναμία των νοικοκυριών να αντικαταστήσουν τα φθαρμένα έπιπλα (48%). Σε αυτή την κατηγορία, τα Χανιά (57%) και το Ηράκλειο (53%) παρουσιάζουν την μεγαλύτερη αδυναμία, ενώ ακολουθούν το Λασιθί (38%) και το Ρέθυμνο (25%).

Σημαντικό πρόβλημα εντοπίζεται και στη δυνατότητα κάλυψης έκτακτων δαπανών, καθώς και στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών. Συγκεκριμένα, σε επίπεδο περιφέρειας, το 43% των νοικοκυριών δυσκολεύεται να ανταπεξέλθει έγκαιρα στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, όπως ενοίκια, δόσεις δανείων, λογαριασμοί κοινής ωφέλειας κ.ά., ενώ το 41% δηλώνει αδυναμία κάλυψης έκτακτων αλλά αναγκαίων δαπανών. Όσον αφορά την αδυναμία έγκαιρης πληρωμής πάγιων λογαριασμών, το Λασιθί εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό (47%), ενώ το Ηράκλειο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αδυναμία στην κάλυψη έκτακτων δαπανών (50%). Βελτιωμένη είναι η εικόνα για το Ρέθυμνο, καθώς τα αντίστοιχα ποσοστά είναι σημαντικά χαμηλότερα, υπολειπόμενα σε σημαντικό βαθμό τόσο του μέσου όρου της περιφέρειας όσο και των υπολοίπων περιφερειακών ενοτήτων. Συγκεκριμένα, το 27% των νοικοκυριών στο Ρέθυμνο δηλώνει ότι δεν μπορεί να ανταπεξέλθει σε έκτακτες δαπάνες, και αντίστοιχα το 29% στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών.

Συγκριτικά υψηλό ποσοστό – καθώς προηγείται των υπολοίπων περιφερειακών ενοτήτων – παρουσιάζει το Ρέθυμνο στην έλλειψη *«δυνατότητας δαπάνης μικρού χρηματικού ποσού για προσωπικές ανάγκες κάθε εβδομάδα»* (30%). Επιπλέον, εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό όσον αφορά την αδυναμία αντικατάστασης φθαρμένων ρούχων με καινούρια (10%). Από την άλλη πλευρά, τα νοικοκυριά στο Ηράκλειο αντιμετωπίζουν έντονη αδυναμία στη διατήρηση επαρκούς θέρμανσης στο σπίτι (15%), καθώς και στη διατροφή με κρέας ή ψάρι (ή χορτοφαγικό ισοδύναμο) κάθε δεύτερη μέρα (11%). Υψηλά ποσοστά καταγράφονται στην περιφέρεια Κρήτης ως προς την αδυναμία των ατόμων να συμμετέχουν τακτικά σε δραστηριότητες αναψυχής (22%), με το Λασιθί να εμφανίζει το μεγαλύτερο πρόβλημα (25%) και το Ρέθυμνο το

μικρότερο (19%). Τέλος, είναι σημαντικό να αναφερθεί – καθώς υπερβαίνουν το μέσο όρο της περιφέρειας – ότι το 11% του πληθυσμού στο Λασιθί δεν έχει πρόσβαση σε Ι.Χ. (για προσωπική χρήση), ενώ το 11% στα Χανιά δεν μπορεί να υποστηρίξει οικονομικά τα έξοδα μίας συνάντησης με φίλους ή συγγενής μία φορά το μήνα.

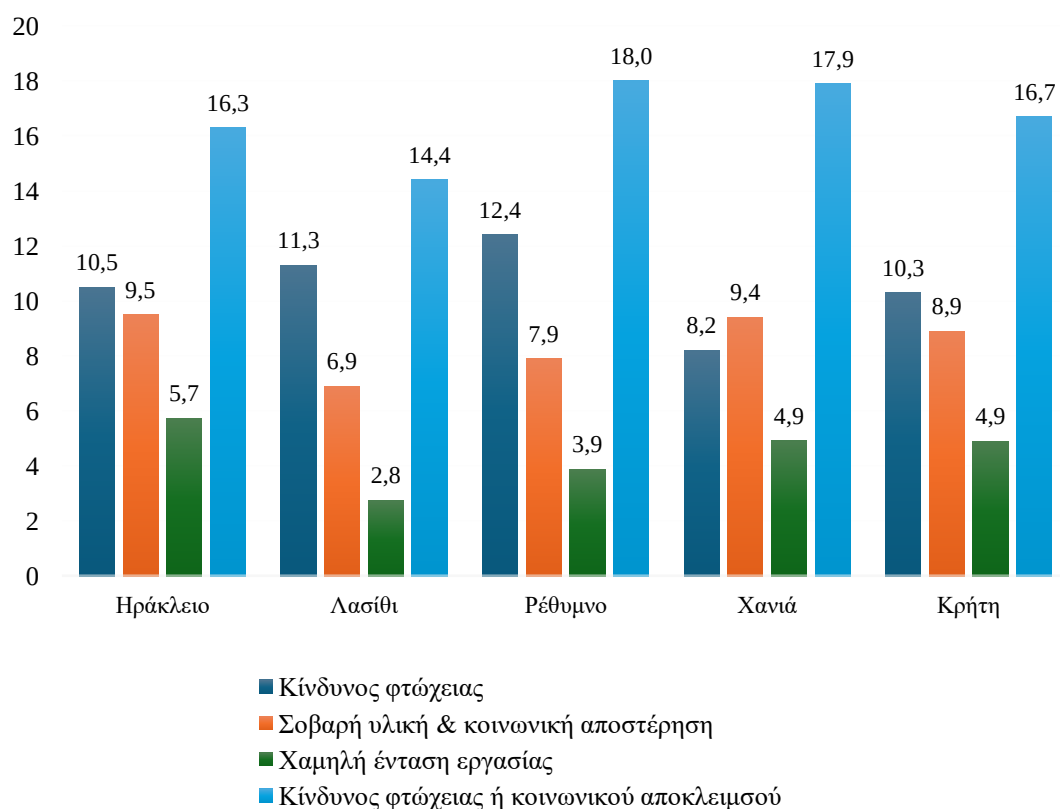
6.3 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη

Το Διάγραμμα 15 απεικονίζει συγκεντρωτικά τα στοιχεία που παραθέσαμε στις προηγούμενες υποενότητες για τον κίνδυνο φτώχειας και την υλική αποστέρηση στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης. Συνδυάζοντας αυτά τα δεδομένα με το ποσοστό του πληθυσμού που διαβιεί σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας, προκύπτει ο σύνθετος δείκτης κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Όπως αναφέρθηκε και στην Ενότητα 5.5 ο εν λόγω δείκτης περιλαμβάνει τα άτομα που:

- είτε βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας,
- είτε βιώνουν σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση,
- είτε διαβιούν σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας.

Τα Χανιά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι παρουσιάζουν αντιφατική εικόνα, καθώς καταγράφουν το χαμηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας (8,2%), αλλά ταυτόχρονα ένα από τα υψηλότερα ποσοστά σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης (9,4%) μεταξύ των περιφερειακών ενότητων της Κρήτης. Η αντίφαση αυτή ενδέχεται να επαφίεται στην περιορισμένη αποτελεσματικότητα του συστήματος κοινωνικής προστασίας και ειδικότερα στις ανεπαρκείς παροχές σε είδος. Οι παροχές αυτές – όπως αγαθά και υπηρεσίες κοινωνικής μέριμνας – δεν αποτυπώνονται στο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών και, κατ' επέκταση, δεν αντικατοπτρίζονται στα ποσοστά εισοδηματικής φτώχειας. Ωστόσο, η παροχή τους μπορεί να βελτιώσει ουσιαστικά τις συνθήκες διαβίωσης και να αποδεσμεύσει εισοδηματικούς πόρους για την κάλυψη άλλων βασικών αναγκών. Τα παραπάνω μεταφράζονται σε ένα ποσοστό κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για τα Χανιά (17,9%) που υπερβαίνει τον μέσο όρο της Κρήτης (16,7%) κατά περισσότερα από 1 ποσοστιαία μονάδα.

Διάγραμμα 15: Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (έτος 2022)

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Η περιφερειακή ενότητα Ρεθύμνου, παρότι καταγράφει ποσοστό σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης (7,9%) χαμηλότερο κατά 1 ποσοστιαία μονάδα από το μέσο όρο της Κρήτης (8,9%), παρουσιάζει τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού μεταξύ των περιφερικών ενότητων (18%), κάτι που αποδίδεται κυρίως στο υψηλό ποσοστό κινδύνου φτώχειας (12,4%). Αντιθέτως, η περιφερειακή ενότητα Λασιθίου εμφανίζει τον χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (14,4%), καθώς παρουσιάζει τόσο το μικρότερο ποσοστό υλικής και κοινωνικής αποστέρησης (6,9%) όσο και το χαμηλότερο ποσοστό πληθυσμού που διαβιεί σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας (2,8%). Αμφότεροι οι δείκτες υπολείπονται κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες του αντίστοιχου μέσου όρου της Κρήτης.

Τέλος, η περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου κυμαίνεται κοντά στο μέσο όρο της περιφέρειας αναφορικά με όλους τους υπό εξέταση δείκτες, γεγονός εν μέρει αναμενόμενο, δεδομένης της πληθυσμιακής της βαρύτητας. Συγκεκριμένα, το 9,5%

του πληθυσμού στο Ηράκλειο διαβιεί σε συνθήκες σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης – έναντι του 8,9% στο σύνολο της Κρήτης – ενώ το 5,7% ζει σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας – έναντι του 4,9% στο σύνολο της Κρήτης –, το οποίο είναι το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ των περιφερειακών ενότητων.

6.4 Κίνδυνος φτώχειας ανά ομάδες πληθυσμού στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης

Σε αυτή την υποενότητα παρουσιάζουμε τον κίνδυνο φτώχειας για την Κρήτη και τις περιφερειακές της ενότητες για το (εισοδηματικό) έτος 2021, με βάση δύο κύρια χαρακτηριστικά του νοικοκυριού στο οποίο διαβιεί κάθε άτομο. Συγκεκριμένα, κατηγοριοποιούμε τον πληθυσμό των περιφερειακών ενότητων ανάλογα με τη *σύνθεση* και το *μέγεθος* του νοικοκυριού στο οποίο διαβιεί. Στόχος της ανάλυσης είναι αφενός η διερεύνηση κοινών τάσεων μεταξύ των περιφερειακών ενότητων, και αφετέρου ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών των νοικοκυριών που συνδέονται εντονότερα με τον κίνδυνο φτώχειας. Η κατανόηση αυτών των παραγόντων είναι κομβική για τον σχεδιασμό στοχευμένων και αποτελεσματικών κοινωνικών πολιτικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Οι Πίνακες 11 και 12 παρουσιάζουν, αντίστοιχα, το ποσοστό κινδύνου φτώχειας ανά τύπο (σύνθεση) νοικοκυριού και τη συμβολή των διαφορετικών τύπων νοικοκυριών στη συνολική φτώχεια στην Κρήτη. Σε ορισμένες περιπτώσεις περιφερειακών ενότητων, όπου το πλήθος των νοικοκυριών ανά κατηγορία – ως προς τη σύνθεση – είναι ιδιαίτερα περιορισμένο (πχ., μονογονεϊκά νοικοκυριά), επιλέξαμε να μην αποδώσουμε τα αντίστοιχα ποσοστά, καθώς ενδέχεται να οδηγήσουν σε συμπεράσματα που δεν αντανακλούν την πραγματική εικόνα των συνθηκών διαβίωσης. Στις εν λόγω περιπτώσεις εστιάζουμε στα συγκεντρωτικά στοιχεία για το σύνολο της Κρήτης, προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της ανάλυσης.

Σε επίπεδο περιφέρειας, τα μονομελή νοικοκυριά εμφανίζουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (22,4%). Η τάση αυτή παρατηρείται σχεδόν σε όλες τις περιφερειακές ενότητες, καθώς στα Χανιά (25,1%), στο Ηράκλειο (23,1%) και στο Λασίθι (22,8%), περίπου 1 στα 4 μονομελή νοικοκυριά βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας. Τα μονομελή νοικοκυριά ευθύνονται για περισσότερο από το 25% της συνολικής φτώχειας στις

προαναφερθείσες περιφερειακές ενότητες, καθώς και στην περιφέρεια συνολικά (27,5%). Αντιθέτως, στο Ρέθυμνο τα μονομελή νοικοκυριά παρουσιάζουν αισθητά χαμηλότερο κίνδυνο φτώχειας (15%) και περιορισμένη συμμετοχή στη συνολική φτώχεια (16,8%). Τη μεγαλύτερη συνεισφορά στο ποσοστό φτώχειας στο Ρέθυμνο εμφανίζουν τα υπόλοιπα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά (32,4%), τα οποία – σε αντίθεση με την υπόλοιπη Κρήτη (8,2%) – παρουσιάζουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας (21%).

Πίνακας 11: Ποσοστό φτώχειας βάσει της σύνθεσης του νοικοκυριού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2021)

Σύνθεση νοικοκυριού	Κρήτη	Ηράκλειο	Λασιθί	Ρέθυμνο	Χανιά
Μονομελές	22,4	23,1	22,8	15,0	25,1
Δύο ενήλικες χωρίς παιδιά	7,5	10,8	6,0	6,3	2,5
Λοιπά νοικοκυριά χωρίς παιδιά	8,2	5,5	2,6	21,0	6,2
Μονογονεϊκό	9,7	-	-	-	-
Δύο ενήλικες με ένα παιδί	7,1	4,6	19,6	0,0	10,4
Δύο ενήλικες με δύο παιδιά	10,3	4,6	22,5	13,1	16,8
Λοιπά νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά	9,0	-	-	-	-

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Πίνακας 12: Συμμετοχή στη φτώχεια βάσει της σύνθεσης του νοικοκυριού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2021)

Σύνθεση νοικοκυριού	Κρήτη	Ηράκλειο	Λασιθί	Ρέθυμνο	Χανιά
Μονομελές	27,5	26,9	26,4	16,8	38,6
Δύο ενήλικες χωρίς παιδιά	15,5	21,5	13,6	10,4	6,1
Λοιπά νοικοκυριά χωρίς παιδιά	10,9	6,7	3,4	32,4	8,9
Μονογονεϊκό	2,5	-	-	-	-
Δύο ενήλικες με ένα παιδί	8,3	6,1	15,8	0,0	15,6
Δύο ενήλικες με δύο παιδιά	16,5	8,0	25,6	18,2	30,2
Λοιπά νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά	18,1	-	-	-	-

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Αναφορικά με τα νοικοκυριά που περιλαμβάνουν εξαρτώμενα παιδιά, σε επίπεδο περιφέρειας τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας εντοπίζονται στα μονογονεϊκά νοικοκυριά (9,7%) και σε εκείνα με δύο ενήλικες και δύο παιδιά (10,3%). Παρότι τα μονογονεϊκά νοικοκυριά, λόγω της περιορισμένης πληθυσμιακής τους βαρύτητας, δεν συμβάλλουν ουσιαστικά στη συνολική φτώχεια (2,5%), τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο παιδιά επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό το γενικό επίπεδο φτώχειας (16,5%). Σε επίπεδο περιφερειακών ενότητων, το Λασιθί φαίνεται να αντιμετωπίζει τον μεγαλύτερο κίνδυνο όσον αφορά τα νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά, καθώς καταγράφει τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας τόσο στα νοικοκυριά με ένα παιδί (19,6%) όσο και σε εκείνα με δύο παιδιά (22,5%). Από την άλλη πλευρά, το Ηράκλειο εμφανίζει την καλύτερη επίδοση, με πολύ χαμηλά ποσοστά κινδύνου φτώχειας στις αντίστοιχες κατηγορίες (4,6%).

Ο Πίνακας 13 παρουσιάζει το ποσοστό κινδύνου φτώχειας με βάση το μέγεθος των νοικοκυριών για κάθε περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη, ενώ ο Πίνακας 14 καταγράφει τη συμβολή κάθε νοικοκυριού (βάσει μεγέθους) στη συνολική φτώχεια κάθε περιφέρειας. Στο σύνολο της Κρήτης, όπως και στην προηγούμενη κατηγοριοποίηση των νοικοκυριών (βάσει σύνθεσης), τα μονομελή νοικοκυριά καταγράφουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (22,4%), ενώ παράλληλα συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση της συνολικής φτώχειας (27,5%). Η ίδια τάση παρατηρείται στα Χανιά (25,1%), στο Ηράκλειο (23,1%) και στο Λασιθί (22,8%), όπου τα μονομελή νοικοκυριά εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας μεταξύ των κατηγοριών.

Αντιθέτως, στο Ρέθυμνο, τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας καταγράφουν τα τετραμελή νοικοκυριά (24,3%), τα οποία ευθύνονται για το ήμισυ της συνολικής φτώχειας στην περιφερειακή ενότητα (50,5%). Υψηλός κίνδυνος φτώχειας για τα τετραμελή νοικοκυριά παρατηρείται επίσης και στις υπόλοιπες περιφερειακές ενότητες, καθώς και στο σύνολο της περιφέρειας (13,4%), όπου τα εν λόγω νοικοκυριά ευθύνονται στο μεγαλύτερο βαθμό για τη συνολική φτώχεια (32,7%). Αντίθετα, χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας εμφανίζουν τα νοικοκυριά με δύο ή τρία μέλη (7,5% και 5,7% αντίστοιχα), καθώς και τα νοικοκυριά με πέντε ή περισσότερα μέλη (6,5%). Εξαιρέσεις εντοπίζονται στα νοικοκυριά με δύο άτομα στο Ηράκλειο (10,5%), με τρία άτομα στο Λασιθί (10,1%) και με πέντε ή περισσότερα άτομα στο Ρέθυμνο (13,3%), τα οποία

παρουσιάζουν αισθητά υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με τον μέσο όρο της περιφέρειας.

Πίνακας 13: Ποσοστό φτώχειας βάσει του μεγέθους του νοικοκυριού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2021)

Μέγεθος νοικοκυριού	Κρήτη	Ηράκλειο	Λασιότι	Ρέθυμνο	Χανιά
Ένα άτομο	22,4	23,1	22,8	15,0	25,1
Δύο άτομα	7,5	10,5	7,3	6,3	2,2
Τρία άτομα	5,7	4,3	10,1	0,0	9,0
Τέσσερα άτομα	13,4	11,2	13,0	24,3	12,2
Πέντε ή περισσότερα άτομα	6,5	8,1	7,9	13,3	0,0

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

Πίνακας 14: Συμμετοχή στη φτώχεια βάσει του μεγέθους του νοικοκυριού ανά περιφερειακή ενότητα στην Κρήτη (εισοδηματικό έτος 2021)

Μέγεθος νοικοκυριού	Κρήτη	Ηράκλειο	Λασιότι	Ρέθυμνο	Χανιά
Ένα άτομο	27,5	26,9	26,4	16,8	38,6
Δύο άτομα	16,5	22,5	17,2	10,4	6,1
Τρία άτομα	12,1	9,1	19,3	0,0	24,5
Τέσσερα άτομα	32,7	29,5	26,2	50,5	30,7
Πέντε ή περισσότερα άτομα	11,1	11,9	11,0	22,3	0,0

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων ΕΛΣΤΑΤ

7. Συμπεράσματα

Από την παρουσίαση των δεδομένων που προηγήθηκαν προκύπτει αβίαστα ότι η Κρήτη παρουσιάζει βελτίωση σε πολλά μεγέθη που αφορούν το περιφερειακό εισόδημα, με το αναπτυξιακό της πρότυπο να χρήζει βελτιώσεων. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι ο πληθυσμός της περιφέρειας κινήθηκε ανοδικά σε μια μακρά περίοδο τεσσάρων δεκαετιών, αυξάνοντας την ποσοστιαία συμμετοχή του πληθυσμού στην επικράτεια από 5,15% στις αρχές της δεκαετίας του 1980 σε 5,95% στις αρχές της τρέχουσας δεκαετίας. Παράλληλα, συγκριτικά με το σύνολο των περιφερειών της ΕΕ, μεταξύ 2014-2023, η Αττική, η Κρήτη και τα νησιά του Αιγαίου παρουσιάζουν τις ηπιότερες πληθυσμιακές μειώσεις.

Αν και η Κρήτη (μαζί με το Νότιο Αιγαίο) εμφανίζει χαμηλότερο δείκτη γήρανσης σε σύγκριση με τον μέσο όρο της επικράτειας, παρόλα αυτά είναι αρκετά υψηλότερος από αυτόν που θα συναντήσουμε σε άλλες περιοχές της Ευρώπης, όπως στη νότια Ισπανία, στην Ιρλανδία, στις περιφέρειες των βόρειων περιοχών της Γαλλίας, Βελγίου, Ολλανδίας και στην πλειοψηφία των περιφερειών της Βαλτικής. Η πλειοψηφία των περιφερειών των εν λόγω χωρών εμφανίζει σχετικά νεότερο πληθυσμό.

Εν συνεχεία, μια ουσιαστική μεταβολή της περιφέρειας Κρήτης που πρέπει να υπογραμμιστεί, αφορά στην αλλαγή του προτύπου παραγωγής και στον μετασχηματισμό της σε μια οικονομία υπηρεσιών. Η ραγδαία αύξηση των θέσεων εργασίας σε δραστηριότητες εμπορίου και τουρισμού, συσχετίζεται σχεδόν αντίρροπα με τη μείωση του πληθυσμού απασχόλησης στον αγροτικό τομέα. Ο πληθυσμός των μισθωτών υπολείπεται σε σύγκριση με την επικράτεια, ενώ υπερέχει σε αυτοαπασχολούμενους (με ή χωρίς προσωπικό). Η ιδιαιτερότητα αυτή θα διερευνηθεί περαιτέρω σε επόμενες εκθέσεις για τις συνθήκες διαβίωσης και τα εισοδήματα στην Κρήτη. Επίσης, το συντριπτικά μεγαλύτερο τμήμα των εργαζομένων, υψηλότερο από το μέσο όρο της επικράτειας, απασχολούνται σε επιχειρήσεις με λιγότερους από 10 εργαζόμενους, αν και το ποσοστό φθίνει διαχρονικά (από 68,4% την περίοδο 2005-2009 σε 60,6% την περίοδο 2019-2023). Η εργασία σε μεγάλες παραγωγικές μονάδες (άνω των 50 θέσεων εργασίας) αυξάνεται, αλλά πιο αργά σε σύγκριση με την επικράτεια.

Από τα παραπάνω, δεν προξενεί εντύπωση το συγκριτικά χαμηλό ποσοστό μη-χειρωνακτικών επαγγελμάτων υψηλής ειδίκευσης – 26,1% στην Κρήτη έναντι 33,1% στην επικράτεια. Η δημιουργία θέσεων εργασίας υψηλής ειδίκευσης εντάσεως γνώσης, συμβάλλει στην αύξηση του εισοδήματος. Από την άλλη μεριά, παρά τις σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας και στην προώθηση ευέλικτων μορφών εργασίας, το ποσοστό πλήρους απασχόλησης στην Κρήτη είναι υψηλότερο του μέσου όρου της επικράτειας.

Σε ότι αφορά την αξία του παραγόμενου προϊόντος και τον ρυθμό μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η Κρήτη παρουσιάζει σχετική ετερογένεια. Για παράδειγμα, για την περίοδο 2000-2022, ο ρυθμός μεγέθυνσης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της ΠΕ Λασιθίου εκτιμάται να αυξάνεται κατά 0,94% ετησίως, των Χανίων κατά 0,03%, του Ηρακλείου -0,03% και του Ρεθύμνου κατά -0,83%. Η διαφοροποίηση του επιπέδου μεγέθυνσης βασίζεται στην ανομοιογενή παραγωγική βάση και στην ποικιλία των κλαδικών μεταβολών. Λόγω της διαφορετικής παραγωγικής διάρθρωσης, κάποιες περιφερειακές ενότητες είναι πιο ευαίσθητες σε κλυδωνισμούς όπως η οικονομική και η υγειονομική κρίση. Επίσης ο υπολογισμός ενός ετήσιου μέσου όρου μεγέθυνση του ΑΕΠ για όλη την περίοδο 2000-2022 κάπως συσκοτίζει το τι πραγματικά έχει συμβεί, καθώς έχει υπάρξει μια έντονη οικονομική κρίση με ιδιαίτερα αρνητικούς ρυθμούς μεγέθυνσης την περίοδο 2009-2015. Με δεδομένο ότι η μεγέθυνση της παραγωγικότητας διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο στα περιθώρια αύξησης του εισοδήματος, ορισμένοι κλάδοι φαίνεται να επηρεάζουν περισσότερο σε σύγκριση με άλλους. Γενικά, στην Κρήτη, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης της παραγωγικότητας εκτιμάται να είναι πολύ κοντά στο μηδέν. Η μακροχρόνια στασιμότητα του επιπέδου παραγωγικότητας αποτελεί κοινή παραδοχή σχεδόν όλων των περιφερειών.

Κατά την διερεύνηση των κλαδικών μεταβολών, παρατηρούνται δύο βασικές τάσεις. Σε αντίθεση με τις περιφερειακές και εθνικές τάσεις, η ΠΕ Λασιθίου διατηρεί υψηλές επιδόσεις στην αγροτική παραγωγή και ορισμένες μεταποιητικές δραστηριότητες, ενώ η ΠΕ Ηρακλείου εμφανίζει σημαντική αύξηση στον κλάδο ειδικευμένων επαγγελμάτων υποστήριξης των παραγωγών. Αυτές οι δύο τάσεις ξεχωρίζουν ανάμεσα σε ποικίλες αρνητικές, οι οποίες καθοδηγούνται από την ευρύτερη συρρίκνωση του παραγόμενου προϊόντος κατά τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, με το ξέσπασμα των αλληπάλληλων κρίσεων.

Όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην περιφέρεια Κρήτης, επιχειρήθηκε μία πολυδιάστατη αποτίμηση αυτών, εξετάζοντας τόσο τους εισοδηματικούς πόρους όσο και την ικανότητα κάλυψης βασικών αναγκών. Η ανάλυση εστίασε στα πλέον ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού, αποτιμώντας τον κίνδυνο φτώχειας, την υλική αποστέρηση και τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ παράλληλα αξιολόγησε την συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση αυτών των φαινομένων. Για την πληρέστερη κατανόηση της εξέλιξης των συνθηκών διαβίωσης, διενεργήθηκε διαχρονική και διαπεριφερειακή σύγκριση (2018-2023), με στόχο την ανάδειξη των τάσεων, των διαφοροποιήσεων και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιφέρειας Κρήτης.

Επίσης, υπολογίστηκε ο κίνδυνος φτώχειας τόσο για την περιφέρεια Κρήτης όσο και για το σύνολο της χώρας, κατηγοριοποιώντας τον πληθυσμό βάσει κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών, με στόχο την σκιαγράφηση του προφίλ των πλέον ευάλωτων νοικοκυριών, καθώς και την ανάδειξη κρίσιμων παραγόντων προσδιορισμού του φαινομένου της φτώχειας. Τέλος, η ανάλυση επικεντρώθηκε στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης, αποτιμώντας και αναλύοντας βασικούς δείκτες κινδύνου φτώχειας και υλικής αποστέρησης για το έτος 2022 (εισοδήματα 2021), με στόχο τη διερεύνηση τυχόν ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων.

Από το 2018, ο κίνδυνος φτώχειας στην περιφέρεια Κρήτης κυμαίνεται σταθερά χαμηλότερα από τον εθνικό μέσο όρο, υποδεικνύοντας μία σταδιακή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Απόρροια αυτής της βελτίωσης είναι το ποσοστό σχετικής φτώχειας στην Κρήτη το 2022 (11,1%), το οποίο την κατατάσσει στην χαμηλότερη θέση μεταξύ των περιφερειών της χώρας. Την περίοδο 2017-2022, η συνεισφορά του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην άμβλυνση της φτώχειας στην περιφέρεια επιτυγχάνεται κυρίως μέσω των συντάξεων (μείωση κινδύνου φτώχειας ετησίως κατά μ.ό. 22%), καθώς οι λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις σε χρήμα φαίνεται να έχουν περιορισμένη συμβολή (μ.ο. μείωση κινδύνου φτώχειας κατά 5%). Η διαχρονικά περιορισμένη επίδραση των λοιπών κοινωνικών μεταβιβάσεων και ο κομβικός ρόλος των συντάξεων στην άμβλυνση της φτώχειας αποτελούν χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας σε εθνικό επίπεδο, αντανακλώντας τις ιδιαιτερότητες και τις δομικές του αδυναμίες.

Παρότι ο δείκτης σχετικής φτώχειας παρέχει μία άμεση εικόνα της φτώχειας στην Κρήτη συγκρίσιμη με άλλες περιφέρειες αλλά και το σύνολο της χώρας, σε περιόδους ύφεσης δεν αποτυπώνει πλήρως τις πραγματικές μεταβολές στο επίπεδο διαβίωσης. Επειδή το όριο σχετικής φτώχειας υπολογίζεται ως ποσοστό του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας, σε περιόδους ύφεσης και μείωσης των εισοδημάτων έχουμε και αντίστοιχη μείωση του ορίου φτώχειας. Άρα συγκρίνουμε ποσοστά φτώχειας που έχουν υπολογιστεί με διαφορετικό όριο φτώχειας και κατά συνέπεια δεν αντιστοιχούν σε ίδιο επίπεδο διαβίωσης. Οι μεταβολές στις συνθήκες διαβίωσης μπορούν να αποτυπωθούν καλύτερα με την χρήση του διαχρονικού σταθερού ορίου φτώχειας, και σταθμίζοντας τα εισοδήματα με βάση την αγοραστική τους δύναμη. Επομένως, με βάση το «κατώφλι» φτώχειας του 2007, διαπιστώθηκε ότι το 2017 σχεδόν ένας στους δύο κατοίκους τόσο στην Κρήτη (48,7%) όσο και στην Ελλάδα (44,9%) διαβιούσε σε συνθήκες αντίστοιχες αυτών του φτωχότερου 18% του πληθυσμού της χώρας το 2009. Αν και ο συγκεκριμένος δείκτης κυμαίνεται αρκετά υψηλότερα από τον δείκτη σχετικής φτώχειας (υπολογιζόμενο με βάση όριο φτώχειας κάθε έτους), υποδεικνύοντας την μην πλήρη ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας από την κρίση, τα ευρήματα για την Κρήτη κρίνονται ενθαρρυντικά, καθώς φαίνεται να προσεγγίζει ταχύτερα το επίπεδο διαβίωσης πριν την ύφεση σε σύγκριση με το σύνολο της χώρας. Χαρακτηριστικά, με βάση τον δείκτη του διαχρονικά σταθερού ορίου, ο κίνδυνος φτώχειας στην Κρήτη υπολογίστηκε στο 25% το 2022, ενώ στην Ελλάδα στο 33,3%.

Αντίθετα με τους δείκτες εισοδηματικής φτώχειας, η περιφέρεια Κρήτης εμφανίζει υψηλά επίπεδα υλικής και κοινωνικής αποστέρησης. Παρά την βελτίωση των σχετικών δεικτών τα τελευταία χρόνια, το 2023 το 24,2% του πληθυσμού στην Κρήτη διαβιούσε σε συνθήκες υλικής και κοινωνικής αποστέρησης, ενώ το 10,4% σε συνθήκες σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης. Το γεγονός αυτό πιθανώς αντανακλά το περιορισμένο επίπεδο των κοινωνικών παροχών σε είδος, οι οποίες επιδρούν σημαντικά στο επίπεδο διαβίωσης των χαμηλά εισοδηματικά νοικοκυριών και επηρεάζουν το πραγματικά διαθέσιμο εισόδημά τους για την κάλυψη άλλων αναγκών σε αγαθά και υπηρεσίες. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι παρά τη μείωση των δεικτών σε περιφερειακό και εθνικό επίπεδο τα τελευταία έτη, οι τιμές τους παραμένουν διπλάσιες από τους αντίστοιχους μέσους όρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27, υπογραμμίζοντας τη δυσμενή θέση της χώρας όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού.

Επιπροσθέτως, αν και το ποσοστό του δείκτη κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στην Κρήτη το 2023 δεν χαρακτηρίζεται χαμηλό (18,5%), καθώς ένας στους πέντε κατοίκους αντιμετώπιζε είτε φτώχεια, είτε υλική και κοινωνική αποστέρηση, είτε αποκλεισμό από την αγορά εργασίας, καταδεικνύει την *πλεονεκτικότερη* θέση της περιφέρειας συγκριτικά με τις υπόλοιπες. Συγκεκριμένα, η Κρήτη παρουσίασε το χαμηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού μεταξύ των περιφερειών της χώρας, απέχοντας σχεδόν 8 ποσοστιαίες μονάδες από τον εθνικό μέσο όρο (26,1%) και υπολειπόμενη κατά περίπου 3 ποσοστιαίες μονάδες από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 (21,3%).

Η ανάλυση του κινδύνου φτώχειας βάσει κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών ανέδειξε κρίσιμες πτυχές του φαινομένου στην Κρήτη σκιαγραφώντας με σαφήνεια το προφίλ των πιο ευάλωτων νοικοκυριών. Αρχικά, παρατηρήθηκε ότι τα μονογονεϊκά (30%) και τα μονομελή νοικοκυριά (27,4%) καταγράφουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας το 2022, με τα δεύτερα να συμβάλλουν έντονα στο συνολικό ποσοστό φτώχειας (32,9%), παρότι αποτελούν τη μικρότερη πληθυσμιακή ομάδα με κριτήριο το μέγεθος του νοικοκυριού. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι οι γυναίκες διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας από τους άνδρες (14,5% έναντι 8,6%) και ευθύνονται για τα δύο τρίτα του φτωχού πληθυσμού της περιφέρειας (65,7%), ποσοστό αρκετά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Ελλάδας (55,4%). Επίσης, ενώ στο σύνολο της χώρας η φτώχεια είναι εντονότερη στους νέους (0-17 ετών), στην Κρήτη πλήττει ιδιαίτερα τις μεγαλύτερες ηλικίες (65 ετών και άνω), οι οποίες αντιστοιχούν σχεδόν στο ένα τρίτο του φτωχού πληθυσμού (32,6%).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω ευρήματα, προκύπτει ότι τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας στην περιφέρεια Κρήτης αντιμετωπίζουν τα μονομελή νοικοκυριά με γυναίκες (32,8%) και ιδιαίτερα εκείνα όπου οι γυναίκες είναι ηλικίας 65 ετών και άνω (43%). Ο αυξημένος κίνδυνος φτώχειας πιθανώς οφείλεται σε ανισότητες στις εργασιακές αποδοχές μεταξύ των δύο φύλων καθ' όλη τη διάρκεια του εργασιακού βίου, ενώ στην περίπτωση των ηλικιωμένων γυναικών που διαβιούν σε μονομελή νοικοκυριά, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η περιορισμένη συνεισφορά του συστήματος κοινωνικής προστασίας, μέσω χαμηλών συνταξιοδοτικών αποδοχών (π.χ., αγροτική σύνταξη ή σύνταξη λόγω αποβίωσαντος συζύγου). Εξίσου υψηλό κίνδυνο φτώχειας εμφανίζουν τα μονογονεϊκά νοικοκυριά (32,3%) στα οποία ο γονέας είναι

γυναίκα (αποτελούν το 80,3% του συνόλου των μονογονεϊκών νοικοκυριών), κάτι που πιθανώς οφείλεται στη δυσκολία συνδυασμού επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων, την περιορισμένη πρόσβαση σε θέσεις πλήρους απασχόλησης και την ανεπαρκή υποστήριξη του συστήματος κοινωνικής προστασίας.

Σε αντίθεση με το εθνικό πρότυπο, στην Κρήτη η φτώχεια δεν αυξάνεται αναλογικά με τον αριθμό των παιδιών, καθώς τα νοικοκυριά με δύο ή περισσότερα παιδιά αντιμετωπίζουν μικρότερο κίνδυνο φτώχειας από εκείνα με ένα παιδί (11,8%). Αυτό πιθανώς να αντανakλά το γεγονός ότι τα ζευγάρια με υψηλά εισοδήματα στην Κρήτη αποφασίζουν να κάνουν περισσότερα από 1 παιδιά. Τα χαμηλά ποσοστά φτώχειας των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά στην Κρήτη μεταφράζονται και στο χαμηλό κίνδυνο παιδικής φτώχειας (8,1%) σε σύγκριση με το αντίστοιχο εθνικό ποσοστό (21,8%). Όσον αφορά την αγορά εργασίας, παρότι οι άνεργοι παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας τόσο στην Κρήτη (32%) όσο και σε εθνικό επίπεδο (44,4%), οι εργαζόμενοι συνεισφέρουν περισσότερο στη φτώχεια αναδεικνύοντας τις διαστάσεις του φαινομένου των εργαζόμενων-φτωχών. Επιπρόσθετα, η φτώχεια συνδέεται στενά με το εκπαιδευτικό επίπεδο, καθώς τα άτομα με χαμηλή εκπαίδευση είναι πιο ευάλωτα, φαινόμενο έντονο στην Κρήτη (20,8%) λόγω της υψηλής συγκέντρωσης του πληθυσμού σε αυτές τις εκπαιδευτικές βαθμίδες (25,5%).

Τέλος, αξιοποιώντας τα δεδομένα της ειδικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό της Περιφέρειας Κρήτης από την ΕΛΣΤΑΤ το 2022, υιοθετώντας την μεθοδολογία της EU-SILC και με αυξημένο δείγμα ώστε να υπάρχει αντιπροσωπευτικότητα σε επίπεδο περιφερειακής ενότητας, κατέστη δυνατόν να εμβαθύνουμε περαιτέρω στην διερεύνηση του επίπεδο διαβίωσης του πληθυσμού και των συνθηκών φτώχειας και αποστέρησης που αντιμετωπίζει. Το 2022 (εισοδήματα 2021), ο κίνδυνος φτώχειας στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης κυμάνθηκε κοντά στον μέσο όρο της περιφέρειας (10,3%) – παρουσιάζοντας αποκλίσεις της τάξης των 2 ποσοστιαίων μονάδων –, γεγονός που υποδηλώνει μια σχετικά ομοιογενή κατανομή των συνθηκών διαβίωσης εντός της περιφέρειας. Τα Χανιά κατέγραψαν το χαμηλότερο ποσοστό φτώχειας (8,2%), ενώ το Ρέθυμνο το υψηλότερο (12,4%). Όπως παρατηρείται και σε επίπεδο περιφερειών, οι συντάξεις διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη μείωση της φτώχειας και στις περιφερειακές ενότητες της Κρήτης, περιορίζοντας τον σχετικό δείκτη κατά περίπου 20 ποσοστιαίες μονάδες, με τις λοιπές κοινωνικές

μεταβιβάσεις να έχουν σαφώς μικρότερη συμβολή (6,6 ποσοστιαίες μονάδες). Στο Ρέθυμνο καταγράφεται μια πιο ισομερής αναδιανεμητική λειτουργία του συστήματος κοινωνικής προστασίας, καθώς οι λοιπές (εκτός συντάξεων) χρηματικές κοινωνικές μεταβιβάσεις συνεισφέρουν σημαντικά περισσότερο από τις υπόλοιπες περιφέρειες στη μείωση της φτώχειας (περίπου κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες).

Επίσης το 2022, τα νοικοκυριά στην Κρήτη αντιμετώπισαν σημαντικές δυσκολίες κάλυψης βασικών αναγκών, με ενδείξεις εκτεταμένης υλικής και κοινωνικής αποστέρησης. Υψηλά ποσοστά νοικοκυριών δήλωσαν αδυναμία να χρηματοδοτήσουν μία εβδομάδα διακοπών (53%), να αντικαταστήσουν φθαρμένα έπιπλα (48%), να πληρώσουν πάγιους λογαριασμούς (43%) και να καλύψουν έκτακτες δαπάνες (41%). Αντανακλώντας αυτές τις δυσκολίες, το ποσοστό του πληθυσμού στις περιφερειακές ενότητες που διαβιούσε σε συνθήκες σοβαρής υλικής και κοινωνικής αποστέρησης κυμάνθηκε από 6,9% (Λασιθί) έως 9,5% (Ηράκλειο). Παράλληλα, το Ρέθυμνο (18%) και τα Χανιά (17,9%) κατέγραψαν υψηλότερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού σε σύγκριση με τον μέσο όρο της περιφέρειας (16,7%), που εν μέρει αποδίδεται στην αυξημένη παρουσία νοικοκυριών με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας.

Τα στοιχεία της έρευνας αυτής επιβεβαιώνουν επίσης την ιδιαίτερη ευαλωτότητα των μονομελών νοικοκυριών στην Κρήτη (το 2021), με περίπου 1 στα 4 νοικοκυριά να βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας – ποσοστό που τα καθιστά την πλέον εκτεθειμένη ομάδα στην πλειονότητα των περιφερειακών ενοτήτων. Εξαίρεση αποτελεί το Ρέθυμνο, όπου ο υψηλότερος κίνδυνος φτώχειας αφορά τα υπόλοιπα νοικοκυριά χωρίς εξαρτώμενα παιδιά (21%). Τέλος, στο σύνολο των περιφερειακών ενοτήτων, αυξημένο κίνδυνο φτώχειας διατρέχουν και τα τετραμελή νοικοκυριά, σε αντίθεση με τα νοικοκυριά δύο ή τριών μελών, καθώς και αυτά με πέντε ή περισσότερα μέλη, που εμφανίζουν χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας.

Βιβλιογραφία

- Adam, S. & Papatheodorou, C. (2016). “Dismantling the feeble social protection system of Greece: Crisis and austerity measures consequences”, in K. Schubert, P. de Villota and J. Kuhlmann (eds.), *Challenges to the European Welfare Systems*, Springer.
- Andersen T. M., Holmström B., Honkapohja S., Korkman S., Söderström H. T. & Vartiainen J. (2007). ‘The Nordic model: embracing globalization and sharing risks’, The Research Institute of the Finnish Economy (ETLA), Taloustieto Oy.
- Bertsatos, G., Missos, V., & Rizos, A. (2025). Does the productivity of SMEs affect poverty within the EU27? An empirical investigation, *Bulletin of Economic Research*, 77(2), 181-197, <https://doi.org/10.1111/boer.1248>.
- Cowell, F. A. (1980). On the structure of additive inequality measures, *Review of Economics and Statistics*, 47, pp. 521-531.
- Espring-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Oxford: Policy Press. [ελλ. έκδ.: Esping-Andersen, G. (2006). *Οι Τρεις Κόσμοι του Καπιταλισμού της Ευημερίας*, μτφ. Α. Γολέμη (μτφρ.), επιμ: Δ. Βενιέρης, Χ. Παπαθεοδώρου και Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα].
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*, Oxford: Oxford University Press.
- Eurostat (2017), Glossary: Material deprivation. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Material_deprivation.
- Eurostat. (2015a). Glossary: At-risk-of-poverty rate, Statistics explained, Luxembourg: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>
- Eurostat. (2025b). Glossary: Severe material and social deprivation, Statistics explained, Luxembourg: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>
- Eurostat. (2025c). Glossary: At risk of poverty or social exclusion, Statistics explained, Luxembourg: Eurostat, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/>
- Ferrera, M. (1996). The ‘Southern model’ of welfare in social Europe, *Journal of European Social Policy*, 6, pp. 17-37.
- Gal J. (2010). Is there an extended family of Mediterranean welfare states? *Journal of European Social Policy*, 20, 283-300. doi:10.1177/0958928710374374
- Katrungalos, G. & Lazaridis, G. (2008). The South European welfare states at the dawn of the new millennium: identity and problems, *Social Cohesion and Development* 3 (1), 5-25, doi:10.12681/scad.8897.
- Katsimigas, Z. G., & Papatheodorou, C. (2025). Placing the Greek pay-as-you-go pension scheme in the macroeconomic environment: the impact on economic activity and income distribution. *Journal of Post Keynesian Economics*, 1–44. <https://doi.org/10.1080/01603477.2025.2453177>.
- Kochenov D. & Bárd P. (2018). Rule of law crisis in the new member states of the EU: the pitfalls of overemphasizing enforcement, Working Paper No. 1, European Commission.
- Leibfried, S. (1992). “Towards a european welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community”, in Z. Ferge, Z. and J. E. Kolberg, J.E. (eds), *Social Policy in a Changing Europe*, Frankfurt am Main: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- MacGregor S. (2014). ‘Welfare: Theoretical and analytical paradigms’, Working Paper No. 13, United Nations Research Institute for Social Development.

- Missos, V. (2021). Introducing a safety net: The effects of neoliberal policy on welfare, poverty and the net social wage during the Greek crisis, *Review of Radical Political Economics*, 53(1), 58-76.
- Missos, V., Blunt, P., Domenikos, C., & Pontis, N. (2024). Inflated inequality or unequal inflation? A case for sustained 'two-sided' austerity in Greece, *European Journal of Economics and Economic Policies: Intervention*, 21(3), 396-415, <https://doi.org/10.4337/ejeep.2024.0127>.
- Moreno, L. (2006). The model of social protection in Southern Europe: Enduring characteristics? *Revue française des affaires sociales*, 1, 73-95, doi:10.3917/rfas.en605.0073.
- Papanastasiou, S. & Papatheodorou, C. (2019). Causal dynamics of poverty reproduction in EU countries, *International Journal of Social Welfare*, 28, 117-127. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12332>.
- Papanastasiou, S. & Papatheodorou, C. (2017). Intergenerational occupational persistence across the worlds of welfare in the EU, *Social Policy*, vol. 8.
- Papatheodorou, C. & Pavlopoulos, D. (2014). "Income inequality in the EU: How do member states contribute", *Journal of Social Economics*, 41 (6), pp. 450-466.
- Papatheodorou, C. (2014a). "Economic crisis, poverty and deprivation in Greece: The impact of neoliberal remedies", in S. Mavroudeas (ed.), *Greek capitalism in crisis: Marxist analyses*, London: Routledge.
- Petmesidou, M. (1996a). Social protection in Greece: A brief glimpse of a welfare state, *Social Policy and Administration*, Vol. 30, 324-347.
- Petmesidou, M. (1996b). Social protection in Southern Europe: Trends and prospects, *Journal of Area Studies*, 9, 95-125.
- Shorrocks, A. F. (1980). "The class of additively decomposable inequality measures", *Econometrica*, 48, pp. 613-625.
- Spicker P. (2013). Liberal welfare states στο Greve B. (επιμ.) *The Routledge Handbook of the Welfare State*, London: Routledge, 193-201.
- Ανδριοπούλου, Ε., Παπαδόπουλος, Φ., & Τσακλόγλου, Π. (2013). *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα. Επικάλυψη και διαφοροποιήσεις*, Μελέτη 25, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Βαϊτσος, Κ. & Μισσός, Β. (2018). *Πραγματική Οικονομία: Εμπειρίες Ανάπτυξης, Κρίσης και Φτωχοποίησης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Κριτική.
- Δαφέρμος, Γ., & Παπαθεοδώρου, Χ. (2012). *Η συμβολή του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην οικονομική μεγέθυνση*, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Δαφέρμος, Γ., Θεοφιλάκου, Α., Μαυροδημητράκης, Χ., & Τσακλόγλου, Π. (2008). *Η φτώχεια στην Ελλάδα. Ομοιότητες και διαφορές χρησιμοποιώντας εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, Μελέτη 1, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Ιωαννίδης, Α., Παπαθεοδώρου, Χ., & Σουφτάς, Δ. (2012). *Εργαζόμενοι και όμως φτωχοί. Διαστάσεις της φτώχειας των εργαζομένων στην Ελλάδα*, Επιστημονικές Εκθέσεις/6, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Ματσαγγάνης, Μ. (επιμ.) (1999). *Προοπτικές του Κοινωνικού Κράτους στη Νότια Ευρώπη*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μισσός Β. (2019). Δίκτυο προστασίας: η πολιτική οικονομία της εισοδηματικής φτώχειας στην Ελλάδα της κρίσης, *Κοινωνική Πολιτική*, τεύχος 11, Σεπτέμβριος, 74-96.

- Μισσός Β. (2020). «Επιδείνωση της πληθυσμιακής γήρανσης: συγκριτικά δεδομένα Ελλάδας και χωρών της ΕΕ», *Οικονομικές Εξελίξεις* (ΚΕΠΕ), μέρος Α, τεύχος 43 (Οκτώβριος), 50-55.
- Μισσός, Β. (2021). *Η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στην ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Έκθεση 82. Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Μισσός, Β. (2024). «Σχετική θέση του μέσου ωρομισθίου και εργαζόμενοι φτωχοί στην Ελλάδα», *Οικονομικές Εξελίξεις* (ΚΕΠΕ), μέρος Α, τεύχος 54 (Ιούνιος), 55-59.
- Μισσός, Β., Δομένικος, Χ. & Πόντης, Ν. (2024). *Παραγωγική δομή, εξαγωγική δραστηριότητα και εισοδηματική πόλωση στην ΕΕ27: Βιομηχανική πολιτική, τεχνολογική πολυπλοκότητα και ανισότητα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.
- Παπαθεοδώρου, Χ. (2006). *Φτώχεια και κοινωνική προστασία στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση την αυγή του 21ου αιώνα: Συγκρίσεις και διαπιστώσεις*. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου "Η κοινωνική πολιτική σ' ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον: Προκλήσεις και προοπτικές". Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Παπαθεοδώρου, Χ. (2008). *Ο δημόσιος διάλογος για τη φτώχεια στην Ελλάδα και η νομιμοποίηση των κυρίαρχων εθνικών και υπερεθνικών πολιτικών*. Στο Μ. Αγγελίδης, Δ. Σακκάς, & Δ. Γράβαρης (επιμ.), *Κοινωνική Θεωρία και Πολιτική Ευθύνη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παπαθεοδώρου, Χ. (2018). *Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης: Η ενδυνάμωση του νεοφιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας*. Στο Κ. Δημουλάς, & Γ. Κουζής (επιμ.), *Κρίση και κοινωνική πολιτική: Αδιέξοδα και λύσεις*. Αθήνα: Τόπος.
- Παπαθεοδώρου, Χ. (2020). *Μετρώντας την οικονομική ανισότητα και φτώχεια*. Στο Χ. Οικονόμου, Χ. Σκαμνάκης, & Μ. Αγγελάκη (επιμ.), *Κοινωνική Πολιτική* (σσ. 99-130). Αθήνα: Διόνικος.
- Παπαθεοδώρου, Χ., & Δαφέρμος, Γ. (2010α). *Δομή και Τάσεις της Οικονομικής Ανισότητας και της Φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Επιστημονική Έκθεση 2, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Παπαθεοδώρου, Χ., & Δαφέρμος, Γ. (2010β). *Διαστάσεις της Φτώχειας και της Αποστέρησης των Εργαζομένων στην Ελλάδα και την Αττική*. Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Κοινωνικής Πολιτικής.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Δαφέρμος, Γ., Danchev, S., & Μαρσέλλου, Α. (2008). *Οικονομική ανισότητα και φτώχεια στην Ελλάδα. Συγκριτική ανάλυση και διαχρονικές τάσεις*, Επιστημονική Έκθεση 1, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Ζαϊμάκης, Ι., Μισσός, Β., & Παπαναστασίου, Σ. (2021). *Έκθεση αποτύπωσης υφιστάμενης κατάστασης - ιεράρχηση προτεραιοτήτων - σχεδιασμός έρευνας, 2/2021*, Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Ζαϊμάκης, Ι., Μισσός, Β., & Παπαναστασίου, Σ. (2021). *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Κρήτη - 1η ετήσια έρευνα αποτελεσμάτων, 10/2021*, Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Ζαϊμάκης, Ι., Μισσός, Β., & Παπαναστασίου, Σ. (2022). *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Κρήτη - 2η ετήσια έρευνα αποτελεσμάτων, 10/2022*, Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Ζαϊμάκης, Ι., Μισσός, Β., & Παπαναστασίου, Σ. (2023). *Εισόδημα και συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Κρήτη - 1η ετήσια έρευνα*

- αποτελεσμάτων, 8/2023, Περιφερειακό Παρατηρητήριο Κοινωνικής Ένταξης Περιφέρειας Κρήτης.
- Παπαθεοδώρου, Χ. & Μισσός, Β. (2013). *Ανισότητα, φτώχεια και οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την ΕΕ*, Επιστημονικές Εκθέσεις 9, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Ινστιτούτου Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Παπαθεοδώρου, Χ., Μισσός, Β., & Παπαναστασίου, Σ. (2020). *Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης και των πολιτικών λιτότητας στην Ελλάδα*, Έκθεση 13, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.
- Παπαθεοδώρου, Χ. & Παπαναστασίου, Σ. (2016). «Οικογένεια προέλευσης και φτώχεια στις χώρες της Ε.Ε.: Ο ρόλος των συστημάτων κοινωνικής προστασίας», στο Θ. Καλλινικάκη και Μ. Πετμεζίδου (επιμ.), *Διαδρομές Κοινωνικής Έρευνας*, Αθήνα: ΜΟΤΙΒΟ/ΠΙΜΣ «Κοινωνική Πολιτική and Κοινωνική Εργασία».
- Παπαθεοδώρου, Χ. & Πετμεζίδου, Μ. (2004). «Ανισότητα, φτώχεια και αναδιανομή μέσω των κοινωνικών μεταβιβάσεων: Η Ελλάδα σε συγκριτική προοπτική», στο Μ. Πετμεζίδου, Μ. & Χ. Παπαθεοδώρου, Χ. (επιμ.), *Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας.
- Παπαθεοδώρου, Χ. & Πετμεζίδου, Μ., Μ. (2005). «Ανισότητα, αναδιανομή και καθεστώτα ευημερίας: Η Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ», στο Γ. Αργεΐτης, Γ. (επιμ.), *Οικονομικές Αλλαγές και Κοινωνικές Αντιθέσεις στην Ελλάδα: Οι Προκλήσεις στις Αρχές του 21ου Αιώνα*, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Παπαθεοδώρου, Χ., (2018), «Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης: Η ενδυνάμωση του νεοφιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας», στο Δημουλάς Κ. και Κουζής Γ. (επιμ.), *Κρίση και κοινωνική πολιτική: Αδιέξοδα και λύσεις*, Αθήνα: Τόπος
- Πετμεζίδου, Μ., (2004). «Ο διάλογος για την παγκόσμια φτώχεια», στο: Μ. Πετμεζίδου και Χ. Παπαθεοδώρου, (επιμ.), *Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα: Εξάντας.
- Πετμεζίδου, Μ., Παπαναστασίου, Σ., Πεμπετζόγλου Μ., Παπαθεοδώρου, Χ. & Πολυζωίδης, Π. (2015). *Υγεία και μακροχρόνια φροντίδα στην Ελλάδα*, Μελέτη 35, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παράρτημα Α

Α1. Πηγή δεδομένων και διαχωρισμός μεταξύ συστημάτων κοινωνικής προστασίας

Η παρούσα έρευνα υιοθετεί μια εξειδικευμένη μεθοδολογική προσέγγιση, βασισμένη σε αντίστοιχες αναλύσεις που έχουν εφαρμοστεί κατά τα πρόσφατα έτη για την αποτύπωση και διερεύνηση των φαινομένων της ανισότητας, της φτώχειας και της αποστέρησης στην Ελλάδα και τις υπόλοιπες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η έρευνα διενεργείται αξιοποιώντας τα στατιστικά δεδομένα που συλλέγονται και παρέχονται κυρίως από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) και την Eurostat, όπως αυτά των Ερευνών για το Εισόδημα και τις Συνθήκες Διαβίωσης των Νοικοκυριών (EU-SILC), των Οικογενειακών Προϋπολογισμών, της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού και του Ευρωπαϊκού Συστήματος Ολοκληρωμένων Στατιστικών Κοινωνικής Προστασίας (ESSPROS). Οι ίδιες βάσεις δεδομένων, μέσω της εφαρμογής συγκεκριμένων εννοιολογικών και στατιστικών προσαρμογών, επιτρέπουν την αντίστοιχη επεξεργασία και συγκριτική ανάλυση σε επίπεδο διοικητικής περιφέρειας. Επομένως, η εν λόγω προσέγγιση δύναται να προσαρμοστεί προκειμένου να αναδείξει τα ζητήματα φτώχειας και εισοδηματικής ανισότητας, καθώς και τον βαθμό επίδρασης του κράτους πρόνοιας στα νοικοκυριά των περιφερειών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην περιφέρεια Κρήτης. Για την πληρέστερη κατανόηση της κατάστασης στις περιφέρειες, είναι σημαντική η επισκόπηση του ευρύτερου ευρωπαϊκού και εθνικού πλαισίου αναφορικά με τα κύρια χαρακτηριστικά του συστήματος κοινωνικής προστασίας κάθε κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το σύστημα κοινωνικής προστασίας ασκεί καθοριστική επίδραση στην κατανομή των πόρων σε κάθε κοινωνία και, κατ' επέκταση, στη διαμόρφωση της ανισότητας, της φτώχειας και της αποστέρησης. Σε κάθε κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι *δαπάνες κοινωνικής προστασίας* (ΔΚΠ) αντιπροσωπεύουν το τμήμα των εξόδων του κρατικού προϋπολογισμού που διατίθεται στην καταβολή των διαφόρων κοινωνικών παροχών (σε είδος και χρήμα) και κατανέμονται σε οκτώ βασικές λειτουργίες: ασθένεια, αναπηρία, γήρας, επιζώντες/χρηρεία, οικογένεια/τέκνα, ανεργία, στέγαση και κοινωνικός αποκλεισμός. Σε αυτές περιλαμβάνονται κοινωνικές μεταβιβάσεις εν γένει όπως, παροχές ασθενείας, υγειονομικής περίθαλψης, στήριξης ατόμων με αναπηρία, συντάξεις γήρατος και χηρείας, οικογενειακά επιδόματα και επιδόματα τέκνων. Επιπροσθέτως, περιλαμβάνονται και ορισμένα επικουρικά επιδόματα που αποδίδονται ατομικά σε ανέργους, σε νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην αποπληρωμή του ενοικίου της κατοικίας τους και σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού για την άμβλυνση των παραγόντων πρόκλησης φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού.

Η πλέον αξιόπιστη βάση δεδομένων που χρησιμοποιείται για τη μελέτη των διαχρονικών διακυμάνσεων των δαπανών κοινωνικής προστασίας των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφέρεται ως ESSPROS¹⁶ και αποτελεί ένα κοινό και μεθοδολογικά συνεπές πλαίσιο συλλογής και ταξινόμησης των δαπανών που περιλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς και αφορούν το κράτος πρόνοιας. Η βάση δεδομένων ESSPROS συντονίζεται υπό την εποπτεία της Eurostat, ενώ η εφαρμογή της πραγματοποιείται αυτοτελώς από τις αντίστοιχες εθνικές στατιστικές αρχές, παρέχοντας δυνατότητες ομοιογενούς επεξεργασίας για την εξαγωγή πληροφοριών και τη διερεύνηση της αποτελεσματικότητας των διαφόρων συστημάτων κοινωνικής προστασίας.

Η εξειδικευμένη επεξεργασία των δεδομένων της ESSPROS δύναται να αναδείξει σημαντικές πτυχές και διαφοροποιήσεις μεταξύ των διακριτών προτύπων κοινωνικής προστασίας των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το σχετικό μέγεθος των ΔΚΠ αποτελεί κρίσιμο στοιχείο και αποτέλεσμα διαμόρφωσης των στρατηγικών επιλογών κατά την άσκηση ολοκληρωμένης κοινωνικής πολιτικής. Επιπλέον, η έμφαση οφείλει να δίδεται και στον χαρακτήρα της κατανομής με την οποία εφαρμόζεται η επιδοματική πολιτική ή ακόμα και στη συγκυρία κατά την οποία λαμβάνονται οι αποφάσεις στήριξης των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων (π.χ. κατανομή και στήριξη του εισοδήματος των περιφερειών, ανάλογα με το είδος των κριτηρίων πολιτικής που ακολουθούνται). Σε κάθε περίπτωση, στην επικρατούσα βιβλιογραφία, η συζήτηση αναφορικά με τη φυσιολογία των συστημάτων

¹⁶ European System of Integrated Social Protection Statistics.

κοινωνικής προστασίας φαίνεται να έχει συμβάλλει καθοριστικά στη δημιουργία ενός θεωρητικού πλαισίου συναίνεσης, το οποίο προτείνει την κατηγοριοποίηση των διαφόρων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ευρύτερες ομάδες. Το τελευταίο δίνει την δυνατότητα σύγκρισης και αξιολόγησης των διανεμητικών επιδόσεων των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, καθώς και των επιδόσεων τους αναφορικά με την αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων όπως η φτώχεια και η αποστέρηση. Υπό αυτό το πρίσμα, στην παρούσα μελέτη διερευνάται η επίδραση του συστήματος κοινωνικής προστασίας στο εισόδημα των διοικητικών περιφερειών, σκιαγραφώντας το προφίλ φτώχειας και εισοδηματικής ανισότητας των κατοίκων τους, δίνοντας έμφαση στην περίπτωση της περιφέρειας Κρήτης.

Μια εκδοχή της ακολουθούμενης ταξινόμησης των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των συστημάτων κοινωνικής προστασίας τους προτείνεται στις προσεγγίσεις των Παπαθεοδώρου και Πετμεζίδου (2004, 2005), οι οποίες αντλούν από το εμβληματικό έργο του Espring-Andersen (1990, 1999) για τη θεωρία των τριών καθεστώτων κοινωνικής ευημερίας (σοσιαλδημοκρατικό, συντηρητικό/κορπορατιστικό και φιλελεύθερο). Η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση εμπλουτίζεται περαιτέρω από τη συζήτηση που ακολούθησε σχετικά με το σύστημα κοινωνικής προστασίας των χωρών της Νοτίου Ευρώπης (βλ. Leibfried, 1992, Ferrera, 1996, Petmesidou, 1996, Ματσαγγάνης, 1999), στο οποίο υπάγεται και η περίπτωση της Ελλάδας. Αντίστοιχη ταξινόμηση και μεθοδολογία έχει χρησιμοποιηθεί και στις αναλύσεις των Παπαθεοδώρου κ.ά. (2008), Παπαθεοδώρου & Δαφέρμος (2010), καθώς και Παπαθεοδώρου & Μισσός (2013). Πολλοί συγγραφείς (Moreno, 2006, Katrougalos & Lazaridis, 2008) είναι κριτικοί απέναντι σε πολλές όψεις ενός αυτοτελούς Νοτιο-Ευρωπαϊκού προτύπου, ωστόσο καταλήγουν να αποδέχονται ορισμένους βασικούς διαχωρισμούς.

Υπό το πρίσμα της παραπάνω διάκρισης των διαφόρων συστημάτων κοινωνικής προστασίας, η έρευνα προβαίνει στην εξέταση μιας σειράς από ζητήματα που πηγάζουν από τους υποκείμενους λογαριασμούς του κοινωνικού τους προϋπολογισμού εστιάζοντας, όπου αυτό είναι εφικτό, σε επίπεδο περιφερειών. Για τα κράτη μέλη, καθώς και για τις περιφέρειες, το σύνολο των μεταβιβαστικών πληρωμών υποδιαιρείται σε πολλαπλές κατηγορίες ανάλογα με το ρόλο και τη στόχευση της εκάστοτε κοινωνικής πολιτικής που εφαρμόζεται. Επιπλέον, η ανάλυση των δεδομένων παρέχει τη δυνατότητα προσέγγισης ενός ακόμα διαχωρισμού των δαπανών, μεταξύ εκείνων που λαμβάνονται από τους δικαιούχους σε είδος (in kind) και αυτών που λαμβάνονται σε χρήμα (cash transfers). Αναφορικά με τις τελευταίες, ο τρόπος επεξεργασίας και μελέτης προτρέπει την περαιτέρω αξιοποίηση των πληροφοριών που μπορούμε να αντλήσουμε από την ανάλυση των βάσεων δεδομένων, ομαδοποιώντας μεταξύ συντάξεων και λοιπών χρηματικών κοινωνικών μεταβιβάσεων.¹⁷

Οι συντάξεις (κύριες και επικουρικές) αφορούν τις χρηματικές παροχές που καταβάλλονται στους δικαιούχους λόγω γήρατος, χηρείας και αναπηρίας ενώ ως «λοιπές κοινωνικές μεταβιβάσεις» αναφέρονται κυρίως τα επιδόματα όπως, το οικογενειακό, το στεγαστικό, της ανεργίας και της αναπηρίας. Με αυτό τον τρόπο, παρέχεται η δυνατότητα εξέτασης των επιδράσεων όχι μόνο των συνολικών, αλλά και των επί μέρους κατηγοριών των μεταβιβαστικών πληρωμών στην προσωπική διανομή εισοδήματος και, κατ' επέκταση, στην φτώχεια και την ανισότητα. Η παραπάνω προσέγγιση εφαρμόζεται σε επίπεδο διοικητικών περιφερειών (regions) προκειμένου να αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα της εισοδηματικής κατάστασης στην Κρήτη και να επισημανθούν οι διαφοροποιήσεις που ανακύπτουν σε σύγκριση με τις υπόλοιπες, όπου αυτό είναι εφικτό.

A2. Δείκτες φτώχειας και αποστέρησης

Η φτώχεια αποτελεί μια ιδιαίτερη έκφανση της οικονομικής ανισότητας και ένα βασικό εργαλείο για τη χάραξη και αξιολόγηση κοινωνικών πολιτικών. Ο όρος φτώχεια εστιάζει ουσιαστικά στα πλέον ευάλωτα τμήματα του πληθυσμού που διαθέτουν τους ελάχιστους

¹⁷ Για τη διερεύνηση της αναδιανεμητικής επίδρασης των κοινωνικών μεταβιβάσεων ακολουθείται η μεθοδολογική προσέγγιση των Παπαθεοδώρου & Πετμεζίδου (2004, 2005).

οικονομικούς πόρους. Παρόλο που ως έννοια χρησιμοποιείται ευρέως στον δημόσιο διάλογο και στην διαδικασία χάραξης πολιτικής, δεν υφίσταται ένας καθολικά αποδεχτός ορισμός της φτώχειας, ούτε, κατ' επέκταση, ένα κοινά αποδεκτό μέτρο αποτύπωσής της.¹⁸

Για τον προσδιορισμό και τη μέτρηση του κινδύνου φτώχειας, έχει αναπτυχθεί μια πληθώρα ορισμών, μεθόδων και δεικτών, τα οποία συχνά αντλούν το περιεχόμενό τους από διαφορετικές θεωρητικές αφετηρίες. Οι ορισμοί αυτοί συνήθως ομαδοποιούνται σε κατηγορίες όπως αντικειμενικοί, υποκειμενικοί, σχετικοί, απόλυτοι, κ.ά., χωρίς ωστόσο να υπάρχουν σαφώς διακριτά όρια μεταξύ τους. Για την διερεύνηση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού στις ανεπτυγμένες χώρες, χρησιμοποιείται κυρίως η έννοια – και οι αντίστοιχοι δείκτες – της σχετικής φτώχειας. Ένα άτομο θα πρέπει, εκτός από την κάλυψη βασικών αναγκών για την υλική του αναπαραγωγή, να έχει την δυνατότητα πρόσβασης σε υπηρεσίες και συμμετοχής στις κοινωνικές και πολιτισμικές δραστηριότητες της κοινωνίας στην οποία ζει. Στο πλαίσιο αυτό, η σχετική φτώχεια ορίζεται ως το ποσοστό του πληθυσμού με εισόδημα μικρότερο από εκείνο που του επιτρέπει να συμμετέχει στην φυσιολογική ζωή της κοινωνίας στην οποία ζει.

Στην παρούσα ανάλυση υιοθετείται ο δείκτης μέτρησης της φτώχειας που τοποθετεί το όριο φτώχειας στο 60% του διαμέσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας. Πρόκειται για τον πλέον διαδεδομένο δείκτη μέτρησης της σχετικής φτώχειας («*at-risk-of-poverty rate*»), ο οποίος χρησιμοποιείται ευρέως από την Eurostat στις σχετικές αναλύσεις (Eurostat, 2025a). Επισημαίνεται ότι το «ισοδύναμο εισόδημα» είναι το σταθμισμένο εισόδημα με βάση μια κλίμακα ισοδυναμίας που χρησιμοποιείται για την σύγκριση νοικοκυριών διαφορετικού μεγέθους και σύνθεσης. Στην ανάλυση εφαρμόζεται η τροποποιημένη κλίμακα ισοδυναμίας του ΟΟΣΑ (ή κλίμακα της Eurostat), σύμφωνα με την οποία το πρώτο μέλος του νοικοκυριού σταθμίζεται με 1, κάθε επιπλέον ενήλικας με 0,5 και κάθε παιδί με 0,3. Η υιοθέτηση αυτού του δείκτη δεν υπαγορεύεται από την υπεροχή του έναντι εναλλακτικών προσεγγίσεων που συναντώνται στην σχετική βιβλιογραφία, καθώς πρόκειται μάλλον για ένα αυθαίρετο δείκτη χωρίς κάποια ισχυρή θεωρητική τεκμηρίωση. Ωστόσο, είναι απλός στη χρήση, ιδιαίτερα λειτουργικός, εύκολα κατανοητός, και για τον υπολογισμό του δεν απαιτούνται ιδιαίτερα πολύπλοκα και, συνεπώς, υψηλού κόστους δεδομένα. Επιπλέον, καθιστά δυνατή τη σύγκριση των εκτιμήσεων για την χώρα και την Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία όσο και με τη διεθνή βιβλιογραφία.

Για την ουσιαστικότερη αποτίμηση και συγκριτική αξιολόγηση της φτώχειας στην Ελλάδα και την ΕΕ, χρησιμοποιούνται δύο επιπλέον δείκτες: το χάσμα (ή βάθος) φτώχειας (poverty gap) και ο δείκτης φτώχειας με βάση ένα διαχρονικά σταθερό όριο. Το χάσμα φτώχειας υπολογίζεται ως ο λόγος της απόστασης του διάμεσου εισοδήματος των φτωχών από το όριο φτώχειας προς το όριο φτώχειας. Με άλλα λόγια, το χάσμα φτώχειας αποτυπώνει το επίπεδο ευημερίας των φτωχών. Τέλος, ο δείκτης φτώχειας με βάση ένα διαχρονικά σταθερό όριο επιτρέπει τις διαχρονικές συγκρίσεις του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, ιδίως σε περιόδους όπου παρατηρούνται έντονες μεταβολές στο ύψος του ΑΕΠ και των εισοδημάτων των κατοίκων μιας χώρας ή περιοχής.

Πολλοί υποστηρίζουν ότι ένα μονοδιάστατο μέτρο φτώχειας που βασίζεται αποκλειστικά στο εισόδημα δεν επαρκεί για την πλήρη αποτύπωση των πραγματικών συνθηκών διαβίωσης ενός ατόμου. Πράγματι, μια σειρά αγαθών (πχ., δημόσια αγαθά) αλλά και υπηρεσιών που απολαμβάνει το άτομο και είναι σημαντικά για την ευημερία του, δεν διατίθενται στην αγορά ή η πρόσβαση σε αυτά δεν απαιτεί την καταβολή αντιτίμου. Επιπροσθέτως, οι διαφορές στο επίπεδο κοινωνικής προστασίας μεταξύ των κρατών μελών έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο επίπεδο ευημερίας των ατόμων, τόσο άμεσα όσο και έμμεσα μέσω των αγαθών που ένα άτομο δύναται να αποκτήσει από την αγορά με το διαθέσιμο εισόδημά του. Επομένως, παροχές όπως η περίθαλψη ή η φροντίδα για παιδιά και ηλικιωμένους βελτιώνουν το επίπεδο διαβίωσης, ενώ παράλληλα αποδεδειγμένα πόρους από το νοικοκυριό,

¹⁸ Για μία κριτική επισκόπηση του ορισμού του δείκτη σχετικής φτώχειας, βλ. Παπαθεοδώρου (2006; 2008; 2018; 2020).

οι οποίοι μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ικανοποίηση άλλων αναγκών. Στο πλαίσιο αυτό προτάθηκε ως εναλλακτικό μέτρο της φτώχειας, ο δείκτης υλικής και κοινωνικής αποστέρησης.

Ο δείκτης υλικής και κοινωνικής αποστέρησης πρόκειται για ένα μέτρο αποτύπωσης των συνθηκών διαβίωσης που δεν βασίζεται σε στοιχεία του εισοδήματος, αλλά αποτυπώνει την ικανότητα του νοικοκυριού να καλύψει ορισμένες βασικές ανάγκες (αγαθά και υπηρεσίες) που θεωρούνται κρίσιμες για την ευημερία του. Οι ανάγκες αυτές αναφέρονται στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών χωρίς δυσκολία, στη δυνατότητα αντιμετώπισης έκτακτων οικονομικών αναγκών, στην ισορροπημένη διατροφή (γεύμα με κρέας ή ψάρι κάθε δεύτερη μέρα), στην εξασφάλιση επαρκούς θέρμανσης, καθώς και στην πραγματοποίηση τακτικών δραστηριοτήτων αναψυχής, συναντήσεων με οικείους τουλάχιστον μία φορά το μήνα και διακοπές διάρκειας μίας εβδομάδας το χρόνο. Επίσης, ο δείκτης αναφέρεται και στην ικανότητα του ατόμου να αντικαθιστά φθαρμένα ρούχα με καινούρια, να έχει στην κατοχή του δύο ζευγάρια παπούτσια, να έχει πρόσβαση σε αυτοκίνητο και στο διαδίκτυο και να αντικαθιστά φθαρμένα έπιπλα. Ένα άτομο θεωρείται ότι βιώνει υλική και κοινωνική αποστέρηση εάν αδυνατεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον 5 από τις παραπάνω ανάγκες και σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση εάν αδυνατεί να ικανοποιήσει τουλάχιστον 7 από αυτές τις ανάγκες.

Τέλος, στο πλαίσιο μιας πολυδιάστατης εκτίμησης της φτώχειας έχει προταθεί ο δείκτης κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος συνδυάζει στοιχεία φτώχειας, αποστέρησης και αποκλεισμού από την αγορά εργασίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης υπολογίζει τα άτομα που βρίσκονται είτε σε κίνδυνο φτώχειας, είτε σε σοβαρή υλική και κοινωνική αποστέρηση, είτε ζουν σε νοικοκυριό με πολύ χαμηλή ένσταση εργασίας (οι ενήλικες εργάστηκαν ίσο ή μικρότερο χρόνο από το 20% του συνολικού χρόνου εργασίας τους κατά το προηγούμενο έτος).

Παράρτημα Β

B1. Εκτίμηση της κλαδικής μεγέθυνσης στην παραγωγικότητα των περιφερειών

Χρησιμοποιώντας ένα υπόδειγμα τύπου Kaldor-Verdoorn προβαίνουμε σε απλή οικονομετρική εκτίμηση των ρυθμών μεγέθυνσης των κλάδων στην συνολική παραγωγικότητα. Το τυπικό υπόδειγμα Kaldor-Verdoorn αφορά στην επίδραση του ρυθμού μεγέθυνσης της *μεταποίησης* στην παραγωγικότητα της οικονομίας. Παρ' όλα αυτά, στη συνέχεια το υπόδειγμα επεκτείνεται σε περισσότερους κλάδους για την αξιολόγηση της σχετικής επίδρασης μεταξύ τους. Η μέθοδος εκτίμησης αφορά σε δεδομένα panel των 13 περιφερειών για μια περίοδο από το 2000 έως το 2022, και γίνεται με μια σειρά διαφορετικών μεθόδων, για την επίλυση ορισμένων βασικών ζητημάτων, ώστε να βελτιωθεί η αξιοπιστία των τελικών εκτιμήσεων (βλ. πίνακα συγκριτικών αποτελεσμάτων). Το βασικό χρησιμοποιούμενο υπόδειγμα είναι το εξής:

$$p = b_0 + b_1 a_{i,t} + b_2 b_{i,t} + b_3 c_{i,t} + b_4 d_{i,t} + b_5 fire_{i,t} + b_6 e_{i,t} + b_7 rest_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

Για την ανάγνωση των μεταβλητών, προβαίνουμε σε ορισμένες συμπτύξεις μεταξύ των κλάδων. Συγκεκριμένα,

p: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης της παραγωγικότητας,

a: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του αγροτικού τομέα,

b: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κλάδου ορυχεία, λατομεία, βιομηχανία, παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού και νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης,

c: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κατασκευαστικού κλάδου Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες,

d: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κλάδου στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, μεταφορές και αποθήκευση, δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης,

fire: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κλάδου χρηματοπιστωτικών, ασφαλιστικών και κτηματομεσιτικών δραστηριοτήτων,

e: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κλάδου ενημέρωση και επικοινωνία, καθώς και επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες, διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες,

rest: συμβολίζει τον ρυθμό μεγέθυνσης του κλάδου δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση, εκπαίδευση, δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα, και τέχνες, διασκέδαση, ψυχαγωγία, άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών, δραστηριότητες νοικοκυριών ως εργοδοτών, μη διαφοροποιημένες δραστηριότητες νοικοκυριών που αφορούν την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών για ίδια χρήση, δραστηριότητες ετερόδικων οργανισμών και φορέων.

B2. Οικονομετρική διερεύνηση

Για τη διερεύνηση της αξιοπιστίας των αποτελεσμάτων προβαίνουμε σε ορισμένους απαραίτητους ελέγχους. Πρώτον, οι μεταβλητές είναι στάσιμες (stationary) όπως συμβαίνει στις περιπτώσεις όπου τα υποδείγματα εκτιμώνται σε όρους ρυθμών μεγέθυνσης. Εν συνεχεία, για τον έλεγχο ετεροσκεδαστικότητας των σφαλμάτων, εκτελείται έλεγχος Bresch-Pagan. Το *p*-value υπολογίζεται σε 0,091 (μεγαλύτερο του 0,05) και άρα εκ πρώτης, δεν φαίνεται να υπάρχει στατιστικά σημαντική ένδειξη ετεροσκεδαστικότητας. Συνεπώς η OLS εκτίμηση

εμφανίζεται συνεπής. Περαιτέρω, για τον έλεγχο αυτοσυσχέτισης των σφαλμάτων, προβαίνουμε σε Wooldridge test πρώτης τάξης, AR(1). Η ύπαρξη αυτοσυσχέτισης πρώτης τάξης στα σφάλματα φαίνεται πιθανή (p -value $0,0165 < 0,05$). Ως εκ τούτου, ξανατρέχουμε το υπόδειγμα με *fixed effects* και *random effects*.

Ο έλεγχος Hausman υπολογίζει μια στατιστική χ^2 (χ^2)=5,47, με p -value = 0,6029. Εφόσον το p -value είναι μεγαλύτερο από το 0,05 (ή 0,1 αν χρησιμοποιούμε 10% επίπεδο σημαντικότητας), δεν απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση. Το υπόδειγμα *random effects* είναι προτιμότερο και δεν φαίνεται να υπάρχει συστηματική διαφορά μεταξύ των δύο εκτιμήσεων. Εκτελώντας ξανά έλεγχο Bresch-Pagan μέσω βοηθητικής παλινδρόμησης καταλήγουμε ότι δεν υπάρχει ετεροσκεδαστικότητα (p -value = $0,0142 < 0,05$). Προβαίνουμε σε έλεγχο αυτοσυσχέτισης Baltagi-Wu Lagrange-Multiplier. Ο συντελεστής $\rho = -0,1831$, υποδηλώνει αυτοσυσχέτιση πρώτης τάξης. Συνεπώς, το παραπάνω υπόδειγμα επιλέγεται να ξαναεκτιμηθεί με τη μέθοδο cluster robust standard errors.

Κατόπιν, χρησιμοποιούμε έλεγχο διαστρωματικής συσχέτισης (cross-sectional dependence) για να βεβαιωθούμε ότι οι περιφέρειες έχουν ικανοποιητικό βαθμό ανεξαρτησίας μεταξύ τους. Όπως σωστά υποπτευόμαστε, τα σφάλματα είναι συσχετισμένα. Εκτελώντας εναλλακτικό παραμετρικό έλεγχο Friedman's test, το p -value = 0, πολύ μικρότερο του 0,05, ένδειξη που υποστηρίζει την ύπαρξη διαστρωματικής συσχέτισης στα δεδομένα. Προς αντιμετώπιση του ζητήματος, χρησιμοποιούμε ένα δυναμικό μοντέλο FGLS (feasible generalized least squares), κατάλληλο για την ύπαρξη συσχέτισης των ομάδων του υποδείγματος.

B3. Συμπέρασμα

Συνολικά, το μοντέλο FGLS προσφέρει ένα πιο αξιόπιστο πλαίσιο ανάλυσης σε σχέση με την απλή εκτίμηση τυχαίων επιδράσεων (random effects), καθώς λαμβάνει υπόψη του τη διαστρωματική συσχέτιση και την ετεροσκεδαστικότητα. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι οι ανεξάρτητες μεταβλητές έχουν ισχυρή και στατιστικά σημαντική επίδραση στην εξαρτημένη μεταβλητή, γεγονός που ενισχύει την αξιοπιστία των ευρημάτων. Όλες οι μεταβλητές εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές στο επίπεδο το 1%, με εξαίρεση τη μεταβλητή *gva_firehat* στη μέθοδο OLS, η οποία δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Η χρήση της FGLS αποτελεί την καταλληλότερη επιλογή, δεδομένου ότι διορθώνει για ύπαρξη ετεροσκεδαστικότητας. Το γεγονός ότι η FGLS επιτρέπει την ύπαρξη διαφορετικής διακύμανσης ανά μονάδα και λαμβάνει υπόψη πιθανές συσχετίσεις μεταξύ τους καθιστά τις εκτιμήσεις των τυπικών σφαλμάτων πιο αξιόπιστες και, κατά συνέπεια, τα στατιστικά τεστ πιο ακριβή. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα μικρότερα τυπικά σφάλματα που εμφανίζονται στη FGLS εκτίμηση σε σύγκριση με τις άλλες δύο μεθόδους. Επιπλέον, η FGLS αναγνωρίζει και διορθώνει την ύπαρξη διαστρωματικής συσχέτισης, η οποία είναι συχνό φαινόμενο σε δεδομένα πάνελ, ιδιαίτερα όταν οι ομάδες (περιφέρειες στην προκειμένη περίπτωση) αλληλεπιδρούν μεταξύ τους. Το γεγονός ότι η εκτίμηση με FGLS δεν εντοπίζει αυτοσυσχέτιση ενισχύει την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της. Συνολικά, η μέθοδος FGLS προσφέρει πιο ακριβείς εκτιμήσεις των συντελεστών και πιο αξιόπιστα συμπεράσματα, γεγονός που την καθιστά την προτιμότερη επιλογή για την ανάλυση.

Όλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές εμφανίζονται στατιστικά σημαντικές, με p -values μικρότερα από 0,05, γεγονός που σημαίνει ότι επηρεάζουν ουσιαστικά την εξαρτημένη μεταβλητή p . Οι θετικοί συντελεστές των μεταβλητών υποδηλώνουν ότι καθώς αυξάνεται η αντίστοιχη ανεξάρτητη μεταβλητή, αυξάνεται και η εξαρτημένη μεταβλητή. Για παράδειγμα, η μεταβλητή g έχει συντελεστή 0,2081, κάτι που δείχνει μια ισχυρή θετική σχέση με την p . Αντίστοιχα, η μεταβλητή a έχει συντελεστή 0,06998, ενώ η b 0,15067, επιβεβαιώνοντας ότι όλες οι μεταβλητές έχουν θετική επίδραση στην εξαρτημένη μεταβλητή. Ο σταθερός όρος της παλινδρόμησης είναι -0,0112 και είναι στατιστικά σημαντικός. Αυτό σημαίνει ότι αν όλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές λάμβαναν την τιμή μηδέν, η αναμενόμενη τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής θα ήταν ελαφρώς αρνητική.

Πίνακας Β1: Συγκριτικός πίνακας αποτελεσμάτων των παλινδρομήσεων

Μεταβλητές	OLS	Random Effects	FGLS
<i>a</i>	0,0677*** (0,0098)	0,0677*** (0,0098)	0,0699*** (0,0048)
<i>b</i>	0,1534*** (0,0237)	0,1534*** (0,0237)	0,1507*** (0,0141)
<i>c</i>	0,0267*** (0,0091)	0,0267*** (0,0091)	0,0235*** (0,0076)
<i>d</i>	0,1461*** (0,0219)	0,1461*** (0,0219)	0,1812*** (0,0204)
<i>fire</i>	0,0677*** (0,0405)	0,0678** (0,0326)	0,1093*** (0,0213)
<i>e</i>	0,0501*** (0,0159)	0,0501*** (0,0159)	0,0473*** (0,0113)
<i>rest</i>	0,1811*** (0,0281)	0,1812*** (0,0281)	0,2081*** (0,0205)
<i>_cons</i>	-0,0099*** (0,0014)	-0,0099*** (0,0014)	-0,0112*** (0,0027)

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Πίνακας Β2: Διαγνωστικός Πίνακας

Διαγνωστικός Έλεγχος	OLS	Random Effects	FGLS
Αριθμός παρατηρήσεων	286	286	286
R^2 (Overall)	0,6680	0,6680	-
Wald χ^2	-	559,12	720,40
Διασπρωματική συσχέτιση	-	-	Ναι
Ετεροσκεδαστικότητα	Ναι	Ναι	Ναι
Αυτοσυσχέτιση	-	-	Όχι

Εισόδημα και Συνθήκες Διαβίωσης των Νοικοκυριών στην Κρήτη

Αποτύπωση της υφιστάμενης κατάστασης:
Αποστέρηση και κοινωνική προστασία

07/2025

περιφερειακό παρατηρητήριο
κοινωνικής ένταξης
περιφέρειας κρήτης